EESTI TARBIJATE KOOPERATIIVIDE VABARIIKLIK LIIT

G. BLANK

KOOPERATSIOONI TEOORIA ALUSED JA NSV LIIDU TARBIJATE KOOPERATSIOONI AJALOO ÜLEVAADE

TALLINN 1961

A-24150 II

EESTI TARBIJATE KOOPERATIIVIDE VABARIIKLIK LIIT

G. BLANK

KOOPERATSIOONI TEOORIA ALUSED JA NSV LIIDU TARBIJATE KOOPERATSIOONI AJALOO ÜLEVAADE

TALLINN 1961

Originaali tiitel:

Доцент Г. Я. Бланк

ОСНОВЫ ТЕОРИИ КООПЕРАЦИИ И ОЧЕРК ИСТОРИИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ СССР

Управление кадров и учебных заведений
ЦЕНТРОСОЮЗА
Научно-методический кабинет
Москва 1960

Tõlkinud A. Vakk

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
62558

ESIMENE TEEMA

KOOPERATSIOONI MÕISTE JA LIIGID

TEEMA PLAAN:

I. Kooperatsiooni mõiste ja tekkimise tingimused.
II. Kooperatsiooni liigid, nende arenemise tingimused ja eesmärgid.
III. Kooperatiivide kõikide liikide üldised alused.

I. Kooperatsiooni mõiste ja tekkimise tingimused

Sõna «kooperatsioon» on ladinakeelse päritoluga ja tähendab tõlkes koostööd, koostöötamist. Käesoleval ajal aga kasutatakse sõna «kooperatsioon» mitmesuguses tähenduses.

Karl Marx defineerib kooperatsiooni kui koostööd: «Töö vormi, kus palju isikuid töötab plaanikindlalt üksteise kõrval ning ühiselt ühes ja sellessamas tootmisprotsessis või erinevais, kuid üksteisega seotud tootmisprotsessides, nimetatakse kooperatsiooniks.»[1]

Selles mõttes eksisteerib töökooperatsioon juba iidsetest aegadest, s. o. ürgkogukondlikust korrast alates. Ürgkogukondlikus ühiskonnas oli inimeste peamiseks toidu hankimise viisiks küttimine. Suurte metsloomade küttimine ühe inimese poolt oli võimatu ning seepärast tuli juba siin kasutada töökooperatsiooni. Mitu inimest läksid koos jahile ning saavutasid soovitud tulemusi.

Ühenduses põllumajanduse tekkimise ja arenemisega hakati töökooperatsiooni kui paljude inimeste koostööd kasutama ka selles majandusharus. Töökooperatsioon leidis rakendamist ka orjanduslikus ühiskonnas, kus see põhines orjade ekspluateerimisel põlluharimisel, käsitöös ja teede, hoonete, sildade, niisutusseadmete jne. ehitami-

[1] K. Marx, Kapital, I kd. Tallinn, 1953, lk. 285.

sel. Töökooperatsiooni rakendamine jätkus ka feodaalühiskonnas, kuid eriti laiaulatusliku arengu saavutas ta aga kapitalistlikus ühiskonnas, põhinedes siin palgatööliste ekspluateerimisel.

Kapitalismi arenemise algperioodil oli peamiselt levinud ühtne kapitalistlik kooperatsioon. Hiljem aga, vastavalt tööjaotuse ja suurtööstuse arenemisele, hakati rakendama juba keerukamat kooperatsioonivormi, mida nimetati manufaktuuriks.

Töökooperatsioon säilib ja areneb ka sotsialismi tingimustes. Töökooperatsioon sotsialismi ajal põhineb aga ekspluateerimisest vabade tööliste seltsimehelikul koostööl. Kooperatsioon kui paljude inimeste koostöö on poliitilise ökonoomia uurimisobjekt.

Kursuse «Kooperatsiooni teooria ja ajalugu» aineks on kooperatsioon teises mõistes, selle sõna teises tähenduses. Kooperatsiooni all mõistetakse siin massiliste kollektiivkoondiste kogumit nii tootmise kui ka vahetuse sfääris. Kooperatsiooni sellise tähenduse kohaselt on kooperatsiooniliikumise aluseks üksikud kooperatiivid, mida sageli nimetatakse ka ühistuteks, näit. tarbijate ühistu, krediidiühistu jne. Käesoleval ajal meie maal krediidiühistuid ei ole. Teistes maades nad esinevad ning eksisteerisid küllaltki pikka aega ka meil. Nõukogude võimu ajal eksisteerisid nad kuni põllumajanduse kollektiviseerimiseni. Meie praeguste kolhooside eelkäijateks olid ühise maaharimise ühistud.

Kooperatiivid eksisteerivad ka artellide nimetuse all. Nõukogude Liidus on käesoleval ajal palju põllumajanduslikke artelle — kolhoose. Kolhoos ongi põllumajanduslik artell. Varem olid meil ka tööartellid, mis praegugi eksisteerivad veel teistes maades.

Sageli öeldakse ka lihtsalt «kooperatiiv». Näiteks kasutatakse seda nimetust korterikooperatiivi puhul (on olemas korterikooperatiivid, suvilakooperatiivid jne.).

Kooperatsioon — see on kogumõiste, mille all mõistetakse kooperatiivide kogumit. Kooperatsiooniliikumise aluseks on seega üksikud kooperatiivid. Mida siis kujutab endast kooperatiiv ja milline on tema teaduslik definitsioon?

Kooperatiiv on peamiselt tööliste poolt võrdõiguslikel alustel organiseeritud

vabatahtlik koondis, mille eesmärgiks on oma liikmete elutingimuste parandamine, kes võtavad osa loodavate majanduslike ettevõtete juhtimisest, mille eesmärgiks on vähendada oma liikmete tarbimiskulu ja suurendada nende töötulu.

Sellise definitsiooni põhjal võime alla kriipsutada järgmisi kooperatiivi tunnuseid: kooperatiivi iseloomustab majanduslik tegevus. Sellega kooperatiivid erinevadki teistest töölisorganisatsioonidest, näiteks ametiühingutest, mis küll ühendavad töölisi, kuid majandusega vahetult ei tegele.

Kooperatiivi liikmete võrdõiguslikkus on kooperatiivsete organisatsioonide tähtis põhimõte. Kooperatiiv on majanduslik organisatsioon. Kuid on olemas ka teisi majanduslikke koondisi, milledest kooperatiivid põhjalikult erinevad. Sellisteks koondisteks on näiteks aktsiaseltsid. Aktsiaseltsis iga aktsionär omab ainult niipalju hääli, kuipalju on temal käes aktsiaid. Kooperatiivides on aga igal kooperatiivi liikmel üks hääl, sõltumata osamaksude arvust.

Tutvustades edaspidi mitmesuguseid kooperatiivide liike, vaadeldakse üksikasjaliselt kooperatiivide ning kooperatsiooni kui terviku põhitunnuseid.

Kooperatiiv on üksikute inimeste, s. o. füüsiliste isikute koondis. Kooperatiivid omakorda võivad ühineda, ja tegelikult ka ühinevad, kooperatiivide liitudeks. Mida kujutab endast näiteks rajooni tarbijate kooperatiivide liit? See on kooperatiivide, tavaliselt maa tarbijate kooperatiivide koondis.

Seega võib öelda, et kooperatiivide liitude puhul on tegemist «kooperatiivide kooperatsiooniga». Tarbijate kooperatiivid (tarbijate kooperatsiooni algorganisatsioonid) ühendavad füüsilisi isikuid, kuid nad ise kui juriidilised isikud ühinevad kooperatiivide liitudeks. Kooperatiivide liidud, samuti nagu üksikud kooperatiividki, erinevad mitmesuguste tunnuste poolest. Näiteks tehakse territoriaalse tunnuse järgi vahet rajoonide, rajoonidevaheliste, oblastite ja ülemaaliste (meil on näiteks Üleliiduline Tarbijate Kooperatiivide Keskliit) liitude vahel.

On olemas mitmesuguseid (tarbijate kooperatsiooni, tööndusliku kooperatsiooni jne.) kooperatiivide liite.

Samuti eksisteerib kooperatiivsete organisatsioonide

koondis rahvusvahelises ulatuses — Rahvusvaheline Kooperatiivide Liit.

Kooperatsioon kui kindlate majanduslike eesmärkidega koondiste süsteem tekkis alles kapitalismi ajal. Selles mõistes on kooperatsioon, nagu tõendas Marx, kapitalistliku ühiskonna laps.

Millest on siis tingitud kooperatsiooni tekkimine ja areng kapitalismi tingimustes? Koos kapitalismi arenemisega kasvab ka töölisklass, kes satub kodanluse julma ekspluateerimise alla. Töölised hakkavad otsima teesid võitluseks kodanluse vastu, võitluseks oma elutingimuste parandamise eest. Töölisi ekspluateerivad ja rõhuvad kodanluse mitmesugused grupid.

Marxi ja Engelsi poolt koostatud «Kommunistliku partei manifestis» öeldakse: «Kui töölise ekspluateerimine vabrikandi poolt lõpeb ja tööline saab sularahas oma palga, siis tormavad ta kallale kodanluse teised osad, majaomanik, kaupmees, liigkasuvõtja jne.»[1]

Oma kehvast palgast, mida tööline saab töö eest kapitalistlikus tööstusettevõttes, peab ta oma isikliku elamispinna puudumisel tasuma majaomanikule korteriüüri ning maksma kaupmehele temalt ostetud tarbeesemete eest. Millest aga lähtub kaupmees, kui ta organiseerib oma kaubandusettevõtte? Kaupmees lähtub sellest, et saada kerget teenistust, s. o. teeb kõik selleks, et saada endale võimalikult suurema osa töölise palgast.

Võitluseks kaubanduskapitaliga ühinevad töölised kooperatiividesse. Kooperatiivid peavad aitama neil hankida vajalikke toiduaineid ja teisi kaupu soodsamate tingimustega kui erakaupmeestelt ostes.

Kapitalismi tingimustes toimub ka talupoegade, kodutööndajate ja käsitööliste laostumine, kes ei suuda konkureerida suurmajanditega. Sellistel juhtudel väikekaubatootjad (talupojad, kodutööndajad, käsitöölised) ühinevad oma huvide kaitseks mitmesugustesse kooperatiividesse.

Järelikult, kapitalismi tingimustes on kooperatsioon ühiskonna rõhutud klasside liikumine, kes on sattunud julma ekspluateerimise alla (töölised) või keda laosta-

[1] K. Marx ja F. Engels «Kommunistliku partei manifest», Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1957, lk. 25.

takse areneva kapitalismi tingimustes (talupojad, kodutööndajad, käsitöölised).

Sellised on lühidalt mitmesuguste kooperatsioonivormide tekkimise ja arenemise sotsiaal-majanduslikud eeldused kapitalismi tingimustes.

Kooperatsiooni tekkimisele avaldasid suurt mõju ka utoopilise sotsialismi ideed. Enne seda, kui Marx ja Engels töötasid välja teadusliku sotsialismi alused, eksisteerisid sotsialismi ideed peamiselt just utoopilise sotsialismi vormis. Utoopilise sotsialismi olemus seisneb selles, et tema ideoloogid ja pooldajad pidasid võimalikuks kapitalistliku ühiskonna ümberkorraldamist sotsialistlikuks ühiskonnaks rahulikul teel, ilma klassivõitluseta, ilma proletariaadi diktatuurita.

Utoopilise sotsialismi ideoloogide tugev külg oli kapitalistliku ühiskonna terav kritiseerimine. Nad astusid küllaltki otsustavalt välja ekspluateerimise ja rõhumise vastu, tahtsid hävitada viletsust ja nälga, unistasid ühiskonna ümberkorraldamisest õiglasil, sotsialistlikel põhimõtteil. Kui nad olid tugevad kapitalistliku ühiskonna kritiseerimisel, siis vahendite määramisel ja teede otsimisel ebaõiglase, kapitalistliku korra õiglaseks, sotsialistlikuks korraks ümberehitamiseks osutusid nad erakordselt nõrkadeks. Nad ei mõistnud, et kapitalistid kunagi ei loovuta töölistele oma eraomandiõigusi ja võimu vabatahtlikult, rahulikul teel, ning et ilma otsustava klassivõitluseta, ilma proletariaadi diktatuurita pole sotsialismi ülesehitamine võimalik.

Nagu teada, on utoopilise sotsialismi väljapaistvamad esindajad Saint-Simon, Fourier ja Robert Owen.

Vladimir Iljitš Lenin oma tuntud teoses «Mis teha?» annab sotsialistidele-utopistidele järgmise hinnangu: «...saksa teoreetiline sotsialism kunagi ei unusta, et ta seisab Saint-Simoni, Fourier ja Oweni õlgadel — kolmel mõtlejal, kes hoolimata kõigest nende õpetuste fantastilisusest ja utopismist kuuluvad kõigi aegade suurimate vaimude hulka ja kes geniaalselt on ette aimanud loendamatu hulga selliseid tõdesid, millede õigsust me nüüd teaduslikult tõestame.»[1]

Kooperatsiooniliikumine, mille ajalugu me tundma

[1] V. I. Lenin, «Mis teha?», Teosed, 5. kd., lk. 333.

õpime, on lahutamatult seotud utoopilise sotsialismi ideedega.

Karl Marx oma töös «Rahvusvahelise Tööliste Ühingu asutamise manifest» kirjutas: «Inglismaal külvas kooperatiivsüsteemi seemneid Robert Owen.»[1]

Ka on teada, et Prantsusmaal organiseerisid tootmiskooperatiive Saint-Simoni õpilased.

V. I. Lenin juhtis samuti tähelepanu sellele, et kooperatsiooni areng on seotud Robert Oweniga. Lühikest aega enne oma surma kirjutatud artiklis «Kooperatsioonist» kirjutab Lenin, kritiseerides kodanlikke kooperaatoreid, et vanad kooperaatorid, alates Robert Owenist, hindasid ebaõigesti kooperatsiooni osa kapitalismi tingimustes. Samas teoses on ka vihje sellele, et kooperatsioon ja tema arenemine on tihedalt seotud Robert Oweniga.

Et Robert Oweni nimega on tihedalt seotud kooperatsiooni tekkimine ja arenemine, tuleb lühidalt tutvuda selle väljapaistva sotsialisti-utopisti elulooliste andmete, vaadete ja tegevusega.

Robert Owen elas ajavahemikul 1771—1858. Ta isa, vähese varandusega inimene, töötas sadulsepa ja postmeistrina. Juba varasest noorusest alates tuli Robert Owenil tööle hakata. 15-aastaselt asus ta tööle äriteenijana. Järjekindlalt kogemusi omandades oli ta teenistuses niivõrd edukas, et temast sai Manchesteri suurima puuvilla-ketrusvabriku juhataja. Owen omandas üha rohkem isiklikke tootmisvahendeid, hakkas asutama oma vabrikuid ning peagi sai temast rikas vabrikant, kes omas suuri varandusi.

Süstemaatilist haridust Robert Owen ei saanud, ta oli iseõppija. Omades aga harukordseid võimeid ja talenti, nagu öeldakse, «töötas end vaevaga üles» ning temast sai suurte ettevõtete omanik.

Robert Owen võttis aktiivselt osa Inglismaa ühiskondlikust elust. Juhatades vabrikuid puutus ta lähedalt kokku töölisklassiga, vaatles tööliste elutingimusi ning tundis neile kaasa. Ta püüdis parandada tööliste elu- ja töötingimusi. Nii näiteks on tuntud Robert Oweni praktilises tegevuses rakendatud abinõud: tema poolt juhitavates ettevõtetes oli tööpäev lühem kui teistes vabrikutes

[1] K. Marx, «Rahvusvahelise Tööliste Ühingu asutamise manifest», K. Marx ja F. Englas, Valitud teosed, II kd., Tallinn 1957, lk. 208.

ja tehastes. Tõsi küll, see oli 10,5-tunniline tööpäev, kuid teistes vabrikutes oli neil aastatel tööpäeva kestus tunduvalt pikem. Owen läks isegi selleni, et hakkas tõstma tööliste palka, tõstes sellega nende materiaalset huvitatust ettevõtte tegevuse vastu.

Tööliste nuhtluseks kapitalistlikes ettevõtetes on trahvid. Owen kaotas ära tootmisala töölistelt võetavad trahvid. Ta piiras laste töö kasutamist, organiseeris ühiskondlikke kauplusi, sööklaid ja raamatukogusid. Nende abinõude rakendamisega pälvis ta tööliste laialdase lugupidamise.

Inglismaal, kus võrreldes teiste maadega arenes kapitalism varem, hakkasid varem ilmnema ka majanduslikud kriisid. Ühel selliste kriiside perioodil, kui vabrikuid suleti, töölisi vallandati ja tööliste palk langes, kerkis Inglismaa ette probleem — mida võtta ette töötutega, vaeste töölistega. Inglise parlament moodustas spetsiaalse komisjoni, mille tööst võttis osa ka Robert Owen kui silmapaistev ühiskonnategelane. Komisjoni ees oli ülesanne — välja töötada abinõud, mis oleksid kindlustanud tööpuuduse likvideerimise või vähemalt vähenemise. 1817. aastal avaldas Robert Owen ettekande tööpuuduse vähendamise abinõudest. Selle ettekande põhiideeks oli ettepanek luua «põlluharimise ja manufaktuursete asunduste ühendusi ja vastastikuseid kooperatsioone».

Robert Owen tegi ettepaneku, et varakate klasside suhtes kehtestataks maks ning saadavatest vahenditest organiseeritaks tootmiskooperatiive, mis üheaegselt tegeleksid põlluharimisega ja tööstusliku tootmisega. Nendesse koondistesse tuleks kaasa tõmmata töötuid, majanduslikult vähekindlustatud inimesi, kes seega liituksid tööks, suurendaksid tootmist, elatuksid sellest ning likvideeriksid niiviisi tööpuuduse. Sellist ettepanekut parlament vastu ei võtnud.

Välja töötanud oma maailmavaate, ilmutas Robert Owen palju püsivust selle elluviimisel. Lootes sellele, et ülemineku ebaõiglaselt ühiskondlikult korralt õiglasele ühiskondlikule korrale võivad kindlustada riikide valitsejad, pöördus ta nende poole.

1818. aastal toimus Aachenis riigivalitsejate kongress, kuhu saabusid terve rea riikide juhid, tsaarid ja kuningad. Robert Owen pöördus kongressi poole märgukirjaga,

milles ta veenis riigijuhte selles, et nad peavad looma nende valitsemise all olevatele inimestele normaalsed elutingimused. Ta soovitas organiseerida sel eesmärgil tootmiskooperatiive.

Nagu võis oodata, ei reageerinud riigipead üldse Robert Oweni läkitusele.Olles pettunud parlamendis, kus istusid mõisnike ja kodanluse esindajad, samuti riigijuhtides, kes ei vastanud tema üleskutsele, pöördub Robert Owen vahetult töölisklassi poole. Ta kirjutab üleskutseid, selgitab töölistele oma plaani kapitalistliku ühiskonna ümberkujundamiseks sotsialistlikuks ühiskonnaks. Ta kutsub töölisi üles astuma tootmiskooperatiividesse, arendama neid ja haarama järk-järgult nende kooperatiivide kaudu oma kätte nii põllumajandussaaduste kui ka tööstuskaupade tootmise ning lööma sellega jalgealuse mõisnikelt ja kapitalistidelt. Kuid Robert Oweni pöördumine vahetult asjast huvitatud inimeste, s. o. tööliste poole ei võinud kapitalistlikes tingimustes anda ega andnudki soovitud tagajärgi.

Et kirjanduslik tegevus — märgukirjad, üleskutsed jne. — ei andnud tagajärgi, otsustas Robert Owen tegutseda teisiti: veenda näidetega.

Jõuka inimesena ei olnud Owen kitsi. Ta eraldas vastavad vahendid ning otsustas luua sellise tootmisalase koondise, mille eeskujul võiks toimuda järk-järguline sotsialistlikku laadi ühiskonna ülesehitus. Kuid Inglismaal see Oweni algatus toetust ei leidnud. Ta sõitis Ameerikasse, omandas seal maatüki ja organiseeris Indiana osariigis koloonia «Uus harmoonia». Huvitavad on Oweni poolt organiseeritud koloonia põhiprintsiibid:

1. Iga ühistuliige töötab vastavalt soovile, võimetele ja kogemustele, kusjuures töö peab olema ühiskonnale kasulik.

2. Kogu kinnisvara on ühistu omandus.

3. Tarbeesemeid antakse ühistu liikmetele välja ühiskondlikest kauplustest.

4. Juhtimine on kollektiivne või toimub volinike kaudu, kes aeg-ajalt vahetuvad.

5. Nende ühistuliikmete suhtes, kes rikuvad kindlaksmääratud korda ja ei allu ühistu juhtijatele, kohaldatakse ainsat karistusmäära — ühistust väljaheitmist.

Organisatsioonilised alused, millele Owen rajas enda

poolt propageeritavad tootmiskooperatiivid, väljendasid tema utoopilisi vaateid, tema ettekujutust sellest, et kapitalistliku ümbruse olemasolul võib ehitada selliseid sotsialistlikke saarekesi, mis järk-järgult laienedes hõlmaksid kogu ühiskonna. Tootmistööst aktiivseks osavõtuks vajalikke stiimuleid «Uues harmoonias» ei olnud. Selle tulemusena kaks aastat eksisteerinud koloonia lagunes esialgu neljaks osaks, aga hiljem kõik need osad likvideerusid. Niiviisi ei andnud Robert Oweni isiklik kogemus oma ideede propageerimiseks soovitud tagajärgi. Owen pöördus tagasi Inglismaale ja jätkas oma tegevust, mis oli suunatud ühiskonna ümberkorraldamisele rahulikul teel.

On säilinud andmeid, et Robert Owen esines oma eluaja jooksul rohkem kui tuhande avaliku kõnega, kirjutas ligikaudu 500 üleskutset, avaldas ajalehtedes ja ajakirjades ligi kaks tuhat artiklit, kuid siiski kogu tema tegevus ei andnud seiliseid tulemusi, nagu ta lootis. Koos kõige sellega läks R. Oweni nimi kooperatsiooniliikumise ajalukku.

R. Owen propageeris tootmiskooperatsiooni. Kuid tema tegevus oli aluseks ja avaldas mõju ka teiste kooperatsiooniliikide tekkimisele.

R. Oweni vaadete mõju tarbijate kooperatsiooni tekkimisele ja arenemisele käsitletakse järgmises teemas.

II. Kooperatsiooni liigid, nende arenemise tingimused ja eesmärgid

Kooperatiivid on peamiselt töötavate klasside majanduslikud organisatsioonid. Neisse ühinevad töölised, talupojad, kodutööndajad ja käsitöölised.

Sotsiaalse kooseisu järgi jaotatakse kooperatiive:

Proletaarsed kooperatiivid, mis ühendavad töölisi. Töölised ühinevad tarbijate kooperatiividesse peamiselt selleks, et nende kaudu rahuldada oma tarbimisalaseid vajadusi.

Elamispinda vajavad töölised moodustavad korterikooperatiive, et vähendada oma sõltuvust majaomanikest.

Talupojad kui tarbijad moodustavad tarbijate kooperatiive. Väikekaubatootjatena moodustavad nad aga kooperatiive oma kaubatoodangu ühiseks turustamiseks ja endale vajalike tootmisvahendite muretsemiseks (turustuse ja varustuse kooperatiivid).

Talupoegade hulgas tekivad samuti ka tootmiskooperatiivid põllumajandussaaduste ühiseks tootmiseks.

Kodutööndajad ja käsitöölised, olles töömahukas tootmises väiketootjateks, võivad samuti olla huvitatud tarbijate kooperatiividest ning turustuse ja varustuse kooperatiividest. Nad moodustavad ka tootmisartelle.

Kõrvuti proletaarsete ning talupoegade kooperatiividega ja kodutööndajate koondistega eksisteerivad ka kooperatiivid, mille liikmete ühiskondlik kuuluvus on erinev.

Nii ühendavad sageli linnade tarbijate kooperatiivid töölisi ja elanikkonna väikekodanlikke kihte — käsitöölisi, ametnikke jt. Maal võivad samaaegselt olla ühe ja sama kooperatiivi liikmeteks talupojad, kodutööndajad ja elanikkonna teiste gruppide esindajad.

Mõnikord moodustatakse ka selliseid kooperatiive, milles on ülekaalus teenistujad — õpetajad, meditsiinitöötajad jne.

Meie maa kooperatsiooniliikumise ajaloos on tuntud ka kooperatiivid, mis ühendasid ohvitsere, seda peamiselt linnades, kus asusid suured garnisonid.

Rääkides kooperatiivide sotsiaalsest koosseisust, tuleb silmas pidada ka õpilaste kooperatiive: üliõpilaste ja koolikooperatiive.

Tegevuse järgi eraldatakse järgmisi kooperatsiooni liike:

A. Tarbijate kooperatsioon. B. Turustuse ja varustuse kooperatsioon. C. Krediidikooperatsioon. D. Korterikooperatsioon. E. Tootmiskooperatsioon. G. Universaalne kooperatsioon.

Igas sellises liigis on omakorda üksikuid kooperatsioonialaseid iseärasusi. Siinjuures aga vaatame kooperatsiooni iga liigi põhilise tegevuse eesmärki ja iseloomu.

Iga kooperatsiooniliigi põhilise tegevuse eesmärgist ja

iseloomust sõltub tema klassikoosseis, olulisemad organisatsioonilised põhimõtted ja üldised ning erilised tunnused.

A. TARBIJATE KOOPERATSIOON

Tarbijate kooperatiividesse ühinevad töötajad eesmärgiga omandada soodsamatel tingimustel tarbekaupu.

Töölisele, talupojale ja igale teisele töötajale on vaja toiduaineid, riideid, jalatseid ja palju teisi tarbeesemeid. Ostes neid tarbeesemeid erakaupmeestelt satuvad tarbijad teatud määral erakaupmeeste ekspluateerimise alla, kes püüavad müüa kaupu võimalikult kallimalt, et saada oma kaubanduslikust tegevusest rohkem kasumit.

Töötajad on huvitatud sellest, et osta kaupu odavama hinnaga ja hea kvaliteediga, vältida mõõdu, kaalu ja arvestusega petmist, mida sageli praktiseerivad erakaupmehed. Sel eesmärgil ühinevadki töötajad tarbijate kooperatiividesse.

Tarbijate kooperatiividel on võimalus osta kaupu suhteliselt suurte partiidena vahetult vabrikutest ja tehastest, või siis vähemalt hulgikaupmeestelt, vältides erakaupmeeste jaemüüki.

Hulgimüügist ostetud kaubapartiid realiseeritakse tarbijate kooperatiivide poolt avatud kauplustes ja poodides. Seejuures tarbijate kooperatiivid seavad endile ülesandeks müüa kaupu heakvaliteediliselt, õige mõõdu ja kaaluga.

Tarbijate kooperatiive organiseeritakse tööliste, talupoegade ja teiste elanikkonna kihtide hulgas.

Territoriaalse tunnuse järgi on olemas maa ja linna kooperatiivid. Sageli moodustatakse tarbijate kooperatiive tootmisalase tunnuse põhjal, ühendades kindla elukutsega töölisi — raudteelasi, trükitöölisi jne.

Tavaliselt seavad tarbijate kooperatiivid endile ülesandeks oma liikmete kõigi tarbimisalaste vajaduste rahuldamise ning nad kauplevad kõigi toidu- ja muude kaupadega. Mõnikord tekivad aga ka sellised kooperatiivid, mis on mõeldud oma liikmete mitte kõigi, vaid teatud vajaduste rahuldamiseks nende või teiste tarbekaupadega.

Nii näiteks moodustati Esimese maailmasõja aastail meil selliseid kooperatiive, mille eesmärgiks oli üheaegselt osta ja realiseerida oma liikmete hulgas suhkrut, mida turult polnud võimalik saada, riiet või mõningaid teisi kaupu. Selliseid kooperatiive nimetatakse kooperatsiooniliikumise ajaloos «suhkru-» ja «manufaktuurseteks» kooperatiivideks. Nad omasid ajutist iseloomu ja ei olnud tüüpilised sellele kooperatsiooniliigile.

Käesoleval ajal on mõningates välisriikides (näiteks Šveitsis) moodustatud autoomanike kooperatiivseid ühendusi. Mis on sellise kooperatiivi eesmärk? Autoomanikel on vaja mootorikütust, tagavaraosi, kumme. Selle asemel, et iga autoomanik ise hangib temale vajalikke tagavaraosi, mootorikütust ja kumme, ühinevad nad kooperatiividesse, mis hangivad neid kaupu hulgaviisiliselt ning oma ettevõtete kaudu varustavad kooperatiivi liikmeid.

Tarbijate kooperatiividele on väga sarnased turismi- ja ekskursioonialased kooperatiivid. Sellised kooperatiivid eksisteerivad mitmetes Euroopa maades. Nad varustavad oma liikmeid turismiks vajaliku inventari, jalanõude ning riietusega ja organiseerivad ekskursioone, turismimatku ja sõite nii sise- kui ka välismaale.

B. TURUSTUSE JA VARUSTUSE KOOPERATSIOON

Turustuse ja varustuse kooperatsioon areneb väikekaubatootjate — talupoegade, kodutööndajate ja käsitööliste hulgas. Turustuse ja varustuse kooperatsioon võib olla nii põllumajanduslik kui ka tööndusliк.

Väikekaubatootjad — talupojad ja kodutööndajad — toodavad suures ulatuses turu jaoks. Kui talupoeg või kodutööndaja tuleb turule väikese hulga toodetega, siis turul valitseva konkurentsi tõttu satub ta igati ebasoodsatesse tingimustesse. Üksikul kaubatootjal on raske, sageli aga täiesti võimatu välja kannatada erakordselt teravat konkurentsivõitlust samasuguste väikekaubatootjatega, eriti aga suurte põllumajanduslike (mõisnikud, kulakud) ja tööstuslike (vabrikandid, tehaseomanikud ja nende monopolistlikud koondised) ettevõtetega.

Selleks et saavutada turul paremaid tingimusi oma too-

dete realiseerimiseks, ühinevadki väiketootjad, s. o. talupojad ja kodutööndajad, oma kaubatoodangu ühiseks turustamiseks.

Nii näiteks võivad talupojad, kellel on piima ülejääke, ühineda värske või ümbertöötatud piima ühiseks turustamiseks.

Kujutleme endale sellist olukorda. Mingisuguse küla talupoegadel on võimalik müüa teatud hulk piima. Kui igal talupojal tuleks iga päev viia linna väikene kogus piima, siis see oleks äärmiselt tülikas, seotud suurte töökulutustega ning majanduslikult väheefektiivne. Kui aga talupojad ühinevad vastavaks ühistuks, mis organiseerib piima kokkutoomispunkte, mis võtavad piima vastu ja suunavad selle suhteliselt suurte kogustena linna, siis vähendab see töökulutusi ja annab võimaluse realiseerida piima tunduvalt soodsamates tingimustes.

Peale selle organiseerib kooperatiiv harilikult piima ümbertöötamist võiks ja juustuks. Viies toodetud kaupu kaugetele turgudele, kus neid võib kasulikumalt müüa, kindlustavad sellised ühistud oma liikmetele piima turustamisest tunduvalt suuremat tulu. Talupoegade turustuse ja varustuse kooperatiivid moodustatakse mitmesuguste naturaalsete ja ümbertöötatud põllu- ning karjasaaduste turustamiseks.

Turustuse ja varustuse kooperatsioon tekkis paljudes maades, sealhulgas ka Venemaal, juba XIX sajandi teisel poolel.

Venemaal oli arenenud piima-, või- ja juustuvalmistamise kooperatsioon. Või- ja juustuvalmistamise kooperatsioon Venemaal turustas oma toodangut paljude Euroopa maade turgudel, mis kindlustas nimetatud kooperatsiooni ühinenud talupoegade tulude tunduva suurenemise. Tõsi küll, need olid jõukamad talupojad, kellel oli rohkem piima müügiks. Kehviktalupojal, kellel polnud lehma, polnud ka loomulikult piima müügiks. Kui tal aga oli üks lehm, siis kulus selle piim peamiselt oma perekonna vajaduste rahuldamiseks. Seepärast olid sellised kooperatiivid kasulikud peamiselt küla jõukale ladvikule.

Miks siis kodutööndajad ühinevad turustuse ja varustuse kooperatiividesse? Kui kodutööndaja-kingsepp valmistab müügiks mõne paari saapaid ning läheb nendega turule, siis kohtub ta siin teiste kingseppadega ning

nende vahel puhkeb paratamatult konkurentsivõitlus. Eriti ohtlik on neile kõigile jalatsite suurtootjate konkurents. Kui aga kingsepad-kodutööndajad ühinevad, siis võivad nad realiseerida oma toodangut kooperatsiooni kaudu tunduvalt soodsamates tingimustes.

Turustuse ja varustuse kooperatiivide eesmärgiks pole mitte ainult talupoegade ja kodutööndajate toodangu organiseeritud korras turustamine, vaid nad ka varustavad oma liikmeid tootmiseks vajalike kaupadega.

Talupoegadel on vaja mitmesugust inventari — atru, äkkeid, veotarbeid, sadulsepatooteid ja palju muud. Nad vajavad sordiseemet, mitmesuguseid keemilisi väetisi jne. Kodutööndajad vajavad mitmesugust toorainet — nahka, riiet, saematerjali ja muud. Neile on samuti vaja inventari ja sisseseadeid oma töökodade jaoks. Turustuse ja varustuse kooperatiivid muretsevad selliseid tootmiseks vajalikke kaupu suhteliselt suurtes partiides ja varustavad nendega oma liikmeid. Seepärast nimetataksegi neid turustuse ja varustuse kooperatiivideks.

On olemas mitmesuguseid turustuse ja varustuse kooperatiivide eriliike.

On üldist tüüpi kooperatiivid, mis varustavad oma liikmeid mitut liiki toodanguga.

Näiteks organiseeritakse külas turustuse ja varustuse kooperatiiv. Ta võtab organiseeritud turustamiseks vastu teravilja, juurvilja, linnukasvatussaadusi, mesindussaadusi jne.

On ka spetsialiseeritud kooperatiive, mis võtavad oma liikmeilt ümbertöötamiseks või turustamiseks vastu ainult mingit üht liiki toodangut: piima või juurvilja, viinamarju või linnukasvatussaadusi jne.

C. KREDIIDIKOOPERATSIOON

Väikekaubatootjatel, talupoegadel ja kodutööndajail tekib sageli vajadus rahaliste vahendite järele, millega muretseda vajalikke tootmisvahendeid oma majapidamise paremaks korraldamiseks. Talupojal võib tekkida vajadus kasutada laenu, et osta hobust, vankrit või mõnda muud inventari. Kui talupoeg pöördub abi saamiseks liigkasuvõtja või kulaku poole, siis loomulikult võtavad need

temalt laenu eest kõrgeid protsente. Kasutades ära vaeste talupoegade väljapääsematut olukorda, võtsid liigkasuvõtjad ja kulakud neilt protsente, mis ulatusid kuni 100%-ni aastas. Kui talupoeg laenas aastaks 100 rubla, siis tasuda tuli tal 200 rubla.

Selleks et vältida liigkasuvõtjaid, ühinevad talupojad niinimetatud krediidiühistutesse. Krediidiühistu liikmed maksavad sisseastumis- ja osamaksu. Omades teatud perioodidel mitmesuguseid vabu vahendeid, paigutavad ühistu liikmed need hoiusteks. Selliselt tekivad vahendid, mille arvel võib anda neile, kes seda vajavad, laenu normaalsetel tingimustel, s.o. väikese protsendiga laenu kasutamise eest.

Tavaliselt andsid krediidiühistud laenu mitte isiklike vajaduste rahuldamiseks, vaid tootmisalaseks otstarbeks — inventari, seemne, väetise jne. muretsemiseks. Kui aga talupojal tekib vajadus muretseda jalatseid ja riideid või teha mingisuguseid muid rahalisi kulutusi, näiteks tütre abiellumise puhul, siis krediidiühistu harilikult selleks otstarbeks laenu ei anna. Laenu antakse kindlal eesmärgil, ta on ette nähtud peamiselt majanduse parandamiseks ning mitmesuguste tootmisotstarbeliste kaupade muretsemiseks.

Krediidiühistud võivad oma liikmetele laenutada raha või mitmesuguseid materiaalseid väärtusi — atru, vankreid, seemet jne.

Laenu tagastamine toimub tavaliselt osakaupa. See võimaldab teatud aja jooksul tasuda krediidiühistu võla, mis kindlustab ühistu liikmele õiguse ka edaspidi, kui tekib vajadus, pöörduda abi saamiseks ühistu poole.

Krediidikooperatsiooni eriliigiks kodutööndajate ja käsitööliste hulgas on laenu- ja hoiuühistud, mis võtavad vastu hoiuseid ja annavad oma liikmetele laenu.

Nõukogude Liidus eksisteerisid turustuse ja varustuse kooperatsioon ning krediidikooperatsioon kuni põllumajanduse massilise kollektiviseerimiseni. Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni need kooperatsiooni liigid koos tarbijate kooperatsiooniga etendasid väga tähtsat osa põllumajanduse arendamisel ja talupoegade kolhoosikorrale ülemineku ettevalmistamisel.

Turustuse ja varustuse kooperatsioon ning krediidi-

kooperatsioon, samuti aga ka tarbijate kooperatsioon, olles peamisteks kooperatsiooni liikideks ringlemissfääris, olid ka tähtsamateks astmeteks leninliku kooperatsiooniplaani elluviimisel meie maal ning hiljem ka rahvademokraatiamaades.

D. KORTERIKOOPERATSIOON

Kapitalismi tingimustes kuulub põhiline elamufond eramajaomanikele. Töölistel harilikult pole isiklikku elamut ja nad üürivad seda majaomanikelt. Mida suurem on nõudmine elamispinna järele, seda kallimaks see kujuneb. Majaomanikud püüavad saada üürnikelt võimalikult kõrgemat üüri. Käesoleval ajal on kapitalistlikes maades korterid väga kallid. Kulutused korteriüüriks moodustavad sageli 20—30% kõigist tööliste sissetulekutest, kogu nende töötasust.

Võitluseks korteritingimuste parandamise ja korteriüüri odavamaks muutmise eest ühinevadki töölised korterikooperatiividesse.

On olemas korteriüürimise ja elamuehituslikud kooperatiivid.

Korteriüürimise kooperatiivid ühendavad oma liikmeid korterite ja tubade ühiseks üürimiseks, et ühiste jõududega võidelda korteriüüri alandamise ja tööliste korteritingimuste parandamise eest.

Elamuehituslikud kooperatiivid, nagu näitab ka nimetus, ehitavad maju, et varustada oma liikmeid korteritega.

Astunud korterikooperatiividesse, koguvad töölised teatud aja jooksul vajalikke vahendeid, mõnikord kasutavad ka krediiti, ehitavad maju ning neisse elama asudes parandavad oma korteritingimusi. Loomulikult areneb korterikooperatsioon eeskätt tööliste ning teiste linnatöötajate hulgas, kellel puudub oma isiklik elamu. Talupojad omavad harilikult mingisuguse isikliku elamu ja nad ei ole korterikooperatsioonist huvitatud.

Nõukogude võimu aastatel hakkas korterikooperatsioon meie maal laiaulatuslikumalt arenema juba pärast ülemineku uuele majanduspoliitikale. Linnades olid teatavasti rikaste majaomanike suuremad majad natsionaliseeritud

ja läksid kommunaalorganite käsutusse. Kommunaalorganid aga andsid korterid üürile töölistele, kes ühinesid korterikooperatiividesse.

Järgnevatel aastatel korterikooperatsioon likvideeriti ja kehtestati vahetud suhted iga korteriüürniku ja kommunaalmajanduse organite vahel.

Viimastel aastatel, kui meil algas võitlus korteriprobleemi lahendamise eest, tekkis mõnel pool uuesti korterikooperatsioon elamuehituslike kooperatiivide vormis. See oli täienduseks nendele ulatuslikele vahenditele, mida assigneerib riik elamuehituseks.

Gorki linna tööliste algatusel on meil praegu paljudes linnades elamuehituslikke kooperatiive, mis etendavad suurt osa üldise elamispinna suurendamisel ja tööliste elamispinnaga varustamisel.

Meil olemasoleva korterikooperatsiooni eriliigiks on suvilakooperatiivid. Need on isikute koondised, kes on ühinenud ühiseks suvilate ehitamiseks linnalähedastes rajoonides. Ainuüksi Moskva lähistel on käesoleval ajal umbes 150 suvilakooperatiivi.

E. TOOTMISKOOPERATSIOON

Laialdaselt on levinud mitmesugused tootmisalase iseloomuga kooperatiivid. Tootmiskooperatsioonil on palju eriliike:

1. Tööartellid, mille liikmed teostavad mitmesuguseid tööprotsesse — laadijate, ehitajate, mustatööliste jne. artellid.

Käesoleval ajal on see kooperatsioonivorm laialdaselt arenenud Itaalias, Prantsusmaal ja mõnedes teistes maades. Ka Venemaal oli tööartelle.

2. Tööstusliku iseloomuga tootmiskooperatiivid on sellised kooperatiivid, mis harilikult ühendavad kodutööndusliku väikekaubatootjaid. Need artellid rajavad ühiseid töökodasid ja teisi ettevõtteid, milles toodetakse tööstusliku iseloomuga toodangut — riiet, jalanõusid, mööblit, mänguasju, ehitusmaterjale jt. tooteid.

Tootmiskooperatiividesse võivad ühineda ka töötatöölised. Sellisel juhul nad tegelikult pole enam proletaarlased ega palgatöölised, vaid muutuvad faktiliselt väike-

kaubatootjateks, kes on ühinenud kooperatiivsetel põhimõtetel. Käesoleval ajal on Nõukogude Liidus tööndusliikke artelle, mis kuuluvad tootmiskooperatsiooni, tööstusliku tootmisega tegelevasse kooperatsiooni.

3. Väga suurt tähtsust omab tootmiskooperatsioon põllumajanduses.

Tootmiskooperatsioon põllumajanduses areneb vajalikus ulatuses peamiselt nendes maades, mis on asunud sotsialismi ehitamise teele.

Põllumajanduslikke tootmiskooperatiive eraldatakse tootmisvahendite ühiskonnastamise astme ja kooperatiivide endi poolt vastuvõetud tulude jaotamise korra järgi.

Põllumajandusliku tootmiskooperatsiooni lihtsamaks vormiks on ühise maaharimise ühistud.

Põllumajandusliku tootmiskooperatsiooni kõrgemaks vormiks on põllumajanduslikud artellid, mida meil nimetatakse kolhoosideks (Bulgaarias nimetatakse selliseid kooperatiive põllumajanduslikeks töökooperatiivideks, teistes rahvademokraatiamaades on neil aga teistsugused nimetused).

Tootmiskooperatsiooni eriliigiks on põllumajanduslik kommuun, milles on ühiskonnastatud kõik tootmisvahendid ja isiklik majapidamine. Kommuunis liikmete tarbimine ja elukondlik teenindamine toimub täielikult ühise majapidamise arvel.

Nõukogude võimu algaastail eksisteerisid Nõukogude Liidus põllumajanduslikud kommuunid peamiselt endiste mõisate baasil. Hiljem nad võtsid omaks põllumajandusliku artelli põhikirja.

Põllumajanduslik tootmiskooperatsioon eksisteerib mitmesugustes vormides ka kõigis rahvademokraatiamaades. Hiinas, Bulgaarias ja Mongoolia Rahvavabariigis on talumajapidamised põhiliselt juba ühinenud tootmiskooperatiividesse. Teistes rahvademokraatiamaades areneb pidevalt talupoegade tootmisalane koopereerimine kõiki talumajapidamisi hõlmates.

Põllumajanduslik tootmiskooperatsioon hakkab arenema ka mõningates Aasia ja Aafrika maades, mis on vabanenud koloniaalsest sõltuvusest.

Paljude kooperatsiooniliikide asemel tekivad ja arenevad teatud tingimustes universaalset tüüpi kooperatiivid, mis üheaegselt varustavad oma liikmeid tarbeesemete ning tootmisotstarbeliste kaupadega ja tegelevad üksikute kooperatiiviliikmete individuaalse toodangu vastuvõtmise, ümbertöötamise ja turustamisega.

20.-ndatel aastatel eksisteeris Kaug-Idas ja Nõukogude Liidu Euroopa-osa põhjapiirkonnas integraalne kooperatsioon, milles olid läbi põimunud tarbijate kooperatsiooni ning turustuse ja varustuse kooperatsiooni funktsioonid.

Bulgaarias, Tšehhoslovakkias ja mõnedes teistes rahvademokraatiamaades on talupoegade hulgas levinud universaalsed kooperatiivid. Need samuti ühendavad tarbijate kooperatsiooni ning turustuse ja varustuse kooperatsiooni funktsioone, mõnikord aga ka tootmiskooperatsiooni funktsioone.

Käesoleval ajal areneb ka Aasia maades universaalset tüüpi kooperatsiooni ehk, nagu teda nimetatakse, mitmesuunaline kooperatsioon. Selline kooperatsioon on seadnud endale üheaegselt mitu eesmärki oma liikmete kui tarbijate ja tootjate teenindamisel.

Sellised on mitmekülgse kooperatsiooniliikumise põhija eriliigid. See liikumine haarab sadu miljoneid töötajaid ning areneb suuremas või vähemas ulatuses kõigis maailma maades.

III. Kooperatiivide kõikide liikide üldised alused

Iga kooperatsiooniliik ja üksikud eriliigid omavad ainult neile omaseid iseärasusi. Samal ajal on neil ka ühised tunnused, mis on omased kõigile kooperatsiooniliikumise liikidele ja eriliikidele.

Siia kuuluvad järgmised tunnused:

1. Iga kooperatiivi eesmärgiks on rahuldada temasse ühinenud isikute mingisuguseid vajadusi, parandada nende elutingimusi.

Oma eesmärkide saavutamiseks arendavad kooperatiivid majanduslikku tegevust kas tootmise või vahetuse

alal. Tarbijate kooperatiivid ostavad kaupu kokku, omavad hulgiladusid, avavad jaekaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtteid, organiseerivad tootmisettevõtteid, teenindavad oma liikmeid elukondlike vajaduste alal jne.

Turustuse ja varustuse kooperatiivid võtavad talupoegadelt vastu põllumajandussaadusi ja töötavad neid ümber, võtavad käsitöölistelt vastu käsitöötooteid ja korraldavad põllumajandussaaduste ning käsitöötoodete organiseeritud korras turustamist. Need kooperatiivid varustavad oma liikmeid mitmesuguse inventari, seemnevilja, keemiliste väetiste, tooraine, materjalide ja teiste kaupadega, mida kasutatakse talupoegade ja käsitööliste individuaalmajandeis.

Krediidikooperatiivid annavad oma liikmeile laenu, mille kasutamise eesmärgiks on tavaliselt tootmisalaste vajaduste rahuldamine — üksiku talupoja, käsitöölise või kodutööndaja majapidamise arendamine ja tugevdamine. Samal eesmärgil toimuvad ka hoiustamise operatsioonid. Nende abil üksikud laenu-hoiu krediidiühistute liikmed teevad järk-järgult hoiustamisi, millega laekuvad vahendid eelseisvateks mahutusteks nende majapidamistesse.

Korterikooperatiivide ülesandeks on oma liikmete korteritega varustamine kas ehitamise või üürimise teel.

Tootmiskooperatiivid ühendavad inimesi ühiseks tööalaseks tegevuseks kas tööstuslikus või põllumajanduslikus tootmises ja veoteenistuses.

Tootmisvahendite ühiskonnastamise astme järgi on tootmiskooperatiividel palju eriliike.

Sellesse kooperatsiooniliiki kuuluvad tööartellid täidavad mitmesuguseid tööülesandeid, näiteks teostavad nad laadimis-, ehitus- jne. töid.

2. Kooperatiivi astumine ja kooperatiivist lahkumine on vabatahtlik.

Iga kooperatiivi liikmeks astumine on vabatahtlik. Nõukogude Liidus kehtiva tarbijate kooperatiivi tüüppõhikirjas on ette nähtud, et kodanikud, kes elavad ühes maakohas, ühinevad vabatahtlikult tarbijate kooperatiivi (tarbijate kooperatiivi tüüppõhikirja § 1).

Nagu kooperatiivi astumine, nii ka kooperatiivist lahkumine on vabatahtlik. Samas eelpool toodud tüüppõhikirjas on märgitud, et igal tarbijate kooperatiivi liikmel on õigus lahkuda kooperatiivist (§ 21).

Nõukogude Liidu kooperatsiooniliikumise ajalugu tunneb aga ka juhuseid, kus kooperatsiooni liikmeks olemine oli kohustuslik. Vene NFSV Rahvakomissaride Nõukogu 1919. a. 20. märtsi dekreedi põhjal nähti ette, et tarbijate kooperatiivi koosseisu arvatakse kõik antud maakoha elanikud. Iga kodanik oli kohustatud astuma kooperatiivi liikmeks ning registreeruma kooperatiivi ühe jaotuspunkti juures.

Tarbijate kooperatiivi liikmeks olemise kohustuslikkuse kehtestamine oli tingitud sellest, et toiduainete alal valitsevad raskused tingisid erakorraliste abinõude kasutuselevõtmist ja rangeimat kokkuhoidu, et päästa maa näljahädast. Peale kodusõja lõppu ja üleminekut uuele majanduspoliitikale taastati kooperatsiooni liikmeks olemise vabatahtlikkus.

3. Kooperatiivi liikmed võtavad tavaliselt materiaalselt osa tema vahendite moodustamisest.

Kooperatiivide majanduslikuks tegevuseks on vaja vastavaid vahendeid. Need vahendid moodustatakse suures osas kooperatiivi liikmete maksetest.

Maksed on:

a) sisseastumismaksud, mis on tagastamatud ning kujutavad endast üht allikat jagamatute fondide moodustamisel;

b) osamaksud, mis on tagastatavad, s. t. neid võib tagasi saada kooperatiivist lahkumisel.

Sisseastumis- ja osamaksude suurused määratakse kooperatiivi liikmete poolt.

Maksed võivad olla rahalised, üksikutel juhtudel aga ka naturaalsed. Nii näiteks põllumajanduslike tootmiskooperatiivide organiseerimisel võivad maksetena esineda põllumajanduslik inventar, tööloomad jm. Ülekaalus on rahalised maksed.

Kapitalismi tingimustes on küsimus osamaksudest ja nende määradest üks keerukamaid küsimusi nii klassivõitluses kui ka vaesemate ühiskonna liikmete kooperatsioonist osavõtu osas. Sisseastumismaksu kõrge määr on piduriks ja takistuseks madalapalgaliste tööliste, külakehvikute ja sulaste laiade hulkade kaasatõmbamisel kooperatsiooni.

Jõukamad elanikkonnakihid aga taotlesid sageli kõrgete

osamaksude kehtestamist, et saada kooperatiivi kasumite jaotamisel sissemakstud osamaksudelt suuremat tulu.

Selleks et kooperatiivid võiksid oma liikmeteks värvata võimalikult rohkem inimesi, püüdsid paljud kooperatsiooniliikumisega tegelevad isikud piirata osamaksude määrasid. Samuti on teada ka osamaksudeta kooperatiivide organiseerimise juhtumeid. Nii näiteks oli omal ajal Venemaal põllumajanduslikke ühistuid, mis ei nõudnud oma liikmetelt osamakse. Raiffeizen kui üks krediidikooperatsiooni ideoloogе propageeris osamaksudest loobumist. Niinimetatud Raiffeizeni-tüüpi kooperatiivid eksisteerisid mõnda aega ilma osamaksudeta. Ent Saksamaa valitsus andis välja seaduse, mille põhjal tunnistati kooperatiivideks selliseid koondisi, kus liikmed tasusid osamakse. Sellega seoses pidid Raiffeizeni-tüüpi kooperatiivid kehtestama osamaksud. Sealjuures aga kehtestasid nad osamaksude madalad määrad.

Sõjakommunismi aastatel, kui oli kehtestatud kodanike kohustuslik astumine kooperatiividesse, kaotati sisseastumis- ja osamaksud.

Seoses üleminekuga vabatahtlikule liikmeksolemisele (aastail 1921—1923) taastati ka osamaksud.

Osamaksud võivad olla kas kõigile ühesugused või diferentseeritud, olenevalt varanduslikust seisundist. Nõukogude Liidus rakendati mõnda aega diferentseeritud osamakse. Käesoleval ajal rakendatakse tarbijate kooperatiivides kõigi liikmete suhtes ühtseid osamaksu määrasid. Sealjuures nendele perekonnaliikmetele, kes ei saa iseseisvat töötasu, määratakse osamaks $^1/_4$ ulatuses kehtestatud osamaksust.

Tarbijate kooperatiivi tüüppõhikirjas on osamaksu alammääraks ette nähtud 5 rubla. Tavaliselt on kooperatiivi astujal õigus tasuda osamaksu osakaupa.

4. Kooperatiivi liikmed kannavad materiaalset vastutust kooperatiivi tegevuse eest.

Liikmete vastutus kooperatiivi tegevuse eest võib olla:

a) piiramatu vastutus, kus iga kooperatiiviliige vastutab kooperatiivi tegevuse eest kogu oma varandusega. Nii näiteks rakendavad oma liikmete piiramatut vastutust Taani tarbijate kooperatiivid. Siit tuleneb ka seda liiki kooperatiivide nimetus — taani-tüüpi kooperatiivid.

Liikmete piiramatu vastutus kooperatiivi tegevuse eest hirmutab sageli paljud inimesed sellistesse kooperatiividesse astumisest eemale. Teiselt poolt tekitab aga piiramatu vastutus liikmetes suure huvi kooperatiivi tegevuse vastu ning tõmbab neid kaasa vastava kooperatiivi tegevuse tähtsamate küsimuste otsustamisele.

Vaatamata piiramatu vastutuse rakendamisele arendavad taani kooperatiivid edukalt oma tegevust;

b) piiratud vastutus osamaksu või mitme osamaksu piires. Nii näiteks on kooperatiive, mis määravad oma liikmete vastutuse 5—10 kordse osamaksu ulatuses.

Nõukogude tarbijate kooperatsioonis on ette nähtud liikmete vastutus kooperatiivi tegevuse eest kindlaksmääratud osamaksu ulatuses (tarbijate kooperatiivi tüüpõhikirja § 17).

5. Kooperatiivide juhtimine toimub demokraatlikel alustel.

Kooperatiivide valitavad organid valitakse liikmete (volinike) üldkoosolekute poolt ja annavad neile aru.

Juhtimise demokraatlik vorm on üheks põhiliseks tunnuseks, millega kooperatiivid erinevad aktsiaseltsidest ja muudest kapitalistlikest koondistest.

Nagu teada, on aktsiaseltsides ja kõigis kapitalistlikes koondistes faktiliselt ühinenud mitte niivõrd inimesed, vaid kapital. Iga aktsionäri häälte arv sõltub tema poolt omandatud aktsiate hulgast. Mida rohkem aktsiaid, seda rohkem hääli omab kapitalistlikust koondisest osavõtja. Kooperatiivides aga iga kooperatiiviliige, sõltumata sissemakstud osamaksude arvust, omab ainult ühe hääle.

Igale kooperatiivi liikmele on ette nähtud õigus valida ja olla valitud kooperatiivse organisatsiooni juhtivatesse ja kontrollorganitesse.

6. Kõrvuti mitmesuguste materiaalsete vajaduste rahuldamisega hoolitsevad kooperatiivid oma liikmete kultuurilise taseme tõstmise eest.

Üldiselt rakendavad kõik kooperatiivid mitmesuguseid abinõusid, mis on suunatud oma liikmete ja kogu elanikkonna kultuurilise taseme tõstmiseks.

Kooperatiivide massilise kultuuritöö paljude vormide hulgas on tuntud selliseid nagu vestluste ja loengute läbiviimine, ajalehtede, žurnaalide, brošüüride, raamatute ja plakatite väljaandmine.

Oma liikmete kultuurilise taseme tõstmiseks kasutavad kooperatiivid teatrit, kino, raadiot, televisiooni, arendavad kunstilist isetegevust jne.

Sellised on kooperatiivide kõikide liikide üldised põhitunnused.

TEINE TEEMA

TARBIJATE KOOPERATSIOONI ARENEMINE KAPITALISMI TINGIMUSTES

TEEMA PLAAN:

I. Tarbijate kooperatsiooni tekkimine ja arenemine Inglismaal. Rochdale'i-tüüpi kooperatsiooni tekkimine.
II. Tarbijate kooperatsiooni tekkimine ja arenemise iseärasused teistes kapitalistlikes maades.
III. Kapitalismi arenemine ja tarbijate kooperatsiooni tekkimine Venemaal.
IV. Tarbijate kooperatsiooni arenemine Venemaal kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini.

I. Tarbijate kooperatsiooni tekkimine ja arenemine Inglismaal. Rochdale'i-tüüpi kooperatsiooni tekkimine

Kõige varem hakkas kapitalism arenema Inglismaal. 18. sajandi viimasel kolmandikul toimus Inglismaal tööstuslik pööre, mille järel hakkas tööstus arenema hiiglasammudega.

1765. aastal leiutati mehaaniline ketrusmasin «Dženni», 1770. aastal — Arkwrighti kudumismasin. 1784. aastal leiutati Watti poolt aurumasin. Sel alusel hakkas arenema masinaehitustööstus. Tööstuse arenemine tõi kaasa talupoegade laostumise ja nende pagemise maalt. Suur osa neist siirdus linna ja muutus töölisteks.

Kapitalismi arenemisega purunes ka väiketööstus. Käsitöölised olid väga raskes olukorras, sest nad ei suutnud vastu pidada vabrikutootmise konkurentsile.

Neis tingimustes tekkisidki esimesed tarbijate kooperatiivid.

Olemasolevate andmete kohaselt on esimeseks selliseks kooperatiiviks Fenwicki (Šotimaal) tarbijate ühistu, mis asutati kaheteistkümne kangru poolt 1769. aastal.

1777. aastal tekkis rätsepate tarbijate ühistu Birminghamis. Samal aastal moodustati tarbijate ühistu ka Hovani külas (Šotimaal).

Kuid mitme aastakümne kestel eksisteerisid ainult üksikud kooperatiivid. Mitmed neist olid vaimulikkonna mõju all, s. t. olid tihedalt seotud kirikuga, kes, näidates üles teatavat hoolitsust oma koguduse liikmete materiaalse heaolu eest, tugevdas oma mõju tööliste hulgas.

Teatud määral hakkas kooperatsiooniliikumine Inglismaal laienema 19. sajandi 20-ndatel aastatel.

1821. aastal tekkis Londonis kooperatiivne ja majanduslik ühistu, mis seadis endale eesmärgiks Robert Oweni plaanide elluviimise. Praktilist tegevust alustas see ühistu tarbeesemete ühise kokkuostmisega ning nende müümisega väikese, umbes 5% juurdehindlusega hulgihindadele.

Sel perioodil avaldas tarbijate kooperatsiooni arengule suurt mõju Robert Oweni õpilane ja järelkäija William King (elas ajavahemikul 1786—1865).

William King oli preestri poeg. Ta lõpetas arstiteaduskonna ja hakkas töötama arstina. Teda paelusid aga Oweni ideed ning ta püüdis igati arendada kooperatsiooni. Sel eesmärgil andis ta aastatel 1828—1830 välja igakuust ajakirja «Kooperaator».

Nagu Owengi, uskus King kooperatsiooni erilisse jõusse, et kooperatsioon võib hävitada vaesuse. King hindas väga töö osatähtsust ja väitis, et töö ja töötavad klassid on põhiliseks jõuks maailmas. King kirjutas, et «töö — see on hoone nurgakivi, puu juur, võimsa voolu ammendamatu allikas, organismi süda, elu sisu».

William King eelistas just tarbijate kooperatsiooni ning tema jõupingutused olid suunatud tarbijate kooperatiivide loomisele ja arendamisele. Ta väitis, et ametiühingud, mis eksisteerisid sel ajal ja ühendasid suure hulga töölisi, peavad igati toetama kooperatiivset liikumist.

19. sajandi 20-ndatel aastatel tekkis Inglismaal mitusada tarbijate ühistut. See kooperatsiooniliikumise laine on tuntud Inglismaa linna Brightoni (braiton) nime järgi braitoni liikumise nimetuse all.

Sel perioodil tekkinud ligemale 500 kooperatiivi ei eksisteerinud kaua ning likvideeriti järk-järgult. 30-ndate aastate keskel see liikumine vaibus, säilisid ainult vähesed kooperatiivid.

1836. aastal tutvus Robert Owen Carlisle'i linna (Inglis-

maal) tarbijate kooperatiividega. Kooperaatorid näitasid kooperatsiooniliikumise innustajale Owenile oma kooperatiive. Pärast nende kooperatiivide külastamist Owen märkis järgmist:

«Oma imestuseks leidsin ma linna erinevates osades 6 või 7 tarbijate ühistut. Need ühistud töötavad hästi, s. t. nad saavad kasumit kaupade ühisest jaemüügist. Kuid on ammugi aeg lõpetada sellise mõtte levitamine, nagu oleksid need ühistud niisuguseks sotsiaalseks süsteemiks, mille poole me püüame.»

Seega Robert Owen eriti kiitvalt ei hinnanud tarbijate kooperatiive ning ta ise propageeris tootmiskooperatsiooni. See on aga kindel, et Robert Owen, tema õpetus ja tegevus olid aluseks kõigi kooperatsiooni liikide, sealhulgas ka tarbijate kooperatsiooni tekkimisele ja arenemisele.

Tarbijate kooperatsiooni propageerisid Robert Oweni õpilased ja järelkäijad. Üks nendest oli William King. Oweni pooldajate hulgas oli ka teine sama perioodi ühiskonnategelane — George Hollyoak (elas ajavahemikul 1817—1906). Hollyoak sündis töölisperekonnas ja juba noorusest peale töötas ta malmivalamise töökojas. Pärastpoole, tutvunud Robert Oweni õpetusega, sai temast Robert Oweni järelkäija. Hiljem ta aga lõi lahku Oweni pooldajatest.

Hollyoak oli innukas kooperatsiooni ideede propageerija. Ta esines loengutega mitmes Inglismaa linnas ning avaldas trükis artikleid kooperatsiooni küsimustes.

1843. aastal esines Hollyoak loenguga Rochdale'i linna töölistele ja soovitas avada tarbijate kaupluse, mis töötaks kooperatiivsetel alustel. Hollyoaki esinemiste peamiseks põhimõtteks oli — «kooperatsioon konkurentsi asemel».

Hollyoak toimetas samuti kooperatiivseid ajakirju. Mõni aeg hiljem aga kirjutas ta Rochdale'i pioneeride ajaloo, millest tuleb juttu edaspidi. Ta koostas ka kaheköitelise «Kooperatsiooni ajaloo» ja teisi teoseid.

Hollyoak oli progressiivse suunaga ühiskonnategelane. Ta tundis lähedalt itaalia revolutsionääri Garibaldit ja oli hea tuttav vene revolutsioonilise demokraadi Herzeniga. Ta oli aktiivseks ühiskonnategelaseks ja kooperatiivide kongressidest osavõtjaks.

Robert Oweni, tema paljude õpilaste ning järelkäijate tegevuse mõjul juurdusid kooperatsiooni ideed tööliste teadvuses. Iga kord, kui töölistel oli raske, kerge polnud

neil aga kunagi, mõtlesid nad sellele, kuidas edukamalt kasutada kooperatsiooni oma elutingimuste parandamiseks.

1844. a. puhkes Inglismaal järjekordne majanduskriis, mille tagajärjel suleti vabrikuid ja tehaseid. Töölised jäid tööta ja elasid teravas puuduses. Väikese Rochdale'i linna töölised kogunesid sageli kokku, et ühiselt arutada küsimusi, mille vastu nad huvi tundsid.

Ühel sellisel Rochdale'i kangrute koosolekul 1844. aastal kuulati ära töölise Charles Hovartsi ettekanne, kes soovitas organiseerida uutel alustel töötava tarbijate ühistu. Esialgu suhtusid koosolekust osavõtjad sellesse ettepanekusse skeptiliselt ja umbusaldusega. Nad teadsid, et varem oli loodud juba palju tarbijate ühistuid, mis eksisteerisid mõne aja ja siis lagunesid, etendamata olulist osa tööliste materiaalse olukorra parandamisel.

Kuid Hovarts, olles järjekindel ja nähtavasti ka hea kõnemees, suutis veenda oma kuulajaid ning tal õnnestuski võita enda poole osa neist. 28 töölist-kangrut, nende hulgas ka Hovarts, otsustasid asutada tarbijate ühistu organisatsiooni. Nad kohustusid igaüks maksma ühe naelsterlingi, sel viisil kokku koguma teatud rahasumma ja selle summaga avama kaupluse. Kuna nad polnud võimelised korraga üht naelsterlingit sisse maksma, kogusid nad igal nädalal igaühelt 2 penni. Mõne kuu jooksul kogusid nad 28 naelsterlingit ja avasid oma kooperatiivse kaupluse.

Asutades oma kooperatiivi, mille nad nimetasid «Ausate pioneeride ühistuks», püstitasid Rochdale'i kangrud endale kaugeleulatuvad eesmärgid. Sellest annab tunnistust nende poolt vastuvõetud manifest, mis kõlab järgmiselt:

«Ühistu seab oma eesmärgiks rahalise tulu saamise ja oma liikmete majandusliku ja ühiskondliku olukorra parandamise osamaksude kogumise teel suurusega 1 naelsterling ja isikliku kapitali moodustamisega, mis on piisav alljärgneva plaani praktiliseks teostamiseks:

Avada kauplus toiduainete, rõivaste ja muude kaupade müügiks, muretseda või ehitada elumaju oma liikmetele, kes soovivad aidata üksteist oma isikliku ja ühiskondliku olukorra parandamiseks; asuda kaupade tootmisele, mille valmistamist ühistu loeb sobivaks seepärast, et anda tööd nendele ühistu liikmetele, kes jäävad töötuteks või kan-

natavad töötasu kestva vähendamise all; muretseda või rentida maatükke, mida hakkavad harima ühistu liikmed, kes ei oma tööd või kelle töötasu on mitteküllaldane. Niipea kui see võimalikuks osutub, hakkab ühistu oma vahenditega organiseerima tootmist, toodangu jaotamist ja kasvatustööd oma liikmete hulgas või, teiste sõnadega, ühistu muutub iseseisvaks kogukonnaks, milles kõikide huvid ühendatakse, ja samuti tuleb appi teistele ühistutele, kes sooviksid rajada taolisi kogukondi.»

Sellega Rochdale'i pioneerid, nagu nad end nimetasid, püstitasid endile väga keeruka ülesande, mis oli arvestatud küllaltki pikaks ajaks. Kaupluse organiseerimine oli ainult esimeseks sammuks sel teel, millele nad astusid. Pärast kaubandusliku tegevuse küllaldast arenemist soovisid nad varustada oma liikmeid elamutega kas ehitamise või rentimise teel, organiseerida tööstuslikku ja põllumajanduslikku tootmist, teostada oma kollektiivis kasvatuslikku tööd jne., s. t. luua sellist tüüpi ühiskond, mida propageeris Robert Owen.

Praktiliste inimestena, kes muretsevad mitte ainult tuleviku, vaid ka oleviku, tänase päeva eest, otsustasid nad, et kogu oma väga nappide vahenditega võivad nad alustada ainult vähesest, väikese kaupluse rajamisest.

Rochdale'i tarbijate ühistu põhikiri registreeriti 24. oktoobril 1844 ja sama aasta 21. detsembril avati esimene kauplus.

Kauplusele võeti ruumid Zabjemi tänaval. Osteti nelja liiki kaupa: jahu, suhkrut, võid ja kaeratangu. Õhtul pärast tööd kogunesid kooperaatorid kaupluseruumi ja valmistusid selle avamiseks. Selleks ajaks kogunes kaupluse lähedusse suur hulk inimesi, kes tulid vaatama kaupluse avamist kui ebatavalist nähtust. Kaupluses olevad kooperatiivi liikmed aga ei julgenud kaua aega otsustada, kas avada uksed või mitte.

George Hollyoak, kes pidas Rochdale'i töölistele loengu kooperatsioonist ja hiljem kirjutas Rochdale'i ühistu ajaloo, kirjeldab esimese kaupluse avamise momenti järgmiselt:

«Lõpuks ometi leidus noormees, kes, mõtlemata tagajärgedele, avas aknaluugid ja minuti pärast algas Zabjemi põiktänavas kisa ja irvitamine. Oh neid poisikesi, võite endale ette kujutada, mida nad tegema hakkasid! Nad piilusid nurga tagant, tegid grimasse, vaatasid sisse aken-

dest, tantsisid ning lasksid kukerpalli, pistsid pea uksest sisse ja tegid hoolimatuid märkusi, saates seda kõike kisa ja vingumisega. Mõned naised tulid kauplusse ainult selleks, et küsida niisuguseid kaupu, milliseid (nad olid selles kindlad) nad ei võinud siit saada, samuti ainult selleks, et heita pilk kauplusse ning hiljem jutustada teistele, kes seisid tänaval, milliseid kaupu on kaupluses müügil, ja südamest naerda kaupluse kehvuse ja vaesuse üle. Ja kui siis lõpuks rahvahulk hakkas laiali valguma, teatasid kõik kooris, et kauplus ei pea vastu nädalatki.»

Kuid Rochdale'i pioneerid ei katkestanud oma tööd, vaid jätkasid oma kooperatiivi arendamist. Nad määrasid kindlaks, et kauplus hakkab kauplema õhtuti 2 korda nädalas. Mõne aja pärast suurendasid nad aga kauplemispäevi ning hakkasid kauplema mitte ainult õhtul, vaid ka päeval. Umbes aasta pärast hakkasid nad kauplema peamiselt päeval, laiendasid kaupade sortimenti ja müüsid kauplusest teed, tubakat ja teisi kaupu.

Rochdale'i tarbijate ühistu kaubanduslik tegevus järkjärgult laienes ja ühistu tegutses küllaltki edukalt. Rochdale'i ühistu eeskujul hakati moodustama ka teisi kooperatiive. Tuleb märkida seda, et Rochdale'i ühistu eksisteerib ka käesoleval ajal. Pole raske välja arvutada, et ta eksisteerib juba 115 aastat.

Milles on siis saladus, et Rochdale'i ühistu, erinevalt mitmetest sadadest kooperatiividest, mis loodi enne seda, arendas edukalt oma tegevust, säilis ja muutus kooperatsiooni arengu eeskujuks nii Inglismaal kui ka paljudes teistes maades?

Asi on selles, et Rochdale'i pioneerid, lihtsad töölised-kangrud, töötasid välja sellised kooperatsiooniliikumise printsiibid, mis kindlustasid edu sellele kooperatiivile ja andsid talle võimaluse tugevnemiseks ning arenemiseks.

Seepärast on vaja tutvuda kooperatsiooniliikumise niinimetatud Rochdale'i printsiipidega, mis seisnevad järgmises:

1. Iga ühistuliige maksab osamaksu ühe naelsterlingi. Osamaksu maksmine võib toimuda osakaupa. Osamaksult arvestatakse madalat protsendimäära.
2. Kõigil liikmetel on võrdsed õigused, sõltumata osamaksude arvust.
3. Kaupade müük toimub keskmiste turuhindadega.
4. Kaupade ost ja müük toimub ainult sularahas.

5. Kooperatiivis müüakse ainult heakvaliteedilist, täpse kaalu ja mõõduga kaupa.

6. Osa kasumist eraldatakse ühistu liikmete kultuurilise taseme tõstmiseks (2,5%), koolide, lugemistubade, raamatukogude jne. ehitamiseks.

7. Põhiline osa kasumist jaotatakse liikmete vahel vastavalt teostatud ostudele.

8. Kooperatiiv on neutraalne poliitilistes ja usulistes küsimustes.

On vaja selgitada nende printsiipide mõtet ja tähendust. Rochdale'i pioneerid kehtestasid mõningad printsiibid, mis olid tuntud ka enne neid ja mida rakendati mitmes varem eksisteerinud kooperatiivis, näiteks osamaksude maksmine või kõigi liikmete võrdsed õigused, sõltumata osamaksude arvust.

Isegi selline originaalne põhimõte, millele tuleb omistada erilist tähtsust, nagu seda on kasumite jaotamine proportsionaalselt teostatud ostudele, oli varem tuntud. Nii rakendati seda ühes inglise kooperatiivis (Lennoxdorni kooperatiivis) kaua aega enne Rochdale'i tarbijate ühistu tekkimist, nimelt 1812. aastal.

Mida on siis vaja alla kriipsutada Rochdale'i põhimõtete iseloomustamiseks? Rochdale'i pioneerid üldistasid neile eelnenud kooperatsiooniliikumise kogemused, arvestasid neid kogemusi oma töös ja püüdsid vältida selliseid vigu, mida olid teinud enne neid tegutsenud kooperaatorid. Rochdale'i pioneerid ühendasid väga edukalt kasulikke töömeetodeid ja -võtteid, üldistasid neid ning see kindlustaski neile edu.

Rochdale'i kooperaatorid määrasid kindlaks, et nad müüvad kaupu keskmiste turuhindadega. Kerkib küsimus, mis mõte on sellisel kooperatiivil ja mis kasu on sellest ostjal, kui ta ostab kaubad kooperatiivist, kus hinnad on samasugused kui turul?

Ometi Rochdale'i pioneerid läksid teadlikult sellele teele, et müüa kaupu keskmiste turuhindadega. Miks siis? Nad ei võinudki teisiti talitada, kuna nad teadsid, et juhul, kui üksikud kooperatiivid kehtestavad turuhindadest madalamad hinnad, lepiksid erakaupmehed kokku ning kehtestaksid lühikeseks ajaks veelgi madalamad hinnad, et purustada kooperatiive. Kui kooperatiiv ei pea vastu konkurentsile ja laostub, siis erakaupmehed kompenseeriksid tekkinud kahju sellega, et kehtestavad endile

vastuvõetavad hinnad. Nõrgalt arenenud kooperatiiv ei olnud võimeline asuma otserünnakule erakaubanduse vastu ja korrapealt kehtestama madalamaid hindu. Erakaupmeeste vastupanu oleks tähendanud kooperatiivi läbikukkumist.

Kuid Rochdale'i pioneerid said aru, et müües kaupu keskmiste turuhindadega, talitavad nad ebaõigesti. Nad oleksid võinud müüa kaupu igale oma liikmele näiteks mitte 100 rubla eest (meie rahas), vaid ilma igasuguse kahjuta ka 95—90 rubla eest, kusjuures oleks kaetud igasugused kulud. Kuid nad müüvad kaupu 100 rubla eest sellepärast, et kardavad erakaupmeeste väljaastumisi ja ei oma küllaldaselt jõudu ja võimalusi nendega võitluseks.

Mida teha, kuidas pääseda välja sellest nõiaringist? Rochdale'i kooperaatorid hakkasid kohaldama teostatud ostude järgi kasumi jaotamise põhimõtet. Aasta jooksul ostis üks kooperatiiviliige kooperatiivkauplusest kaupu 100 rbl. eest, teine — 200 rbl. eest, mõni aga ainult 50 rubla eest. Kellelt sai kooperatiiv rohkem kasumeid, kes maksis rohkem kooperatiivile? Loomulikult see, kes rohkem ostis. Nad otsustasid nii: müüme pealegi keskmiste turuhindadega, aga aasta lõpul, kui võtame kokku töötulemusi ning veendume selles, et omame küllaldast kasumit, siis anname ostjatele tagasi selle, mis me neilt võtsime võrreldes sellega, mis nad oleksid pidanud maksma siis, kui kaupluses oleks müüdud kaupu odavamalt. Näiteks see, kes ostis 100 rubla eest, saab 10 rubla, kes 200 rubla eest — saab 20 rubla, kes 50 rubla eest — saab ainult 5 rubla.

See on igati teravmeelne ja huvitav põhimõte, mida Rochdale'i pioneerid otsustasid rakendada selleks, et edukalt võidelda erakaubandusega. Avalikku konkurentsi hindade pärast ei saadud astuda aga sellepärast, et kooperatiivil oli väga vähe kaupu ja rahalisi vahendeid. Need kaks põhimõtet (kaupade müük keskmiste turuhindadega ja kasumite jaotamine vastavalt ostudele) kindlustasid kooperatiivi arengus vajalikud tingimused.

Vaatleme põhimõtet, mille kohaselt müüdi kaupu ainult sularaha eest. Mispärast Rochdale'i pioneerid loobusid võlgumüügist? Kas tõesti poleks töölistel olnud soodsam, eriti tööpuuduse või mingi õnnetusjuhtumi puhul, saada

oma kauplusest kaupu võlgu? Muidugi, see oleks olnud teatavaks materiaalseks abiks kooperatiivi liikmele.

Rochdale'i pioneerid loobusid võlgumüügist seepärast, et võlgumüük viis sageli kooperatiivi lagunemisele. Võlgu võtta pole raske, kuid õigeaegselt tasuma pole igaüks suuteline. Rochdale'i kooperaatorid läksidki enesepiiramise teele — nad loobusid võlgumüügist oma kooperatiivi finantsiliseks kindlustamiseks.

Nad ei loobunud mitte ainult võlgumüügist, vaid ka kaupade võlgu ostmisest. Kaupu ostsid nad varbikantidelt ja hulgikaupmeestelt. Nad oleksid võinud osta kaupu võlgu, kuid nad loobusid sellest. Mispärast? Nad tegid seda sellepärast, et ostes kaupu võlgu, nad oleksid võinud sattuda sõltuvusse võlguandjatest. Sel juhul poleks nad vabalt saanud kaupu osta sealt, kus see oleks olnud kasulik, vaid oleksid pidanud säilitama sidemed sellega, kellest nad sõltuvad.

Niiviisi olid kõik kooperatiivi põhimõtted hoolikalt läbi mõeldud ja viidud kindlasse süsteemi. Just need põhimõtted tervikuna kindlustasid kooperatiivi täieliku kohanemise olemasolevate kapitalismi tingimustega. Oma põhimõtetega rajasid Rochdale'i pioneerid kindla vundamendi, millel arenes ja jätkab eksisteerimist kooperatsioon kapitalismi tingimustes.

Muidugi võib kaasaja seisukohalt mitmeti suhtuda Rochdale'i pioneeride sellisesse põhimõttesse, nagu poliitilisest neutraliteedist kinnipidamine. Me ei saa heakskiitvalt suhtuda sellisesse põhimõttesse seepärast, et nn. neutraliteedist kinnipidamine ei toimu proletariaadi huvides. See on vastuolus töölisklassi huvidega, mille kohta Lenin ühes oma töös märgib, et sisuliselt on «neutraliteet» poliitika, mis on kasulik kodanlusele. Kuid seda Rochdale'i pioneeride poolt kehtestatud põhimõtet rakendati kaua kooperatsiooniliikumise juhtimisel mitte ainult Inglismaal, vaid ka paljudes teistes maades.

Ka käesoleval ajal on veel küllalt kooperaatoreid, kes klammerduvad kooperatsiooni neutraliteedi põhimõtte külge.

Rochdale'i tarbijate ühistu tekkimisega algas uus ajajärk kooperatsiooniliikumise arengus üldse, tarbijate kooperatsiooni arengus aga eriti.

Kogu kooperatiiviliikumine on ühel või teisel määral seotud nende põhimõtetega, mis on välja töötatud Rochdale'i kangrute poolt, Rochdale'i ausate pioneeride poolt.

II. Tarbijate kooperatsiooni tekkimine ja arenemise iseärasused teistes kapitalistlikes maades

XIX saj. esimesel poolel toimub tööstuslik pööre mitmetes Euroopa maades ja Ameerika Ühendriikides. Vastavalt kapitalismi arengule tekivad igal maal eeldused kooperatsiooni tekkimiseks: suureneb tööliste arv, kes elavad materiaalselt rasketes tingimustes, tõusevad hinnad ning töölistel tekib vajadus omaalgatuslikul teel saada normaalse kvaliteediga ja enamvähem kättesaadava hinnaga kaupu. Sellega nad väldivad vale kaalu ning mõõdu ja vale arvestusega müüdavate kaupade ostmist erakaupmeestelt.

1848. aastal tekib Prantsusmaal esimene kooperatiiv Lyoni linnas kangrute keskel.

1853. aastal tekib Turini (Itaalia) linnas esimene kooperatiiv raudteelaste hulgas.

1854. aastal tekib esimene kooperatiiv Saksamaal (Leipzigis) mitmesuguste elukutsetega tööliste ja käsitööliste hulgas.

XIX sajandi 40-ndate aastate lõpul tekivad esimesed kooperatiivid Belgia tööliste hulgas. Neist erilise tähtsuse omandas kooperatiiv «Solidaarsus».

Ameerika Ühendriikides tekkisid esimesed tarbijate ühistud samuti XIX sajandi 40-ndate aastate lõpul ja 50-ndate aastate algul.

Kõrvuti kooperatsiooni tekkimise üldiste tingimustega olid igal maal ka omad iseärasused. Seoses sellega tekkis peale R o c h d a l e'i s u u n a veel kooperatsiooniliikumise uusi suundi.

Nii näiteks hakkas Belgias arenema niinimetatud G e n t i s u u n d, mis erineb selle poolest, et siin loovad kooperatiivid alalised ja kindlad sidemed töölisklassi poliitiliste parteidega.

Saksamaal hakkas arenema kooperatsiooniliikumise niinimetatud H a m b u r g i s u u n d, mis erineb selle poolest, et ostude järgi jaotatavad kasumid on võrdlemisi

piiratud ning moodustatakse fond puudust kannatavate liikmete abistamiseks.

Taanis tekkis kooperatsiooniliikumise T a a n i s u u n d, mida iseloomustab see, et kooperatiivides kehtestati liikmete piiramatu materiaalne vastutus.

III. Kapitalismi arenemine ja tarbijate kooperatsiooni tekkimine Venemaal

Venemaal hakkas kapitalism arenema tunduvalt hiljem kui teistes Euroopa maades. Kuni pärisorjuse kaotamiseni arenes kapitalism Venemaal aeglaselt, sest selle arengut pidurdas pärisorjuslik kord.

Peale pärisorjuse kaotamist 1861. aastal hakkas kapitalism Venemaal arenema küllaltki kiiresti. Ajavahemikul 1866—1890 kasvas vabrikute ja tehaste arv rohkem kui kahekordseks. Ettevõtete arv, kus töötas rohkem kui 100 inimest, ulatus 1890-ndaks aastaks 6000-ni. Sellised ettevõtted moodustasid arvuliselt aga ainult umbes 7 protsenti ettevõtete üldarvust, kuid andsid rohkem kui 50 protsenti tööstuse kogutoodangust.

Arenes ka raudteetransport. Sel perioodil kasvas raudteede kogupikkus rohkem kui 7-kordseks.

Koos tööstuse kasvuga ja raudteetranspordi arenemisega kasvas ka tööliste arv. Tööliste arv suurtes vabrikutes, tehastes ja raudteedel kasvas 1890-ndaks aastaks võrreldes 1865. aastaga rohkem kui 2-kordseks ning ulatus 1432000-ni.

Intensiivselt arenes kapitalism Venemaal XIX sajandi 90-ndatel aastatel. V. I. Lenini arvestuse kohaselt ulatus XIX sajandi lõpuks palgatööliste arv Venemaa tööstuses, põllumajanduses, ehitustöödel, metsatöödel, mullatöödel jne. juba peaaegu 10 miljonile.

Tööliste elamistingimused olid äärmiselt rasked. Tööpäev kestis tavaliselt 12—13 tundi, tekstiiltööstuse ettevõtetes aga 15—16 tundi. Tööliste palk oli tavaliselt 7—8 rubla kuus, kusjuures mõnikord oli vabrikantidel õigus maksta palka natuuras vabriku poodidest müüdavate toiduainete näol. Vabrikupoodide pidamine oli täiendavaks tööliste ekspluateerimise abinõuks. Vabrikupoodide kaudu turustati sageli mitmesuguseid aseaineid ning mittekvaliteetseid toiduaineid ja kõike seda ülemäära kõrgete hindadega. Vabrikupoodidest anti sageli ka kaupu

võlgu, mis viis töölised veelgi suuremasse orjusse, mistõttu nad ei pääsenudki võlgadest välja ning olid pidevas sõltuvuses vabrikantidest.

Tööliste arv suurenes peamiselt talupoegade laostumise arvel. XIX sajandi 70-ndate aastate lõpuks kogu eraomanikele kuuluvast 91,5 miljonist tiinust maast kuulus mõisnikele rohkem kui 73 miljonit tiinu. Ainuüksi tsaari perekonnal oli Venemaa Euroopa-osas 7 miljonit tiinu maad. Seda maad oli rohkem kui poolel miljonil talupojal kokku. Talupoegade hulgas toimus terav kihistumine. XIX sajandi lõpuks oli 10 miljonist talumajapidamisest umbes 6,5 miljonit kehvikute, 2 miljonit keskmikkude ja 1,5 miljonit kulakute majapidamist.

Igal aastal suur hulk talupoegi laostus, lahkus külast, siirdus kasvavatesse linnadesse ning tööstusrajoonidesse ja müüs siin oma tööjõudu vabrikantidele ja tehaseomanikele.

Külast tulnud töölised elasid sageli ilma perekonnata (perekond jäi maale). Oma kehvast palgast tuli töölistel saata osa maale oma perekonnale.

Tööliste ja linnaelanikkonna arvu kasv kutsus esile kasvava nõudmise toiduainete järele. See aga omakorda tõi kaasa mitmesuguste toiduainete hindade tõusu. Sellest annavad tunnistust kas või järgmised andmed.

Kaheksakümnendatel aastatel tõusis puuda rukkileiva hind rohkem kui kaks korda, võrreldes viiekümnendate aastate hinnaga. Tunduvalt tõusid või ja paljude teiste toiduainete hinnad.

Nendel aastakümnetel tõusis mõnevõrra ka tööliste palk, kuid mitte selliseş ulatuses, nagu tõusid hinnad. Kõik see muutis tööliste materiaalsed elutingimused eriti raskeks.

Kaupade nõudmiste kasvu kasutasid ära erakaupmehed oma kasumite suurendamiseks. Nad püüdsid müüa kaupu võrdlemisi kallilt ja saada endale võimalikult rohkem tööliste töötasust.

Nendes tingimustes ilmnebki tööliste keskel püüd leida tee vajalike toiduainete ja muude tarbeesemete omandamiseks erakaupmeest vältides. See tähendab, et tekivad eeldused, mis õhutavad töölisi selliste organisatsioonide loomisele, mis tegeleksid neile vajalike kaupade kokkuostuga, minnes mööda erakaupmeestest.

Suured ja tähtsad sündmused toimusid sel perioodil maa

ühiskondlikus elus. XIX sajandi 40-ndatel ja 50-ndatel aastatel arenes vene revolutsiooniliste demokraatide Belinski, Herzeni, Dobroljubovi ja Tšernõševski tegevus. Nende suurte revolutsiooniliste demokraatide tegevus oli läbi imbunud kirglikust vihkamisest pärisorjuslike nähtuste vastu ning oli pühendatud võitlusele maa progressiivse arengu eest. Eriti suurt mõju selle perioodi ühiskondlikule elule avaldas Nikolai Gavrilovitš Tšernõševski kui revolutsiooniliste demokraatide tunnustatud juht ning kõige silmapaistvam esindaja XIX sajandi teisel poolel.

Revolutsioonilised demokraadid olid talurahvarevolutsiooni ideoloogid. Nende vaadetes ühines võitlev demokratism utoopilise sotsialismiga. Venemaa ja Lääne-Euroopa sotsialistide-utopistide vahel on olulised erinevused. Vastandina Lääne-Euroopa sotsialistidele-utopistidele kaitsesid Venemaa revolutsioonilised demokraadid kindlalt seisukohta, et ühiskonna ümberkorraldamine ei pea toimuma mitte ülaltpoolt, vaid talupoegade revolutsiooni teel. Sotsialistid-utopistid lugesid sotsialismile ülemineku aluseks külakogukonda.

N. G. Tšernõševski etendas väga tähtsat osa kooperatsiooni ideede propageerimisel.

Kiitvalt hindasid Tšernõševskit ka marksismi-leninismi klassikud. Ühes omas kirjas Karl Marx kirjutas, et ta suhtub austavalt Tšernõševskisse kui suurde vene õpetlasse ja kriitikusse.

Lenin rääkis Tšernõševskist kui suurest vene sotsialistist. Artiklis «Talurahvareform ning proletariaadi ja talurahva revolutsioon» V. I. Lenin kirjutas: «Tšernõševski oli sotsialist-utopist, kes unistas sotsialismile ülemineku vana, poolfeodaalse talurahva kogukonna kaudu, kes ei näinud ega võinud mõõdunud sajandi 60-ndatel aastatel näha, et ainult kapitalismi ja proletariaadi arenemine suudab luua materiaalsed tingimused ja ühiskondliku jõu sotsialismi teostamiseks. Kuid Tšernõševski ei olnud ainult sotsialist-utopist. Ta oli ka revolutsiooniline demokraat, ta oskas mõjutada kõiki oma ajastu poliitilisi sündmusi revolutsioonilises vaimus, viies tsensuuri tõkkeist ja takistustest läbi talurahvarevolutsiooni idee, idee masside võitlusest kõigi vanade võimude kukutamiseks.» [1]

[1] V. I. Lenin, «Talurahvareform ning proletariaadi ja talurahva revolutsioon», Teosed, 17. kd., lk. 94.

N. G. Tšernõševki elas ajavahemikul 1828—1889. Temast jäi järele suur hulk töid. Paljudes teostes propageerib Tšernõševski kooperatsiooni ideed. Nagu teada, kirjeldab Tšernõševski oma romaanis «Mida teha?» õmblusartelli, mille asutas romaani kangelane Veera Pavlovna. Ühes oma teoses «Kapital ja töö», mis ilmus trükist enne romaani «Mida teha?» (1859. a.), Tšernõševski küllaltki üksiksajaliselt valgustab kooperatsiooni küsimust ja aktiivselt propageerib elanikkonna tootmisalast kooperee-rimist.

Tšernõševski näitab, et ühistus peab tootmine kulgema edukamalt kui üksiku kapitalisti majapidamises. Ta soovitab moodustada ühistuid, mis «tegeleksid ka põllu-majandusega ja tööstusega või ka vabrikutööstusega, olenevalt sellest, millised on sobivad antud maakohas.»

Kuidas siis Tšernõševski kujutas endale ette tootmis-kooperatiivide organisatsiooni?

Ta kirjutas, et «tootmiskooperatiividesse kutsutakse ühistu loomisest osa võtta soovijaid. Igas kooperatiivis nähakse ette 1500 kuni 2000 mõlemast soost osavõtjat. Nad võetakse ühistusse vastu direktori nõusolekul, kes annab eesõiguse vallaliste ees perekonnainimestele. Nii-viisi koosneb ühistu 400—500-st perekonnast. Seega on ühistus 500 või rohkem täiskasvanud meestöölist ja sama palju naistöölisi. Et nad astusid ühistusse omal soovil, siis igaüks võib siit ka lahkuda sel ajal, kui ta seda soo-vib.» [1]

On muidugi palju ühist selles, mida omal ajal soovitas Robert Owen ja mida propageeris Tšernõševski. Selles pole ka midagi imestamisväärset. Tšernõševski tundis hästi Robert Oweni ja tema järelkäijate teoseid ja tege-vust ning püüdis vene tegelikkuses praktiliselt rakendada Robert Oweni ideesid.

Nagu teada, toimetas Tšernõševski ajakirja «Sovremen-nik». 1860. aastal avaldati ajakirjas artikkel Rochdale'i tarbijate ühistust. Niiviisi püüdis Tšernõševski igati popu-lariseerida kooperatsiooni ideesid Venemaa eesrindlike inimeste hulgas ajakirja «Sovremennik» kaudu ja oma publitsistlikes teostes, nagu näiteks artiklis «Kapital ja töö», ning oma ilukirjanduslikes teostes, nagu näiteks romaanis «Mida teha?»

---

[1] N. G. Tšernõševski, Teosed, II kd., lk. 372 (v. k.).

Ajakirja «Sovremennik» ja tema toimetaja Tšernõševski ümber koondus eesrindlike haritlaste rühm, kes pühendas suurt tähelepanu kooperatsiooni arengule.

Vene kooperatsiooniliikumise esimeste propageerijate hulgas tuleb peale Tšernõševski nimetada veel Kiievi ülikooli professorit Nikolai Ziberit, kes 1869. aastal avaldas raamatu «Tarbijate ühistud», Šeller-Mihhailovit, kes ajakirjas «Delo» kirjutas artikli kooperatsioonist, ukraina silmapaistvat kooperatsiooniliikumise tegelast Nikolai Zallinit, professor Kovalevskit ja professor Tšuprovi.

Kiiresti areneva kapitalismi tingimustes ja Venemaa revolutsiooniliste demokraatide ideede mõjul tekkisid tööliste hulgas esimesed kooperatiivsed ühistud. Esimeseks tööliskooperatsiooniks Venemaal on Kõni tarbijate ühistu, mis tekkis 1864. aastal.

Permi oblasti Lõsva rajooni Kõni asula asub Kunguri linnast 130 km kaugusel. Selles asulas asus krahv Strogonovi suurtehas. Tehases töötas sel ajal suur hulk töölisi ning kogu asula elanikkond ulatus ligemale 2500-ni. Need olid põhiliselt vabriku töölised ja teenistujad, kes vajasid mitmesuguseid toiduaineid. Seda kasutasid kaupmehed, kes sageli turustasid mittekvaliteetseid kaupu ja sellest tublisti rikastusid.

Tehase tööliste ja teenistujate keskel tekkis mõte ühiselt, ühiste vahenditega osta mõningaid toiduaineid.

1864. aastal oli eriti raske teed osta. Väike hulk töölisi ja teenistujaid pani raha kokku, et osta Moskvast teed. See operatsioon toimus edukalt.

Siis hakati ühiste ostute mõtet kasutama selleks, et hankida samal viisil ka teisi toiduaineid. Selleks eraldati inimene, keda nimetati «komisjonäriks» ja kellega sõlmiti kirjalik kokkulepe. Ta pidi kauplema iga päev kella 2—5 ja vastutama kaupade ning raha allesoleku eest. Töötasu sai ta 1 protsendi ulatuses laekunud summast (juba siis rakendasid kooperaatorid tükitöötasu, mis sõltub käibe suurusest).

Kooperatiivi initsiaatoriteks ja innustajateks olid vennad Aleksander ja Nikolai Rogovid. Nikolai Rogov (endine pärisori) jõudis elus edasi ja temast sai vabriku juhataja. Tema venna Aleksandri kohta on andmeid, et ta oli narodnik ning tundis Tšernõševski ja Herzeni teoseid. Nagu räägiti, oli Aleksander Rogov «kooperatiivi

hingeks». Kooperatiivi organiseerimisest võttis osa ka vabriku raamatupidaja Vojevodin.

Ühiste ostude teostamiseks ühines esialgu väike arv inimesi — kokku 15 inimest. 1867. aastal organiseeriti alaliselt tegutsev ühiskauplus. 1869. aastal oli kooperatiivil juba kaks kauplust — üks bakaalkaupade ja teine riidegalanteriikauplus.

Nagu teiste kooperatiivide, nii ka Kõni tarbijate ühistu põhikirja kinnitas Siseasjade Ministeerium.

Ta registreeriti alles 1870. aastal.

Pärast põhikirja kinnitamist toimus esimene liikmete üldkoosolek, kus valiti neljast liikmest koosnev juhatus. Kõni tarbijate ühistu esimeses põhikirjas oli märgitud, et «juhatuse esimeheks on vabriku juhataja». Niiviisi sai kooperatiivi juhatuse esimeseks esimeheks Nikolai Rogov.

Juhatuse liikmetele maksti tasu 10 kopikat iga töötunni eest. Üks juhatuse liikmetest valiti sekretäriks-raamatupidajaks ning temale määrati töötasuks 2 rubla kuus.

Kõni tarbijate ühistu arenes pidevalt nii liikmete arvu kui ka käibe mahu poolest. 1890-ndal aastal oli liikmeid ligemale 100, 1900-ndal aastal aga 444.

Kooperatiivi käive kasvas esimese kaupluse avamisest alates järgmiselt:

ajavahemikul 1867—1868 11 236 rbl.
ajavahemikul 1891—1892 39 591 rbl.
ajavahemikul 1904—1905 116 116 rbl.

Järgnevatel aastatel kasvas kooperatiivi käive veelgi. Kõni tarbijate ühistu eksisteerib ka käesoleval ajal Permi oblasti Kõni tarbijate kooperatiivina.

Kõni tarbijate ühistu arenes keerukates tingimustes. Ühistu oma vahendid olid väga piiratud, abi tuli aga vabriku juhtkonnalt.

Vabriku juhtkond võimaldas kooperatiivile kauplemiseks ruumid ja andis selle organiseerimiseks laenu; laenu andis ta ka pärast tekkinud tulekahju (mõlemal juhul á 6000 rubla).

Kõni tarbijate ühistut iseloomustab rida erilisi tunnuseid. Ta oli niinimetatud sõltuv kooperatiivühistu, sest ta oli sõltuvuses vabriku juhtkonnast. See oli majanduslik sõltuvus, sest kooperatiiv kasutas vabriku ruume ja vabriku juhtkonna laene. Organisatsiooniliselt oli kooperatiiv tihedalt seotud vabriku juhtkonnaga, sest tema eesotsas oli vabriku juhataja.

Kooperatiivi liikmeteks võisid olla ainult vabriku töölised ja teenistujad. Kui tööline vallandati vabrikust, siis ta arvati välja ka kooperatiivist. Järelikult, kooperatiiv oli faktiliselt kinnine. Ta võttis oma liikmeteks vastu ainult neid isikuid, kes olid seotud tehasega.

Kõni tarbijate ühistu eeskujul tekkisid ka mitmes teises rajoonis tööliskooperatiivid. Nii tekkis 1871. aastal tarbijate ühistu Peterburi Nevski mehhaanikatehases. 1872. aastal organiseeriti tarbijate ühistu raudteelaste hulgas, nimelt Nikolai raudtee Bologoje jaamas. Järgnevatel aastatel tekkisid tööliskooperatiivid ka teistes linnades ja tööstuskeskustes.

Tööliskooperatsiooni loomine toimus põhiliselt nendel põhimõtetel, mis olid välja töötatud Kõni tarbijate ühistu poolt: kooperatiivi liikmeteks võeti ainult antud ettevõtte töölisi ja teenistujaid, ettevõttest vallandamisel lahkus osanik ka kooperatiivist. Peamist osa kooperatiivides etendasid administratsiooni esindajad ja teenistujad.

Erinevalt Rochdale'i-tüüpi kooperatiividest müüsid Venemaa tööliskooperatiivid administratsiooni garantiil ka kaupu võlgu. Et tööliskooperatiivid olid sõltuvad vabriku juhtkonnast, siis tegutsesid nad sageli tööliste huvide kahjuks. Nii näiteks streikide puhul katkestasid sõltuvad kooperatiivid sageli kauplemise, mis veelgi raskendas tööliste olukorda. See tekitas tööliste hulgas pahameelt ja oli isegi juhuseid, kus töölised rüüstasid kooperatiive.

Pärast esimest Vene revolutsiooni 1905. aastal tugevnes tööliskooperatsiooni liikumises püüd sõltumatuse saavutamiseks. Hakkas arenema tööliskooperatsioon, mis ei olnud nii tihedalt seotud vabrikute, tehaste ja raudteede administratsiooniga.

Kõrvuti tööliskooperatsiooniga arenes Venemaal ka tarbijate kooperatsioon külas.

Esimene kooperatiiv talupoegade hulgas organiseeriti 1870. aastal praeguse Vologda oblasti Ošti külas. Kooperatiivi loomise initsiaatoriks oli metsnik N. Kljauzov. Kooperatiivi liikmeteks olid ümbruskonna jõukad talupojad.

Ošti tarbijate ühistu «Vastastikune kasu» oli moodustatud järgmistel põhimõtetel: iga kooperatiiviliige võib maksta osamaksu piiramatus ulatuses ning kooperatiivi kasum jaotatakse liikmete vahel vastavalt osamaksude

suurusele, s. t. kes maksab rohkem osamaksu, see saab ka rohkem kasumit. Seega kooperatiivi töös väljendus selgelt püüd kasumite ja protsentide saamiseks kooperatiivi paigutatud kapitalilt. Püüd suuremate kasumite saamiseks väljendus ka selles, et kõrvuti tarbeesemete müügiga hakkas kooperatiiv «Vastastikune kasu» tegelema ka tootmisega. Kooperatiivi liikmed lootsid saada küllaldast kasumit nahkade ümbertöötamisest, millisel eesmärgil organiseeriti nahavabrik. Kuid neil ei olnud õnne: tootmine ei toonud kasumeid, vaid, vastupidi, andis kahjumeid. Siiski jätkas Ošti tarbijate ühistu eksisteerimist ja rohkem kui 10 aasta jooksul, kuni 1881. aastani, oli ta Venemaal ainsaks maa tarbijate ühistuks.

Alles 80-ndatest aastatest alates hakkab arenema tarbijate kooperatsioon külas. 10 aasta jooksul, ajavahemikul 1881—1890, tekkis 30 maa ja alevi tarbijate ühistut.

Kõrvuti töölis- ja talupoegade kooperatsiooniga eksisteerisid Venemaal ka niinimetatud üldseisuslikud kooperatiivid, s. t. sellised kooperatiivid, mille koosseisu võeti vastu isikuid mitmest ühiskonnakihist. Need olid peamiselt linnades asuvad kooperatiivid. Nende liikmeteks olid töölised, teenistujad, ametnikud ja kodutööndajad. See tähendab, et oma sotsiaalse koosseisu poolest olid nad segakooperatiivid.

Samuti oli olemas kooperatiive, mille koosseisu kuulusid ainult ametnikud või kodutööndajad. Suurtes linnades, kus asusid suured garnisonid, olid ka ohvitseride kooperatiivid.

IV. Tarbijate kooperatsiooni arenemine Venemaal kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini

Ajavahemikku 1864—1917 võib jaotada kahte põhilisse etappi: aastad 1864—1904 (incl.), s. t. kuni esimese vene revolutsioonini, ja aastad 1905—1917, s. o. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini.

Nendel kahel põhilisel etapil tarbijate kooperatsiooni areng ei toimunud võrdselt. Oli kooperatsiooniliikumise kiire tõusu ja tarbijate kooperatsiooni väga aeglase arengu aastaid. 1905. aasta on aga tähtsaks piiriks meie maa tarbijate kooperatsiooni arengu ajaloos Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil.

Millised on siis kooperatsiooniliikumise põhijooned vaadeldava perioodi esimesel etapil, s. o. aastatel 1864—1904?

Sellel etapil kooperatsiooniliikumine arenes väga aeglaselt. 40 aasta jooksul tekkis 1604 tarbijate ühistut. See tähendab, et keskmiselt tekkis igal aastal ligemale 40 tarbijate ühistut. Suur hulk kooperatiive likvideerus neil aastatel. Oma olemasolu lõpetas 654 kooperatiivi. Järelikult, 1905. aasta alguseks oli alles jäänud ainult 950 tarbijate ühistut.

Tuleb märkida, et likvideeritud kooperatiivide protsent kooperatiivide üldarvust oli erakordselt suur: 41 protsenti kõigist tekkinud tarbijate ühistutest ei olnud suutelised pikemat aega eksisteerima ja nad suleti.

Sel perioodil tekkisid tööliste, talupoegade ja üldseisuslikud kooperatiivid. Teistest kiiremini kasvasid väikekodanliku liikmeskonnaga kooperatiivid — talupoegade ja linnaelanikkonna mitmesugustest kihtidest koosnevad kooperatiivid. Tööliskooperatsioon eksisteeris väga piiratud ulatuses. 1905. aasta jaanuariks oli kokku 227 tööliskooperatiivi, mis moodustas 24,3 protsenti tarbijate ühistute üldarvust.

Tööliskooperatsioon arenes põhiliselt sõltuvate tööliskooperatiivide vormis, umbes sellises vormis, nagu eespool käsitletud Kõni tarbijate ühistu. 1905. aasta jaanuariks oli tööliskooperatiivide üldarvust ainult 3 sellist kooperatiivi, mis olid sõltumatud tehase juhtkonnast.

Mõnevõrra kiiremini kasvas maa tarbijate ühistute arv: 1. jaanuariks 1905 oli neid 380, mis moodustas 40 protsenti olemasolevatest kooperatiividest. Maa kooperatiivides peremehetsesid põhiliselt jõukad talupojad. Kooperatiividest võtsid väga vähe osa kehviktalupojad ja keskmikud.

Linnades ja väikestes linna tüüpi asulates oli 1. jaanuariks 1905 257 segakoosseisuga kooperatiivi. Neid kooperatiive oli veidi rohkem kui tööliskooperatiive. Nad moodustasid 25 protsenti antud ajajärgu tarbijate ühistute üldarvust.

Oma sotsiaalselt koosseisult jagunesid ülejäänud kooperatiivid järgmiselt: 41 ametnikkude ja teenistujate kooperatiivi ehk 4 protsenti tarbijate ühistute üldarvust; 28 ohvitseride kooperatiivi ehk 3 protsenti tarbijate

kooperatiivide üldarvust; ülejäänud 15 kooperatiivi, mille koosseisus olid enamuses kodutööndajad ja käsitöölised, moodustasid 2 protsenti tarbijate ühistute üldarvust. Need andmed haaravad 948 tarbijate ühistut 950-st. Kahe tarbijate ühistu sotsiaalset koosseisu pole suudetud kindlaks teha.

Tarbijate kooperatsiooni areng esimesel etapil, s. t. kuni 1905. aastani, toimus väga keerulistes ja rasketes tingimustes. Pikemat aega puudus ühtne põhikiri ja iga uus tarbijate ühistu pidi välja töötama oma põhikirja ning esitama selle kinnitamiseks vastavate instantside kaudu Peterburis asuvale Siseasjade Ministeeriumile. Esitatud põhikirjade projekte vaadati tavaliselt läbi küllalt kaua. See raskendas kooperatiivide organiseerimist ja pidurdas kooperatsiooniliikumise arengut.

Vene kooperaatorid püüdsid välja töötada tarbijate ühistu ühtse põhikirja ja üritasid põhikirja kinnitamise korra muutmist, et kergendada uute kooperatiivide organiseerimist. Kuid pikemat aega ei tulnud tsaarivalitsus vastu kooperaatorite soovidele.

1896. aastal toimus Nižni-Novgorodis, kus igal aastal viidi läbi suur aastalaat, kaubanduse ja tööstuse kongress. Sellest kongressist võtsid osa kooperatiivsete organisatsioonide esindajad. Kooperatsiooni esindajad, kelle hulgas oli 28 inimest tarbijate ühistutest ja mõned inimesed teistest kooperatiivsetest organisatsioonidest, viisid läbi omaette nõupidamise. Sellel nõupidamisel arutati kahte küsimust, millest üks oli tarbijate ühistu normaalpõhikirja küsimus. Nõupidamisel võeti vastu otsus välja töötada normaalpõhikirja projekt ning pöörduda valitsuse poole palvega selle kinnitamiseks.

Tarbijate ühistu normaalpõhikirja projektis oli ära toodud kooperatiivi tegevuse eesmärk: muretseda oma liikmetele heakvaliteedilisi ja võimalikult odava hinnaga tarbeesemeid ning teha sääste ühistu kasumitest.

Tüüppõhikirjas oli ette nähtud, et osamaksu ülemmääraks kehtestatakse 10 rubla, ning et iga osanik võib maksta osamaksu mitte üle 300 rubla. Nähti ette, et iga osanik omab ühe hääle tingimusel, kui ta on täielikult tasunud osamaksu.

Samuti märgiti tüüppõhikirja projektis, et kasumi jaotamisel läheb 10 protsenti tagavarakapitali moodustamiseks ja mitte üle 10 protsendi osamaksude väljaandmi-

seks. Suur osa kasumit jaotatakse vastavalt teostatud ostudele.

Lõpuks, 1897. aastal, vaatas tsaarivalitsus läbi ja kinnitas tarbijate ühistu tüüppõhikirja, tehes kooperaatorite poolt esitatud projektis mõningaid muudatusi. Projektis oli märgitud eriti seda, et tarbijate ühistu liikmeteks ei võeta kaupmehi. Põhikirja kinnitamisel jättis Siseasjade Ministeerium selle puhkti põhikirjast välja.

Tüüppõhikirja olemasolu kergendas edasist tarbijate ühistute organiseerimist. Enam ei olnud vaja organiseeritavate kooperatiivide põhikirju esitada kinnitamiseks Peterburi Siseasjade Ministeeriumile, vaid põhikirjad kinnitati kohapeal vastava kubermangu kuberneri poolt. See lühendas põhikirja projektide läbivaatamise instantsi saabumise ja tagastamise tähtaegu. 1897. aastal kinnitatud tarbijate ühistu tüüppõhikiri kehtis kuni 1917. aastani.

Nagu eespool märgiti, arutati 1896. aastal Nižni-Novgorodi kooperaatorite nõupidamisel kahte küsimust: tüüppõhikirja küsimust ja kooperatiivide liidu organiseerimise küsimust. Kui ühel või teisel maal on kooperatsioon juba küllaldaselt arenenud, tekib vajadus üksikute, laialipillatud tarbijate ühistute ühendamiseks kooperatiivide liitudesse. Lääne-Euroopa maades moodustati selliseid kooperatiivide liite eri aegadel. Ühendades üksikuid tarbijate ühistuid, juhtisid liidud nende ühistute tegevust, viisid läbi hulgikaubanduslikke tehinguid ning aitasid kaasa kooperatiivide tugevnemisele ja arenemisele.

Ka Venemaa kooperaatorid pöörasid tähelepanu kooperatiivse keskuse — kooperatiivsete organisatsioonide liidu — loomisele.

Kuid pikemat aega ei nõustunud tsaarivalitsus kooperaatorite ettepanekuga ja ei lubanud kooperatiivide liidu organiseerimist.

Nižni-Novgorodi nõupidamisel 1896. aastal otsustasid kooperaatorid veelkord paluda valitsust, et ta lubaks organiseerida kooperatiivide liidu. 1898. aastal lubas Siseasjade Ministeerium organiseerida kooperatiivide liidu ja kinnitas määrustiku kooperatiivide liidu kohta.

Kooperatiivide liidu organiseerimise initsiaatoriteks oli 18 tarbijate ühistut, millest 5 ühistut asus Moskvas ja Moskva kubermangus, 5 Permi kubermangus, ülejäänud

aga mitmesugustes rajoonides: Ukrainas, Siberis (Jenissei kubermangus) ja Kesk-Aasias (Ašhabad). Nende hulgas oli 6 tööliste, 6 üldseisuslikku, 3 ohvitseride ja 2 raudteelaste kooperatiivi ning 1 maa tarbijate ühistu.

Tarbijate ühistute liidu organiseerimisel etendasid tähtsat osa Moskva ühistu «Vastastikune kasu», Kõni tarbijate ühistu ja mõned teised ühistud.

1898. aasta oktoobris toimus esimene volinike koosolek, kus faktiliselt moodustati Moskva Tarbijate Ühistute Liit, mis hiljem moodustati ümber Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduks.

Umbes samal ajal organiseeriti Peterburis hulgikaubanduslike operatsioonide kooperatiivne ühistu, mis eksisteeris ainult 13 aastat. Kuid Moskva Tarbijate Ühistute Liit arenes edukalt ning kujunes faktiliselt kogu maa tarbijate kooperatsiooni keskuseks.

Millega seletada Moskva Tarbijate Ühistute Liidu edukat arengut?

Vene kooperaatorid töötasid välja mõningad väga head kooperatiivide liidu tegevuse organisatsioonilised alused, võrreldes kooperatiivide liitude ülesehitusega Lääne-Euroopas.

Esimesena hakkas kooperatsioon arenema Inglismaal. Ka kooperatiivide liidud tekkisid Inglismaal varem kui teistes maades. Seal eksisteerisid eraldi hulgiostude ühistud, mis moodustati Inglismaal 1863. aastal, Šotimaal 1868. aastal ja mõni aeg hiljem ka Iirimaal. Hulgiostude ühistud tegelesid hulgikaubandusega, s. t. tegelesid ainult ühinenud tarbijate kooperatiivide majandusliku teenindamisega. Muid funktsioone hulgiostude ühistud kooperatsiooniliikumise juhtimisel ei täitnud. Kõrvuti nendega moodustati Inglismaal 1870. aastal kooperatiivne liit, mis ei tegelnud hulgikaubandusega, vaid täitis mitmesuguseid teisi funktsioone kooperatsiooniliikumise juhtimisel. Niiviisi teenindati kooperatiive mitmete kooperatiivsete liitude poolt, kuid ühtne keskus Inglismaal puudus.

Umbes sama teed arenes kooperatiivne ülesehitus ka teistes Lääne-Euroopa maades, kus paralleelselt eksisteerisid kaubanduslike funktsioonidega hulgiostude ühistud ja organisatsiooniliste ning revideerimisalaste funkt-

sioonidega kooperatiivsed liidud, milledel puudusid kaubanduslikud funktsioonid.

Erinevalt teiste maade kooperatiivsete liitude ülesehitusest, hakkas Moskva Tarbijate Ühistute Liit täitma üheaegselt mitmeid funktsioone: teostas hulgikaubandust (muretses suurtes partiides kaupu ja müüs neid tarbijate ühistutele), töötas läbi mitmesuguseid tarbijate ühistute tegevusega seotud küsimusi, nagu näiteks nende töö organisatsioonilised alused, arvelduste kord ja vorm kooperatiivsetes organisatsioonides jne., andis välja kooperatsioonialast kirjandust ja hakkas välja andma ajakirja «Tarbijate Liit». Niiviisi teenindas Moskva Tarbijate Ühistute Liit faktiliselt tema koosseisu astunud kooperatiive mitte ainult majanduslikult, vaid ka organisatsioonilselt ning massilise kultuuritöö alal.

Selline kooperatiivide liidu ülesehitus tervikuna õigustas end. Kuigi Moskva Tarbijate Ühistute Liit ei arenenud raskusteta, ilma tõsiste takistuste ületamiseta, toimus kogu tema areng siiski edukalt ja ta etendas meie maa tarbijate kooperatsiooni arengus väga tähtsat osa.

Tuleb märkida, et esialgu ühendas Moskva Tarbijate Ühistute Liit vahetult alamastme kooperatiive, tema liikmeteks olid tarbijate ühistud. Edaspidi hakati Venemaa mitmetes rajoonides moodustama kohaliku iseloomuga kooperatiivide liite, mis ühendasid ainult teatud rajooni kooperatiive. Sellised kooperatiivide liidud tekkisid Ukrainas, Siberis ja teistes rajoonides. Need kooperatiivide liidud hakkasid omakorda astuma Moskva Tarbijate Ühistute Liidu liikmeteks. Seega Moskva Tarbijate Ühistute Liit kujunes tarbijate kooperatsiooni selliseks keskuseks, mis ühendas osaliselt tarbijate ühistuid, osaliselt kooperatiivide liite. Alles tunduvalt hiljem, nõukogude võimu ajal, kujundati Moskva Tarbijate Ühistute Liit ümber Tarbijate Ühistute Keskliiduks ja temast kujunes liitude liit.

1904. aastal ühendas Moskva Tarbijate Ühistute Liit juba 131 ühistut, 1913. aastal — 1007 tarbijate ühistut ja 9 kooperatiivide liitu, 1916. aastal aga kuulus tema koosseisu üle 3000 tarbijate ühistu ja rohkem kui 150 kooperatiivset liitu.

Käesoleval ajal on Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu liikmeteks ainult tarbijate kooperatiivide vabariiklikud

liidud, mis ühendavad tarbijate kooperatiivide oblastite, kraide ja autonoomsete vabariikide liite. Iga oblastiliit ühendab rajooniliite ja rajooni tarbijate kooperatiive, rajooni tarbijate kooperatiivide liidud aga ühendavad tarbijate kooperatiive.

Tuleb märkida, et Moskva Tarbijate Ühistute Liidu liikmeteks oli ainult osa kooperatiivseid organisatsioone. Mitte kõik tarbijate ühistud ja tarbijate ühistute liidud ei astunud Moskva Tarbijate Ühistute Liidu liikmeks. Neid kooperatiive, kes ei astunud kooperatiivide liidu liikmeks, nimetati sel ajal «metsikuteks», s. t. sellisteks, kes ei liitunud kooperatiivsete organisatsioonide ühendustega.

Arenes ka Moskva Ühistute Liidu kaubanduslik tegevus. 1904. aastal moodustas Moskva Tarbijate Ühistute Liidu hulgikaubanduse käive 440 tuhat rubla, 1913. aastal — 7,8 miljonit rubla ja 1916. aastal — 86,6 miljonit rubla.

Moskva Tarbijate Ühistute Liit arendas ühinenud organisatsioonide igakülgset teenindamist ja oli faktiliselt kogu maa tarbijate kooperatsiooni keskuseks, vaatamata sellele, et tema koosseisu ei kuulunud kogu kooperatsioon.

Peatusime Moskva Tarbijate Ühistute Liidu tegevusel seoses tarbijate kooperatsiooni ajaloo käsitlusega revolutsioonieelse perioodi esimesel etapil seepärast, et just sellel ajal tekkis ja alustas oma tegevust Moskva Tarbijate Ühistute Liit.

Pärast 1905. aasta esimest Vene revolutsiooni algas tarbijate kooperatsiooni arengu teine etapp Venemaal.

XX sajandi alguses kujunesid Venemaal välja erilised majanduslikud ja poliitilised tingimused. Nii nagu reas teistes maades, jõudis ka Venemaal kapitalism oma arengus kõrgemasse, viimasesse faasi — imperialismi ajajärku. Oli olemas kõrgesti kontsentreeritud suurtööstus, milles üha suuremat osatähtsust omasid monopolistlikud koondised. Kuid kõrgelt arenenud kapitalism oli Venemaa majanduses ja poliitilises elus läbi põimunud selliste feodalismi jäänustega nagu seda olid tsarism, mõisnike maavaldus jne. Vene proletariaat sai tunda kõiki kapitalistliku ekspluateerimise koledusi. Eriti raskeks kujunes tööliste olukord 1900—1903. aasta majanduskriisi ajal. Seoses majanduskriisiga kasvas ka

tööpuudus, töötute arv ulatus üle 200 tuhande. Seadusandlikus korras oli tööpäev lühendatud küll 11,5 tunnile, kuid faktiliselt oli tööpäeva kestus 12—14 tundi.

Väga raskes olukorras olid ka talurahva hulgad. Maad oli talupoegadel vähe, peamised põllumassiivid olid mõisnike käes. Maal kerkis esile kulaklik element, kes haaras enda kätte järjest suuremaid maavaldusi. Paljud talupojad, kes ei omanud vajalikul hulgal maad, olid sunnitud maad rentima ja maksma rendimaksudeks ülikõrgeid summasid.

On arusaadav, et nendes tingimustes kasvas tööliste ja talupoegade rahulolematus, suurenes nende aktiivsus ja kasvas revolutsiooniline meeleolu.

Venemaa oli sunnitud osa võtma Vene-Jaapani sõjast ja ta sai selles sõjas häbiväärselt lüüa. See veelgi suurendas revolutsioonilist meeleolu ning pärast 1905. aasta verist pühapäeva algaski faktiliselt esimene Vene revolutsioon.

Esimene Vene revolutsioon lõppes lüüasaamisega, kuid ta lõi esimese mõra isevalitsuslikku korda. Töölised ja talupojad saavutasid ainult mõningaid väga piiratud tulemusi.

Esimeses Vene revolutsioonis esines töölisklass ajaloos esmakordselt kodanlik-demokraatliku revolutsiooni juhina ja hegemoonina. Töötav talurahvas aga, vaatamata kõikumistele, võttis revolutsioonist osa töölisklassi liitlasena.

1905. aasta revolutsioon tõmbas revolutsioonilisele liikumisele kaasa laiad rahvahulgad ning relvastas neid suurte poliitiliste kogemustega. Pärast esimest Vene revolutsiooni hakkas Venemaa ühiskondlik elu arenema tunduvalt intensiivsemalt kui enne revolutsiooni. Vaatamata sellele, et varsti pärast revolutsiooni algas Stolõpini reaktsiooni periood, erines Vene ühiskondlik elu sisuliselt sellest, mis oli varem.

Ajavahemikul 1905—1917 toimuvad olulised muudatused ka kooperatsiooniliikumises. Sel kooperatsiooniliikumise perioodil toimub kooperatiivide arvu suhteliselt kiire kasv. Kuni Esimese maailmasõjani, s. o. ajavahemikul 1905—1913, organiseeriti Venemaal 9752 kooperatiivi, mis teeb keskmiselt 1080 kooperatiivi aastas. Esimesel perioodil moodustati aga ainult 40 kooperatiivi aastas.

TRÜ Raamatukogu

Kooperatiivid võisid areneda juba rikkalikumate kogemuste ja tüüppõhikirja alusel, samuti ka kooperatiivide liitude olemasolul, mille eesotsas seisis Moskva Tarbijate Ühistute Liit. See kindlustas kooperatiivsete organisatsioonide suure püsivuse. 9 aasta jooksul likvideeriti 622 kooperatiivi, mis moodustab ainult 6,4 protsenti tekkinud kooperatiivide üldarvust (esimesel etapil likvideeriti rohkem kui 40 protsenti kõigist tekkinud kooperatiividest).

Esimese maailmasõja alguseks oli Venemaal rohkem kui 10000 tarbijate ühistut. Neist oli külakooperatiive üle 70 protsendi ning tööliskooperatiive ligemale 10 protsenti. Ülejäänud olid sotsiaalselt koosseisult kas üldseisuslikud või väikekodanlikud kooperatiivid.

Tööliskooperatsiooni suhtes tuleb märkida, et sel perioodil omab suuremat tähtsust sõltumatute tööliskooperatiivide areng. Esimese maailmasõja alguseks ulatus nende üldarv 100-ni.

Sõltumatud tööliskooperatiivid erinesid sõltuvatest kooperatiividest järgmiselt: kooperatiivi liikmeks võisid astuda mitte üksnes teatud ettevõtte töölised, vaid kõik, kes seda soovisid; kehtis väike osamaks, mida võis tasuda osakaupa. Erinevalt sõltuvatest kooperatiividest ei lubatud siin kooperatiivide juhtimisest osa võtta vabrikute ja tehaste administratsiooni esindajail. Sõltumatud tööliskooperatiivid pöörasid ka suuremat tähelepanu massilise kultuuritöö ja kultuurharidusliku tegevuse arendamisele.

Samal ajal sõltumatud tööliskooperatiivid omasid ka palju ühist sõltuvate kooperatiividega. Nad müüsid samuti oma liikmetele mõningaid kaupu võlgu.

Kõik tööliskooperatiivid kokku, nii sõltuvad kui ka sõltumatud, haarasid siiski ainult tühist osa tööliskassist ja omasid väga piiratud tähtsust tööliste vajaduste rahuldamisel.

Tööliskooperatsioonist tunduvalt kiiremini kasvas maakooperatsioon. Ajavahemikul 1904—1913 kasvas maakooperatiivide arv peaaegu 7-kordseks.

Seoses Esimese maailmasõjaga, millesse Venemaa astus 1914. aastal, algas tarbijate kooperatsiooni veelgi intensiivsem areng. See seletub tõsiste raskuste olemasoluga

elanikkonna toiduainetega varustamisel, sest tsaarivalitsus ei osanud organiseerida majandust sõjaaja rasketes tingimustes. Üha rohkem ja rohkem suurenes maa majanduslik laostumine.

1916. aastaks ulatus tarbijate ühistute arv 23500-ni. Esimestel sõja-aastatel suurenes kooperatiivide arv rohkem kui kahekordseks. Kooperatsiooni liikmete arv moodustas 1916. aastal 6,8 miljonit. Ainuüksi kooperatsiooni alamastmeliste lülide käive suurenes 250 miljonilt rublalt 1913. aastal 1036 miljonile rublale 1916. aastal.

1917. aastal toimus Veebruarirevolutsioon. Riigi majanduselu muutus veelgi keerulisemaks. Seoses sellega ja laiade töötavate masside aktiivsuse suurenemisega jätkus ka kooperatsiooniliikumise areng. 1. jaanuariks 1918, s. o. varsti pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, oli riigis juba 35 000 tarbijate ühistut, mis ühendasid 11 550 000 inimest.

Kooperatsiooni alamastemeliste lülide jaekäive ulatus umbes 1,3 miljardi rublani.

Millised on siis Venemaa tarbijate kooperatsiooni arengu üldised saavutused kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini?

Alates oma tekkimisest kujunes tarbijate kooperatsioon 50 aasta jooksul massiliseks ühiskondlikuks süsteemiks, mis ühendas miljoneid osanikke ja omas laialdase kaubandusvõrgu. Kogu maa jaekäibest moodustas tarbijate kooperatsiooni kaubakäive 1913. aastal ainult 2,1 protsenti. Sõja-aastatel tarbijate kooperatsiooni osatähtsus riigi jaekaubakäibes mõnevõrra küll kasvas, kuid jäi siiski tähtsusetuks. Eksisteeris juba tarbijate kooperatsiooni keskus Moskva Tarbijate Ühistute Liidu näol.

KOLMAS TEEMA

MARKSISTLIK-LENINLIK ÕPETUS KOOPERATSIOONIST KAPITALISMI TINGIMUSTES

TEEMA PLAAN:

I. Kooperatsiooniliikumise võimalused ja tähtsus kapitalismi tingimustes.
II. Kooperatiivide osavõtt klassivõitlusest.
III. Kooperatsiooni sotsiaal-majanduslik olemus kapitalismi tingimustes.

I. Kooperatsiooniliikumise võimalused ja tähtsus kapitalismi tingimustes

Marksismi-leninismi klassikud on korduvalt rääkinud kooperatsiooni võimalustest ja tähtsusest kapitalismi tingimustes. Marksismi-leninismi klassikute töödes on antud mitmesuguste utoopiliste, oportunistlike ja reformistlike vaadete sügav kriitika kooperatsioonikäsimustes. Samuti on antud kooperatsiooniliikumise õige hinnang ja käsitlus tema võimalustest kapitalistlikus ühiskonnas.

Marksismi-leninismi klassikute vaated kooperatsiooni küsimustes on välja töötatud teravas poleemikas iga liiki väikekodanlike kooperatiivse sotsialismi teooriatega.

Selleks ajaks, kui poliitilise võitluse areenile astusid Marx ja Engels, oli laiaulatuslikult levinud sotsialistide-utopistide arvamus, et kapitalismi tingimustes on kooperatsioon võimeline rahulikul teel, ilma klassivõitluseta, ühiskonda sotsialistlikel alustel ümber korraldama. Robert Owen eeldas, et kooperatiivse iseloomuga külakogukondade organiseerimise teel võib tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise viia järk-järgult kapitalistlikelt, eraomanduslikelt alustelt sotsialistlikele alustele. Nagu teada, ei pidanud Robert Owen sealjuures vajalikuks töölisklassi klassivõitlust kodanlusega ning arvas, et sotsialismi ehitamine toimub valitseva klassi jõududega.

Robert Oweni järelkäijad — Inglismaal William King ja hiljem Rochdale'i pioneerid, Prantsusmaal Buchez ja tema pooldajad — arvasid samuti, et kooperatsioon on kõige parem ja ainuõige tee sotsialismi ülesehitamiseks revolutsioonilise võitluseta ning kodanluse vägivaldse kukutamiseta.

Paljud Robert Oweni poolehoidjad arvasid küll, et olemasoleva ühiskondliku korra ümberkorraldamine kooperatiivsetel alustel peab toimuma tööliste endi poolt. Kuid ka nemad ei tunnistanud klassivõitlust kui ainuvõimalikku teed kodanliku võimu kukutamiseks ja proletariaadi diktatuuri kehtestamiseks, eraomanduse ekspropriieerimiseks ja tootmisvahendite ühiskonnastamiseks.

XIX sajandi 60-ndatel aastatel levisid laiaulatuslikult selliste töölisliikumise tegelaste vaated, nagu Saksamaal Ferdinand Lassalle ja Prantsusmaal Louis Blanc, kes omistasid erakordselt suurt tähtsust tööliste tootmisalasele koopereerimisele. Nad arvasid samuti, et kapitalismi likvideerimise ja sotsialismi ehitamise huvides tuleb laialdaselt kasutada tootmiskooperatsiooni ning kutsusid töölisi üles neid organiseerima. Sealjuures Lassalle arvas, et kooperatsiooni peab juurutama kodanlik riik.

Reas oma esinemistes paljastas Karl Marx Lassalle'i väidete antiproletaarset ja antirevolutsioonilist iseloomu. Oma tuntud teoses «Gotha programmi kriitika» märgib Marx: «See väärib Lassalle'i kujutlust, nagu saaks riigi poolt antavate laenude abil niisama hästi ehitada uue ühiskonna kui uue raudtee!»[1]

Marx võtab hävitava kriitika alla ka Lassalle'i pooldajate poolt esitatud väite, et «tootmisalased ühistud nii tööstuses kui ka põllumajanduses peavad olema ellu kutsutud sellises ulatuses, et neist tekiks ühise töö sotsialistlik organisatsioon».

Kuid ka pärast seda paljud töölisliikumise tegelased astusid korduvalt välja kooperatsiooni kui kapitalistliku ühiskonna rahulikul teel ümberkujundamise vahendi igakülgse arendamise eest. Selline töölisliikumise väljapaistev tegelane, nagu seda oli prantsuse sotsialist Jaures, kes omas küllaldasi teeneid töölisklassi ees (eriti astus ta välja Esimese maailmasõja vallapäästmise

[1] K. Marx, «Gotha programmi kriitika», Tallinn, 1957, lk. 21—22.

vastu), võttis omaks illusiooni, nagu võimaldaks kooperatsioon kapitalismi tingimustes järk-järgulist üleminekut sotsialismile.

Eriti ulatuslikult hakkas levima «kooperatismi» teooria, mida levitati niinimetatud Nimes'i koolkonna poolt (Prantsuse linna Nimes'i järgi), mille eesotsas seisis professor Charles Gide.

«Kooperatismi» teooria pooldajad peavad võimalikuks kapitalistliku süsteemi muutmist niinimetatud kooperatiivseks vabariigiks.

Charles Gide ja Nimes'i kooperatiivse koolkonna pooldajad väidavad, et kõik kodanikud on huvitatud tarbijate kooperatsioonist. Tarbijatena on töölised ja kodanlus, talupojad ja mõisnikud huvitatud sellest, et omandada vajalikke tarbeesemeid odavamate hindadega. Kõik inimesed on tarbijad, kõik nad on huvitatud tarbijate kooperatsiooni tegevusest. Seepärast on vajalik, nagu väidavad selle suuna esindajad, ühendada järk-järgult kõik inimesed tarbijate kooperatiividesse.

Järk-järgult tõrjub tarbijate kooperatsioon täielikult välja ja asendab erakaubanduse. Seejärel hakkab igati tugevnenud tarbijate kooperatsioon tootma põllumajandussaadusi ja tööstuskaupu ning lõppkokkuvõttes haarab kogu majanduselu.

Niiviisi kujunebki tootmisvahendite kapitalistliku eraomandi ja väikekaubatootmise asemele kooperatiivne omandus. Vabrikud, tehased, põllumajanduslikud farmid ja teised majanduslikud organisatsioonid lähevad üle kooperatsiooni juhtimisele. Kooperatsiooni juhivad tema liikmed ise, nad juhivad kogu majandust, neile läheb üle ka ühiskonna juhtimine ning saabub uus ajastu, kus võidu saavutab kooperatiivne vabariik.

Nimes'i koolkonna pooldajad vastandavad kooperatiivset süsteemi kapitalistlikule süsteemile üheltpoolt ja sotsialistlikule majandussüsteemile teiseltpoolt. Nad väidavad, et nad on kapitalismi vastased, kuid samuti ei tunnista ka sotsialismi. Nad on kooperatiivse majandussüsteemi veendunud pooldajad, mis peab järk-järgult asendama kapitalismi.

Kooperatsioni liikumise ajaloos on tuntud ka ilmsed väikekodanliku ideoloogia väljendajad, kes tulid samuti välja oma teooriatega kooperatsiooni osast kapitalismi tingimustes.

Saksamaal esinesid väikekodanlike ideoloogidena sellised krediidikooperatsiooni tegelased nagu Schulze-Delitzsch ja Raiffeizen. Nad mõlemad propageerisid krediidikooperatsiooni käsitööliste ja talupoegade hulgas. Nad olid sotsialismi avalikud vaenlased ja arvasid, et käsitööliste ja talupoegade majanduse tugevdamise ning nende materiaalse heaolu tõstmise huvides tuleb igakülgselt arendada kooperatsiooni, mis on võimeline lahendama sotsiaalse probleemi, s. o. korraldama ümber kehtiva korra selliselt, et kindlustada majanduse edukas arendamine talupoegade ja käsitööliste huvides, kellede ideoloogidena nad esinesid.

Tuleb märkida, et mitmesugused kooperatsiooniliikumise voolud peavad ka kaasajal kinni «kooperatiivse sotsialismi» reformistlikest ja oportunistlikest teooriatest. Nii seisavad käesoleval ajal Inglise kooperatsiooni eesotsas peamiselt leiboristliku mõtte esindajad, s. o. Inglise leiboristliku (töölis)partei esindajad. Prantsusmaal juhivad kooperatsiooniliikumist peamiselt parempoolsete sotsialistide partei esindajad. Ka teistes Lääne-Euroopa maades on kooperatsiooniliikumise eesotsas valdavas enamuses reaktsioonilised elemendid, kes on vastavate sotsialistlike parteide tegelased.

Leiboristid Inglismaal, parempoolsed sotsialistid Prantsusmaal ning nendele sarnased parteid teistes maades pidurdavad ka käesoleval ajal klassivõitlust ning levitavad kooperatsiooni küsimustes ebaõigeid vaateid. Nad ülehindavad kooperatsiooni tähtsust ning arendavad töötajate hulgas arvamust, nagu võiks kooperatsioon rahulikul teel viia sotsialismile.

Marksistlik leninlik õpetus kooperatsioonist arenes võitluses kõigi nende suundadega kooperatsiooniliikumises. See toimus teravas võitluses nii kooperatsiooniliikumise teooria kui ka praktika küsimustes.

Tuleb märkida, et samuti marksistide vaated kooperatsioonist arenesid ning mõningates küsimustes muutusid olenevalt kohast, ajast ja tingimustest.

Kuidas siis suhtus kooperatsiooni Karl Marx?

Marxi peamine teene kooperatsiooniküsimuses seisneb selles, et ta otsustavalt kummutas kõik seisukohad, nagu kasvaks kapitalism kooperatsiooni kaudu rahulikul teel ümber sotsialismiks. Nagu teada, töötas Marx välja teooria proletariaadi diktatuurist, mis on marksismi nur-

gakiviks. Marx tõestas, et tööliskiass võib asuda sotsialismi ehitamisele ainult pärast võimu enda kätte võtmist, kodanluse võimu kukutamist ja peamiste tootmisvahendite ühiskonnastamist. Ajalugu kinnitaski nende Marxi seisukohtade õigsust.

Nendest seisukohtadest lähtudes arvustas Marx teravalt sotsialistide-utopistide ja iga liiki oportunistide teooriaid, nagu oleks võimalik kapitalistlikku ühiskonda rahulikul teel ümber korraldada sotsialistlikuks ühiskonnaks.

Marxi seisukohtadest kooperatsiooni osa kohta kapitalismi tingimustes toome ühe tähtsama: «Kääbusettevõtete raamides, millised moodustatakse ainult palgatööliste endi jõupingutustega, ei ole kooperatiivne süsteem kunagi suuteline ümber kujundama kapitalistlikku ühiskonda. Selleks et muuta ühiskondlikku tootmist vaba ja kooperatiivse töö ülisuureks ning harmooniliseks süsteemiks, on vajalikud üldsotsiaalsed muudatused, ühiskondliku korra aluste muudatused, sellised muudatused, millised võidakse saavutada ainult ühiskonna organiseeritud jõudude, s. o. riigivõimu ülemineku teel kapitalistidelt ja maaomanikelt tootjatele enestele.»[1]

Millest siin Marx räägib? Selles tsitaadis on kaks tähtsat põhimõtet.

Esiteks — kooperatiivne süsteem pole kunagi võimeline ümber kujundama kapitalistlikku ühiskonda. Siin peetakse silmas seda, et ilma klassivõitluseta ja kodanluse kukutamiseta pole kooperatsioon ega kooperatiivne süsteem võimeline ehitama uut ühiskondlikku korda.

Teiseks — selleks et kooperatsioon võiks ühiskonda ümber kujundada, on vajalikud põhjalikud sotsiaalsed muudatused. Millised muudatused nimelt? On vajalik, et riigivõim läheks kapitalistidelt ja maaomanikelt üle töötajatele, proletaarlastele. Kui kehtestatakse proletariaadi võim, siis võidakse kooperatsiooni kasutada uue ühiskondliku korra ülesehitamise eesmärkidel.

Hinnates mitmesuguseid kooperatsiooni liike, eelistas Marx siiski tootmiskooperatsiooni. «Kapitali» III köite peatükis «Krediidi osa kapitalistlikus tootmises» räägib Marx tööliste kooperatiivsetest vabrikutest, märkides muuseas, et need tööliste vabrikud taastoodavad ja on

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, XIII kd., I osa, lk. 300 (v. k.).

sunnitud taastootma kapialistliku süsteemi kõiki puudusi. Reas Marxi poolt kirjutatud dokumentides näidatakse, et töölistel tuleb pigem astuda tootmis- kui tarbijate ühistutesse. Nii näiteks kirjutas Marx Internatsionaali Genfi kongressi resolutsioonis: «Me soovitame töölistel astuda ennem tootmis- kui tarbijate ühistutesse.»

Seega võib Marxi suhtumist kooperatsiooniliikumisse kokku võtta järgmiselt: *Marx tunnustas kooperatsiooni teatud väärtust tööliste suhtes. Seejuures ta arvas, et teiste kooperatsiooni liikidega võrreldes tuleb töölistel suuremas ulatuses kasutada tootmiskooperatsiooni vormi. Samal ajal määras Marx täpselt ära ka kooperatsiooni väga piiratud osa töölisklassi suhtes kapitalismi tingimustes. Ta paljastas töölisklassi üritusele kahjulikke «teooriaid», nagu oleks kooperatsiooniliikumine võimeline vabastama töötajaid kapitalismi ikkest ning viima töölisi rahulikul teel, ilma klassivõitluseta, uuele ühiskondlikule korrale — sotsialismile.*

Arendades uutes ajaloolistes tingimustes edasi marksistlikku õpetust, andis V. I. Lenin palju väärtuslikku marksistliku kooperatsiooni õpetuse arengusse. Mitme aastakümne jooksul pidas V. I. Lenin halastamatut võitlust mitmesuguste antimarksistlike vaadetega kooperatsioonilikumise kohta ja seda peamiselt vastavalt vene tegelikkuse tingimustele. Lenin astus korduvalt välja liberaalse kodanluse esindajate, narodnikute, esseeride ja menševike vastu ning pidas nendega otsustavat võitlust kõigis revolutsioonilise liikumise küsimustes, sealhulgas ka kooperatsiooni küsimustes.

Lenin piitsutas väsimatult narodnikuid ja teisi antimarksistlikke voole kooperatsiooni küsimustes. Möödunud sajandi 90-ndatel aastatel astus Lenin välja ühe liberaalsete narodnikute esindaja Nikolai Levitski vastu. Levitski rajas Hersoni kubermangus mitu põlluharimise artelli ning avaldas 1897. aastal ühes ajalehes artikli «Mõningatest rahva elusse puutuvatest küsimustest». Selles artiklis tegi Levitski ettepaneku töötada välja talupoegade kassa uus tüüp (üks krediidikooperatsiooni vorm), kuhu ühe laekuri kaudu tehakse sissemakseid ning saadakse laenu kogu ühistule. Samas artiklis kirjutas Levitski, et Venemaal olevat tohutult levinud iga liiki artellid ja ja tegi ettepaneku moodustada spetsiaalseid ühistuid põlluharijate ja teiste artellide koostööks.

Levitski arvas, et põlluharijate artellide ja krediidiühistute loomine, ühesõnaga, kooperatiivse algatuse rakendamine maal võib otsustavalt kaasa aidata talumajapidamiste tugevnemisele ja põllumajanduse arengule.

Lenin kirjutas artikli «Ühe ajaleheartikli puhul» (pidades silmas Levitski artiklit) ning kritiseeris siin väga teravalt autori neid vaateid. Oma artiklis kirjutas Lenin: «Et igasugused artellid toovad kasu neile elanike klassidele, kes neid asutavad, selles pole kahtlust. Pole kahtlust ka selles, et ka kogu rahvamajandusele toob mitmesuguste klasside esindajate ühinemine suurt kasu. Autor satub ainult asjatult liiga hasarti, kõneldes «kõiksugu artellide määratu suurest levikust Venemaal.» Igaüks teab, et võrreldes iga Lääne-Euroopa riigiga on Venemaal uskumatult vähe, fenomenaalselt vähe «kõiksugu artelle» ... «Igaüks teab ...», peale unistava Manilovi.» [1]

Nagu näha, pole Lenin siin teravustega kitsi ja nimetas Levitskit Maniloviks.

Kahe aasta pärast, 1899. aastal, astub Lenin oma artiklis «Kapitalism põllumajanduses» välja selle perioodi kooperatsiooniliikumise teise tegelase, tuntud professori Kablukovi kooperatiivliikumisega flirtimise vastu, kes andis välja raamatu, mis sisaldas loengu talumajanduse arengust. Mõningate prof. Kablukovi arvamuste kohta kirjutab Lenin järgmiselt: «On teada, kuidas väikemaapidajate ühistutega jandavad väikekodanluse ideoloogid üldse ja vene narodnikud eriti.» [2]

Edasi jätkab Lenin katkestamatut võitlust narodnikluse pooldajatega, kes hindasid üle kooperatsiooni tähtsust talumajanduse suhtes. Küllaltki tuntud V. Tšernov — esseeride liider — esines küla jõukate kihtide ideoloogina ning võitles talurahva kooperatsiooni loomise eest.

1901. aastal kirjutatud artiklis «Agraarküsimus ja «Marxi arvustajad»» räägib Lenin Tšernovist kui inimesest, kes «tagudes endale kombekohaselt otsmiku valusaks uute puuslike usina kummardamisega, on juba välja mõelnud «põllumajanduse mittekapitalistliku evolutsiooni» kooperatsiooni abil.» [3]

---

[1] V. I. Lenin, «Ühe ajaleheartikli puhul», Teosed, 2. kd., lk. 280.
[2] V. I. Lenin, «Kapitalism põllumajanduses», Teosed, 4. kd., lk. 98.
[3] V. I. Lenin, «Agraarküsimus ja «Marxi arvustajad»», Teosed, 5. kd., lk. 187—188.

Milleš seisneb selle Lenini seisukoha mõte? Narodnikud ja nende töö jätkajad esseerid levitasid seisukohta, et Venemaa ei lähe sotsialismile mitte kapitalistlikku teed mööda, vaid väldib kapitalistlikku arengustaadiumi, et sotsialism ehitatakse üles kooperatsiooni abil põllumajanduses olemasoleva ühiskondliku korralduse alusel. Kooperatiiviks kujundatud külakogukond saab sotsialismi aluseks ning sel teel saabki Venemaal vahele jätta kapitalistliku arengustaadiumi.

Lenin naerab välja ja kritiseerib teravalt Tšernovi ja kõiki selle suuna ideolooge.

Aastast aastasse jätkab Lenin võitlust narodnikutega. 1902. aastal kirjutas Lenin artikli «Revolutsiooniline avantürism», milles ta astub poleemikasse narodnikute ja esseeride leeri esindajatega, kes esitasid, nagu kirjutab Lenin, järgmise talupoegkonnale maa ülemineku skeemi: külakogukond — kooperatsioon — kolletivism. Nad kirjutasid endile ette selliseid põllumajanduse arengu järjestikuseid staadiume: külakogukonnalt kooperatsioonile, kooperatsioonilt maavalduse kollektiivsetele vormidele ning, järelikult, sotsialismile.

Lenin kirjutab: «— selles skeemis puudub üks väike pisiasi. Selles ei ole ei arenevat kapitalismi ega klassivõitlust. Ja kust pidigi see pisiasi tekkima inimeste peades, kelle kogu ideeline pagas koosneb narodnikluse nartsudest ja moodsa kriitika kirevatest lappidest?» Ja edasi: «Kas klassivõitluse asendamine «igasuguste kooperatiividega» ei rahulda nii liberaale kui ka arvustajaid» ja üldse kõiki neid, kellele sotsialism pole muud kui traditsiooniline silt?»

Need tegelased, kelle vastu astus Lenin välja selles artiklis (Sazonov, Juzov, Totomiants ja teised) pidasid endid sotsialistideks. Lenin räägib, et nendele inimestele on sotsialism ainult traditsiooniliseks sildiks, tegelikult on nad aga liberaalse kodanluse, mitte aga ühiskonna töötavate klasside huvide esindajaiks.

Lenin väidab kategooriliselt: «See on pettus, nagu etendaksid «igasugused kooperatiivid» tänapäeva ühiskonnas revolutsioonilist osa ja valmistaksid ette kollektivismi, mitte aga maakodanluse tugevdamist.»[1]

---

[1] V. I. Lenin, «Revolutsiooniline avantürism», Teosed, 6. kd., lk. 180.

Niiviisi räägib Lenin marksismi arvustajatega — narodnikute, esseeride, liberaalse kodanluse esindajate ja teiste antimarksistlike grupeeringutega.

Teisiti räägib Lenin kehvtalurahvaga, puudutades sama kooperatsiooni osa ja tähtsuse küsimust. 1903. aastal avaldatud artiklis «Kehvtalurahvale» selgitab Lenin kooperatsiooni tähtsust. Ta kirjutab: «Ja vaadake, keda need kooperatiivid kõige rohkem aitavad. Kogu Saksamaal on 140000 põllumeest piima- ja piimasaaduste turustamisühingute liikmed, ja neil 140000 peremehel on (võtame jälle lihtsuse pärast ümmargused arvud) 1100000 lehma.» Ühistute liikmete sotsiaalse koosseisu andmete uurimise alusel näitab Lenin, et nimetatud lehmad kuuluvad peamiselt küla jõukale ladvikule. 50 000 peremehel on 800 000 lehma, kuid määratu suurel küla kehvikute hulgal on aga lehmade arv äärmiselt väike. Kes on siis sellistest piimaühistutest huvitatud ja kellele nad kasu toovad? On selge, et nad on soodsad küla jõukale ladvikule ja toovad talle kasu.

Seda saksa kooperatsiooni andmete põhjal. «Ka meil», kirjutab Lenin, «asutatakse igasuguseid juustuartelle ja ühispiimatalitusi. Ka meil on külluses inimesi, kes kisavad: artellid ja kogukond ja ühingud — seda vajab maamees. Aga vaadake korraks, kellele need artellid ja ühingud ja kogukondlikud rentimised kasu toovad. Meil ei ole vähemalt kahekümnel perel igast sajast perest üldse lehmi; kolmekümnel on üks lehm pere kohta: nad müüvad piima kibedast puudusest, lapsed jäävad piimata, nälgivad ja surevad nagu kärbsed. Rikastel maameestel igaühel aga on 3 kuni 4 ja rohkem lehma, ja nendele rikastele maameestele kuulub pool kõigist talupoegade lehmadest. Kellel on siis kasu neist juustuartellidest? Selge, et eelkõige mõisnikel ja maakodanlusel.»[1]

Seega tuleb Lenin Saksamaa ning Venemaa turustuse ja varustuse kooperatiivide sotsiaalse koosseisu sügava majandusliku analüüsi põhjal järeldusele, et kooperatsioon on kasulik peamiselt küla jõukatele kihtidele. Lenin selgitab kehvtalurahvale, et mitte kooperatiivses liikumises pole nende väljapääs, nagu seda kinnitavad narodnikud ja sotsialistid-revolutsionäärid, vaid et nad peavad hoopis teisel teel saavutama oma elutingimuste paranda-

[1] V. I. Lenin, «Kehvtalurahvale», Teosed, 6. kd., lk. 355.

mise, mitte aga looma illusiooni, nagu võiks kooperatsioon neid puudusest välja aidata.

Oma võitlust narodnikutega ja nende väikekodanlike utoopiatega kooperatiivsest sotsialismist ei katkestanud Lenin kunagi.

1913. aasta suvel toimus Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei — VSDTP Keskkomitee nõupidamine parteitöötajatega. Sellel nõupidamisel võeti vastu Lenini poolt kirjutatud spetsiaalne resolutsioon narodnikute kohta, milles räägitakse:

Narodnikluse väikekodanlik sotsialism seisab ainult selles, et pidada töölisklassi ees kahjulikku jutlust ideedest, mis katavad kinni üha kasvava kuristiku töö ja kapitali huvide vahel ning püüavad esitada klassivõitluse teravust pehmendatud kujul, ja viib väikekodanlike utoopiateni kooperatiivsel alal.»[1]

Paljastades narodnikute väikekodanlikku propagandat sotsialismi rahulikust ehitamisest kooperatiivsel teel, pidas Lenin selles küsimuses halastamatut võitlust ka töölisliikumise oportunistidega, menševikega ja teiste vooludega.

Ajaleht «Iskra», mis hakkas ilmuma 1900. aastal, oli esimestel aastatel Lenini ideelise mõju all. Hiljem, 1903. aasta lõpul, haarasid menševikud «Iskra» enda kätte. Plehhanov ja teised menševikud, keda ta toimetuse koosseisu kaasa tõmbas, andsid ajalehele teise suuna.

Menševikud muutusid «Iskra» bolševistliku parteilisuse vastu võitlemise vahendiks ja oportunismi propageerimise tribüüniks. Kuna «Iskra» lakkas olemast revolutsioonilise marksismi võitlusorganiks, lahkus Lenin toimetuse koosseisust. Ajalehes hakkasid üha rohkem domineerima antirevolutsioonilised artiklid ning Leninil tuli hakata pidama võitlust niinimetatud uusiskralastega.

1905. aastal avaldas Lenin artikli ««Iskraliku» taktika viimane sõna ehk naljavalimised kui uued ülestõusule õhutamise motiivid.» See artikkel oli pühendatud selle suuna vastu parteis, mille eesotsas seisis Plehhanov.

Menševikud eesotsas Plehhanoviga püstitasid sel ajal loosungi tarbijate ühistute kui töölisklassi võitlusvahendi arendamisest, millega ta võitleb kapitalistliku

[1] V. I. Lenin, «VSDTP KK 1913. a. suvise nõupidamise resolutsioonid,» Teosed, 19 kd., lk. 391.

ühiskonna sotsialistlikuks ühiskonnaks rahuliku ümberkujundamise eest. Lenin ründas otsustavalt neid oportunistlikke ja tööliisklassile äärmiselt kahjulikke menševistlikke teooriaid.

Ta kirjutas: «...nüüd tõstavad oportunistid esiplaanile loosungi: tarbijate ühingud, revolutsionäärid aga — loosungi: poliitilise võimu kättevõitmine proletariaadi poolt.»

Sellest nähtub, millise terava ja selge piiri tõmbas Lenin kahe sotsiaaldemokraatliku suuna — bolševike ja menševike seisukohtade vahele. Menševikud nihutavad esiplaanile tarbijate ühistud ning ilmutavad seega revolutsioonilise võitluse ja poliitilise võimu eest peetava võitluse tähtsusest mittearusaamist. Tõelised revolutsioonäärid, kelleks olid bolševikud, vastandasid sellele oportunistlikule loosungile loosungi võitlusest poliitilise võimu ja proletariaadi diktatuuri kättevõitmise eest.

Polemiseerides plehhaanovlastega jätkab Lenin: «Oportunistid vaidlevad: tarbijate ühingud on proletaarlaste reaalne jõud, reaalse majandusliku positsiooni kättevõitmine, tõeline tükike sotsialismi.» Menševikud räägivad, et kooperatsioon tarbijate ühingute näol on tükike sotsialismi. Nad väidavad: «... teie revolutsionäärid ei mõista dialektilist arenemist, seda kapitalismi ümberkasvamist sotsialismiks, seda sotsialismi rakukeste tungimist kapitalismi enese sisemusse, seda kapitalismi väljatõrjumist uue sotsialistliku sisu poolt.»»

Vaieldes bolševikega kinnitavad menševikud, et kooperatsiooni kaasabil kujuneb kapitalism järk-järgult ümber sotsialismiks, et kooperatiivid kui «sotsialismi killukesed» tungivad kapitalistlikku majandusse ning muudavad seega kapitalismi sotsialismiks.

Vastuseks nendele oportunistlikele väljamõeldistele kirjutab Lenin:

«Kuni võim jääb kodanluse kätte, seni on tarbijate ühingud mannetuks tükikeseks, mis ei taga mingeid tõsiseid muudatusi, ei too mingit otsustavat muutust ja mis mõnikord isegi juhib kõrvale tõsisest võitlusest pöörde eest.»

Kuid ta ei eita ka kooperatsiooni teatud positiivset tähtsust tööliisklassi suhtes.

«Ei ole kahtlust, et tööliste poolt tarbijate ühinguis omandatud vilumus on väga kasulik. Kuid tööpõllu selle

vilumuse tõsiseks rakendamiseks võib luua ainult võimu üleminek proletariaadi kätte.»

Lenin ei lakka selgitamast töölistele ja kõigile töötajaile, et kooperatsioon, kuigi ta omab mõningat positiivset tähtsust kapitalismi tingimustes, ei tohi töölisklassi eemale kiskuda võitlusest proletariaadi diktatuuri eest ning kodanlusega peetavast revolutsioonilisest võitlusest.

Sellisest poliitikast kooperatsiooniliikumise valdkonnas pidasid Lenin ja leninlased kinni oma igapäevases massside hulgas tehtavas töös, sotsialismi ideede propagandas trükisõna kaudu ning kogu oma parteilises tegevuses.

1908. aastal võttis VSDTP Keskkomitee vastu spetsiaalse resolutsiooni kooperatiividest. Selle alusel saadeti parteiorganisatsioonidele kooperatsiooni küsimustega seotud Keskkomitee kiri. Selles kirjas esitati bolševike seisukoht, kuidas parteiorganisatsioonid peavad suhtuma kooperatsiooniliikumisse ja kooperatiivsetesse organisatsioonidesse.

Oma teostes pöördus Lenin korduvalt tagasi kooperatsiooni tähtsuse hindamise juurde kapitalismi tingimustes. Ta pidas visa, järeleandmatut ja lepitamatut võitlust «kooperatiivse sotsialismi» iga liiki kahjulike, antimarksistlike «teooriatega», mis tekitasid olulist kahju töölisklassi revolutsioonilisele võitlusele.

Lenini poolt on välja töötatud dokument, milles on üldistatud ja kontsentreeritud kujul esitatud marksismi-leninismi seisukohad kooperatsiooni küsimuses. Selleks on «Kopenhaageni kongressi Venemaa sotsiaaldemokraatia delegatsiooni poolt kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni projekt», milles on antud kõige üldisem ja sügavam hinnang kooperatsiooni tähtsusest ja osast töölisklassile kapitalismi tingimustes.

1910. aastal toimus Kopenhaagenis sotsialistlike parteide kongress. Kõrvuti mitmesuguste teiste küsimustega oli kongressi päevakorras eraldi küsimus kooperatsioonist.

Millest oli tingitud selle küsimuse arutamine kongressil?

Sotsialistide hulgas esinesid mitmesugused arvamused kooperatsiooni kohta ning diskuteeriti selle üle, milline kooperatsiooni liik on töölistele tähtsam, kas tootmis- või tarbijate kooperatiivid; kuidas peavad töölisparteid suh-

tuma kooperatsiooni — kas nad peavad neid toetama või mitte; kas kooperatiivset liikumist tuleb arendada proletariaadi hulgas või mitte.

Et sotsialistlike parteide praktilises tegevuses oli segadus kooperatsiooni osa ja tähtsuse küsimustes ning selles, milline kooperatsiooni liik on proletariaadile tähtsam, otsustati need küsimused läbi arutada ja vastu võtta otsus, mis aitaks vaieldavatesse küsimustesse selgust tuua ning kindlustada sotsialistlike parteide ühtne suhtumine kooperatsiooniliikumisse.

Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Töölispartei poolt võttis kongressi tööst osa delegatsioon, mille koosseisu kuulus ka V. I. Lenin.

Kongressist osavõtjad töötasid kooperatsiooni küsimuses välja mitu resolutsiooniprojekti. Üks resolutsiooniprojektidest töötati välja ka V. I. Lenini poolt.

Lenini poolt väljatöötatud resolutsiooniprojekt kooperatiivide kohta koosneb kolmest osast. Esimeses osas iseloomustatakse kooperatsiooni positiivset külge kapitalismi tingimustes. Teises osas toob Lenin esile kooperatsiooni negatiivsed küljed kapitalismi tingimustes. Kolmandas osas on kapitalistliku kooperatsiooni positiivsete ja negatiivsete joonte sügava analüüsi põhjal antud selged ja kindlad soovitused ning ettepanekud.

Milliseid positiivseid jooni toob Lenin esile kapitalismi tingimustes tegutsevas kooperatsioonis?

«...proletaarsed kooperatiivid annavad töölisklassile võimaluse parandada oma olukorda, vähendades ekspluateerimist vahetalitajate poolt, mõjutades töötingimusi kaupadega varustajate juures, parandades teenistujate olukorda jne.»[1]

Seega kooperatsiooni esimeseks positiivseks jooneks kapitalismi tingimustes loeb Lenin seda, et ta annab töölisklassile võimaluse oma olukorra parandamiseks.

Milles see Lenini arvates väljendub? Selles, et kooperatiivid võimaldavad vähendada vahendajate poolset ekspluateerimist, soodustavad võitlust erakaupmeestega, kes on vahetalitajateks kauba tootjate ja tarbijate vahel.

Kooperatiivid kindlustavad tarbijatele heakvaliteedilisi

[1] V. I. Lenin, «Kopenhaageni kongressil Venemaa sotsiaaldemokraatia delegatsiooni poolt kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni projekt», Teosed, 16. kd., lk. 242.

kaupu ja müüvad neid õige kaalu ning mõõduga. Kui nad müüvadki kaupu keskmiste turuhindadega, siis osa kasumist läheb jaotamisel ikkagi nendele, kes ostsid kaupu. Lõppkokkuvõttes kahaneb erakaupmeeste kasum ja vähenevad tööliste kulutused tarbeesemete omandamiseks. Kuid sellega ei piirdu kooperatsiooni kasulikkus. Lenin leiab, et kooperatiivid võivad avaldada mõju ka tööliste töötingimustele kapitalistide ja vabrikantide juures. Millisel viisil? Tarbijate kooperatiivid ja nende liidud esinevad kaupade suuremate hulgiostjatena ja võivad vabrikantide hulgast valida, kellelt osta või mitte osta neid või teisi kaupu. Sellega nad võivad mõjutada vabrikante selles mõttes, et nad vähem ekspluateeriksid töölisi, lühendaksid tööpäeva jne.

Kooperatiivid palkavad ise töölisi ja kaubandusala teenistujaid. Kooperatiivides tegutsevaile töötajaile võidakse luua suhteliselt soodsamad töötingimused tööpäeva pikkuse, töötasu tingimuste jne. suhtes.

Kõik see tervikuna parandab teatud määral töölisklassi elutingimusi.

Kapitalistliku kooperatsiooni teiseks positiivseks jooneks peab Lenin järgmist:

«... proletaarsed kooperatiivid omandavad üha suurema tähtsuse massilises majanduslikus ja poliitilises võitluses, andes abi streikide, lokautide, tagakiusamiste jne. korral.»[1]

Töölised peavad ägedat klassivõitlust kodanlusega. Selles võitluses esineb teravate heitluste momente, kus töölised on sunnitud välja kuulutama streigi või kui vabrikandid ise viivad läbi tööliste koondamise ja alandavad nende palka. Aktiivseid tööliste ürituste eest võitlejaid jälitatakse kodanliku valitsuse poolt, saadetakse asumisele ja heidetakse vanglatesse. Nendes tingimustes tunnevad töölised teravat vajadust materiaalse, majandusliku abi järele. Kooperatiivide kui majanduslike organisatsioonide käsutuses on aga selliseid vahendeid, millega nad võivad abistada töölisi kõige raskemates klassivõitluse tingimustes.

Lenin ei kirjuta sellest kui ainult kooperatsiooni poolt

---

[1] V. I. Lenin, «Kopenhaageni kongressil Venemaa sotsiaaldemokraatia delegatsiooni poolt kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni projekt», Teosed, 16. kd., lk. 242.

töölistele reaalse abi võimalikust andmisest. Ta tugineb ka paljude kooperatiivide tegevuse kogemustele, sealhulgas ka mõningate kooperatiivide kogemustele Venemaal (tööstusrajoonides, Siberi rajoonides), kes võtsid tööle asumisel olevaid bolševikke ja osutasid mitmesugust abi revolutsionääridele.

Kapitalistliku kooperatsiooniliikumise kolmas positiivne külg on Lenini poolt märgitud järgmiselt:

«...proletaarsed kooperatiivid, kui nad organiseerivad töölisklassi hulki, õpetavad talle iseseisvat asjaajamist ja tarbimise organiseerimist, valmistades teda sel alal ette majanduselu organisaatori osa jaoks tulevases sotsialistlikus ühiskonnas.»[1]

Lenin oli alati veendunud proletaarse revolutsiooni peatses võidus ja arvas, et kooperatiivid on töölistele kasulikud veel ka seepärast, et nendes omandavad töölised majandusliku tegevuse juhtimise kogemusi. Kooperatiivi peremeesteks on tema liikmed. Kui töölised ühinevad kooperatiividesse, siis nad võtavad osa üldkoosolekutest, kus arutatakse majanduslikke küsimusi; osa töölisi valitakse juhatusse, kes juhib kooperatiivi. Kõiges selles näebki Lenin kooperatsiooni kasulikku külge.

Lenin leiab, et kooperatiivides omandavad töölised kogemusi, mis neile on kasulikud peale proletaarset revolutsiooni, kui algab uue, sotsialistliku ühiskonna ehitamine.

Andes sellise kapitalistliku kooperatsiooni positiivsete külgede igakülgse iseloomustuse, toob Lenin samaaegselt ka täie selgusega esile selle liikumise puudused kapitalismi tingimustes.

Esiteks märgib Lenin, et «...kooperatiivide poolt saavutatavatel parandustel on väga kitsad piirid senikaua, kui tootmis- ja vahetusvahendid jäävad klassi kätte, kelle eksproprieerimine on sotsialismi peaeesmärk».[2]

Lenin kriipsutab siin alla kooperatsiooni piiratud võimalusi kapitalismi tingimustes. Seniajani kui tootmis- ja vahetusvahendid jäävad kodanluse kätte, etendab koope-

---

[1] V. I. Lenin, «Kopenhaageni kongressil Venemaa sotsiaaldemokraatia delegatsiooni poolt kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni projekt», Teosed, 16. kd., lk. 242.

[2] Samas.

ratsioon väga piiratud osa tööliste elutaseme parandamisel.

Teiseks: «... puhtkaubanduslike asutustena ja konkurentsi tingimuste survel on kooperatiividel tendents manduda kodanlikeks aktsiaseltsideks.» [1]

Selle erakordselt tähtsa ja üldistava järelduse teeb Lenin mitte ainult teoreetiliste väidete, vaid ka kooperatsiooniliikumise praktika uurimise alusel. Ta näitab, et kapitalismi tingimustes, kus iga kooperatiivi ümbritsevad kapitalistlikud ettevõtted, muutub kooperatiiv, mis on tekkinud tööliste elu parandamiseks, sageli masside ja proletariaadi organisatsioonist vastupidiseks organisatsiooniks — kapitalistliku ühiskonna, aktsiaseltsi taoliseks organisatsiooniks.

Kuidas see toimub? Kui inimeste väiksed grupid ühinesid tootmiskooperatiividesse, siis kooperatiivide tegevuse eduka arengu, edusammude ja küllaldaste kasumite juures haarasid tootmiskooperatiivide esimesed liikmed juhtivad kohad, muutusid faktiliselt peremeesteks, lõpetasid uute liikmete vastuvõtu, palkasid samal ajal töölisi ja niiviisi muutusid tootmiskooperatiivid tõelisteks aktsiaseltside tüüpi kapitalistlikeks ettevõteteks. Lenin märgib ära seda tõsist puudust kooperatsiooniliikumises, pidades silmas peamiselt tootmiskooperatiive.

Ja lõpuks kolmas puudus seisneb selles, et «... kooperatiivid, kuna nad ei ole kapitali vastu otsese võitlemise organisatsioonid, võivad tekitada ja tekitavad illusioone, nagu oleksid nad sotsiaalküsimuse lahendamise vahendiks». [2]

Kooperatiivid ise vahetult revolutsioonilist võitlust, võitlust võimu eest, ei teosta. Nad on organisatsioonid, kes arendavad sellist või teistsugust tegevust majandusalal. Paljud kooperatsioonitegelased aga püüdsid esile tõsta kooperatsiooni kui sotsialismi ehitamise abinõu. Juhtides sellega tööliste tähelepanu kõrvale klassivõitlusest, tekitasid nad kahju töölisklassile.

Selles seisnebki üks kooperatsiooniliikumise negatiivseid külgi. Iga liiki oportunistide ja reformistide propa-

---

[1] V. I. Lenin, «Kopenhaageni kongressil Venemaa sotsiaaldemokraatia delegatsiooni poolt kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni projekt», Teosed, 16. kd., lk. 242.

[2] Samas.

ganda tulemusena loob kooperatsioon mõnikord tööliste hulgas ebaõigeid ettekujutusi ja illusioone, nagu poleks vaja pidada klassivõitlust ning et on vaja ainult astuda kooperatiividesse ja nende kaudu saavutada sotsialismi ülesehitamine.

Kapitalismi tingimustes toimuva kooperatsiooniliikumise positiivsete ja negatiivsete külgede igakülgse analüüsi alusel tuleb Lenin konkreetsetele järeldustele. Ülesanne seisneski selles, et välja töötada sotsialistlikele parteidele kindel tegevusprogramm ja anda vastus küsimusele, kuidas töölisparteid peavad suhtuma kapitalismi tingimustes toimuvasse kooperatsiooniliikumisse. Sellele küsimusele annab Lenin ammendava vastuse resolutsiooniprojekti viimases osas.

«Sellepärast», öeldakse resolutsiooniprojektis, «kutsub kongress kõigi maade töölisi:

a) astuma proletaarseisse kooperatiivühistuisse ja igakülgselt kaasa aitama nende arendamisele, juhtides nende organiseerimist rangelt demokraatlikus vaimus;»

Lenin väidab, et kooperatiivid on töölisklassile vajalikud. Sotsialistlikud töölisparteid peavad töölisi üles kutsuma kooperatiividesse astuma, et suunata nendes kooperatiivides tegevust demokraatlikus vaimus, ennetades nende proletaarsete organisatsioonide kodanlikeks aktsiaseltsideks muutumise võimalusi.

b) «väsimatu sotsialistliku propaganda ja agitatsiooniga ühingus kaasa aitama klassivõitluse ja sotsialismi ideede levitamisele töölishulkades;»

Kooperatiivsed organisatsioonid on kapitalismi tingimustes legaalsed organisatsioonid. Lenin kutsub üles, et proletaarsed elemendid, töölisliikumise tõeliselt revolutsioonilised tegelased kooperatiivides, propageeriksid osanike massides klassivõitluse ja sotsialismi ideesid, et nad kasutaksid kooperatsiooni marksismi ideede, klassivõitluse ja sotsialismi ideede propaganda legaalse tribüünina.

c) «sedamööda, kuidas kooperatiivides sotsialistlik teadvus kasvab, sõlmima ja tugevdama ograanilisi sidemeid kooperatiivide ja sotsialistide partei ning samuti ametiühingute vahel.»

Lenin arvab, et kooperatiivid ei pea eksisteerima lahus teistest töölisklassi organisatsioonidest. Vastavalt prole-

taarse teadlikkuse kasvule ja revolutsiooniliste elementide mõju tugevnemisele kooperatsiooniliikumises, peavad need kooperatiivid looma ja igati tugevdama oma sidemeid sotsialistlike parteide ja ametiühingutega. Ametiühingute ja kooperatiivsete organisatsioonide ühine tegutsemine, eesotsas töölisklassi revolutsioonilise parteiga, peab kindlustama töölisklassile võidu tema võitluses kodanlusega.

Lõpuks, revolutsiooni projekti viimases punktis, selgitab Lenin, et «... tootmiskooperatiivid on töölisklassi võitlusele tähtsad ainult sel juhtumil, kui nad on tarbimiskooperatiivide koostisosadeks.»[1]

Sotsialistide hulgas toimusid vaidlused, milline kooperatsiooni liik on tähtsam töölisklassile — kas tootmis- või tarbijate kooperatsioon. Tuleb märkida, et omal ajal eelistas Karl Marx tootmiskooperatsiooni.

Tuginedes marksistlikule õpetusele ja samal ajal üldistades kooperatsiooniliikumise kogemusi, arendab ja täpsustab V. I. Lenin Marxi seisukohta. Kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni projektis räägib Lenin sellest, et tootmiskooperatiivid kui iseseisvad organisatsioonid ei oma olulist tähtsust proletariaadi suhtes, nad võivad eksisteerida ja neid võidakse kasutada proletariaadi poolt kodanluse vastu peetavas võitluses ainult sel juhul, kui nad on tarbijate kooperatiivide koostisosaks. See on erakordselt tähtis seisukoht ning see tuleb lahti mõtestada.

Arvestades kooperatsiooniliikumise tegeliku arengu tulemusi aastakümnete jooksul, teeb Lenin järelduse, et tootmiskooperatiivid üksinda ei oma olulist tähtsust tööliste suhtes.

Tootmiskooperatiivide liikmed sisuliselt eralduvad töölisklassist, lakkavad olemast proletaarlased, palgatöölised. Nad muutuvad peremeesteks ja tootmisvahendite omanikeks. Just need organisatsioonid, nagu näitavad kogemused, muutuvad kõige sagedamini järk-järgult aktsiaseltsideks.

[1] V. I. Lenin, «Kopenhaageni kongressil Venemaa sotsiaaldemokraatia delegatsiooni poolt kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni projekt», Teosed, 16. kd., lk. 243.

Kas see tähendab, et töölisklassil pole üldse vaja tootmisettevõtteid? Ei, sellised ettevõtted võivad olla kasulikud, räägib Lenin, kuid tingimusel, kui nad kujunevad tarbijate ühistute koostisosaks. Sel juhul töökodades töötavad isikud ei ole tootmisvahendite peremeesteks, vaid tarbijate kooperatsiooni palgatöölisteks. Tarbijate kooperatiivi liikmeteks on aga laiad tööliste massid. Niiviisi säilib nendes töökodades töötavate isikute proletaarne iseloom, tootmisvahendid aga ei kuulu mitte tootmisartellide liikmete üksikutele väikestele gruppidele, vaid nad on nende vahendite koostiosaks, millised kuuluvad suurele inimeste kollektiivile, kes on ühinenud proletaarsetesse tarbijate ühistutesse.

1910. aastal Kopenhaageni kongressil kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni leninlik projekt on määratu suure ajaloolise tähtsusega dokument. Tsaristliku Venemaa tingimustes kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini juhindusid vene bolševikud kogu oma praktilises kooperatsioonialases tegevuses nendest Lenini seisukohtadest.

Ka käesoleval ajal omab see dokument suurt rahvusvahelist tähtsust kapitalistlike maade kommunistlikele ja töölisparteidele. Itaalia, Prantsusmaa ja teiste kapitalistlike maade kommunistlikud parteid määravad kindlaks oma suhtumise kooperatsiooni, lähtudes leninlikest seisukohtadest, mis töötati välja Lenini poolt sotsialistide Kopenhaageni kongressil kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni projektis. Revolutsioonilised kommunistlikud ja töölisparteid saavutavadki paljudel juhtudel tõsist edu oma mõju tugevdamisel kooperatsiooniliikumises.

Itaalia Kommunistlik Partei, kes teeb suurt tööd rahvamassides, sealhulgas ka koopereerunud elanikkonna hulgas, saavutas seda, et tema kätte läks Itaalia kooperatiivse liiga juhtimine.

Lenini poolt kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni projekti Kopenhaageni kongress vastu ei võtnud. Võeti vastu otsused, mis mõningatel juhtudel olid vasturääkivad Lenini poolt esitatud seisukohtadele. Vaatamata sellele omas leninlik kooperatiivide kohta esitatud resolutsiooni

projekt ülisuurt tähtsust marksistide-leninlaste seisukohtade väljakujunemisel kapitalismi tingimustes toimuva kooperatsiooniliikumise küsimustes.

Lenini teoste 16. köites on ära toodud Lenini artikkel «Kooperatiivide küsimus rahvusvahelisel sotsialistide kongressil Kopenhaagenis».

Kapitalismi tingimustes toimuva kooperatsiooniliikumise hindamise juurde tuli Lenin korduvalt tagasi ka pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu meie maal.

Kõige üldisema, samal ajal aga ka kõige täielikuma hinnangu andis Lenin «kooperatiivse sotsialismi» utoopilistele ja oportunistlikele teooriatele oma tuntud artiklis «Kooperatsioonist».

Selles artiklis on öeldud:

«Milles seisneb vanade kooperaatorite plaanide fantastilisus, alates Robert Owenist? Selles, et nad unistasid kaasaegse ühiskonna rahulikust ümberkujundamisest sotsialismi abil, arvestamata sellist põhilist küsimust, nagu seda on klassivõitlus, nagu seda on poliitilise võimu vallutamine töölisklassi poolt, nagu seda on ekspluataatorite klassi võimu kukutamine.»[1]

Lenin lõpetab kõigi kapitalistliku kooperatsiooni kohta käivate oportunistlike ja utoopiliste teooriate hinnangu järgmiselt:

«Pole kahtlust, et kaasaja põhiülesande seisukohalt oli meil õigus, sest ilma klassivõitluseta, mida peetakse poliitilise võimu eest riigis, ei saa teostada sotsialismi.»[2]

Kuni surmani viis Lenin kapitalismi tingimustes tegutseva kooperatsiooni suhtes ellu sedasama üldist põhijoont. Kooperatsioon kapitalismi tingimustes võib olla kasulik töölisklassile, kuid ta ei ole võimeline ühiskonda sotsialistlikel alustel ümber korraldama. Selleks et ehitada sotsialismi, peab proletariaat haarama võimu, kukutama kodanluse ja ühiskonnastama tootmisvahendid. Ainult nendes tingimustes võivad töölised kasutada kooperatsiooni uue ühiskonna ülesehitamiseks.

---

[1] V. I. Lenin, «Kooperatsioonist», Teosed, 33. kd., lk. 433.

[2] Samas.

II. Kooperatiivide osavõtt klassivõitlusest

Eraldi tuleb vaadelda kooperatiivide osavõttu klassivõitlusest.

Kapitalistlikus ühiskonnas on kõige eesrindlikumaks, progressiivsemaks ja revolutsioonilisemaks klassiks proletariaat. Töölised, kes on ilma jäetud tootmisvahendeist, on huvitatud ja võtavad aktiivselt osa sellistest kooperatiivsetest organisatsioonidest nagu tarbijate ühistud, korteriühistud ja tööartellid.

Turustuse ja varustuse kooperatiivid ei sobi töölistele, sest töölised pole era-väikekaubatootjad ning neil ei ole vaja turustada mingisuguseid kaupu ega omandada tootmisvahendeid.

Samuti on krediidiühistu vähesobiv töölisklassile, sest krediidiühistu põhieesmärgiks on anda liikmetele laenu tootmisalastel eesmärkidel.

Kui töölised astuvad iseseisvatesse tööstusliku iseloomuga tootmisühistutesse, siis sisuliselt nad lakkavad olemast töölised. Neist kujunevad sel juhul tootmisvahendite kollektiivsed valdajad ja nende töökodade peremehed, milles nad töötavad. Sellega nad faktiliselt eralduvad töölisklassist ja muutuvad väikekaubatootjaiks.

Küsimust kooperatiivide suhtumisest klassivõitlusse vaatame põhiliselt proletaarse kooperatsiooni tegevuse alusel. Kõik kooperatiivid ühel või teisel määral seovad oma tegevuse poliitilise võitlusega. Ühed kooperatiivid teevad seda avalikult, asudes ekspluataatorlike klassidega peetava võitluse teele. Sellised kooperatiivid ühenduvad oma tegevuse töölisklassi revolutsioonilise parteidega.

Nende kõrval on ka selliseid kooperatiive, kes teostavad «poliitilist neutraliteeti». Sisuliselt on see aga poliitikaks, mis on kasulik ekspluataatorlikele klassidele, sest selle abil kistakse töörahvas eemale klassivõitlusest.

Kooperatsiooni arengus etendasid suurt osa Rochdale'i tüüpi kooperatiivid. Asutades 1844. aastal oma kooperatiivi, esitasid Rochdale'i pioneerid «poliitilise neutraliteedi» printsiibi. Sel ajal ei olnud Inglismaal töölisklassi parteid. Poliitilisel areenil toimus võitlus konservatiivse ja liberaalse partei vahel, kes väljendasid ekspluataatorlike klasside huvisid. Kuigi Rochdale'i tarbijate ühistu asutajateks olid lihtsad töölised, pidasid nad otstarbekaks

kooperatiivil mitte osa võtta poliitilisest võitlusest. See tunnistab proletariaadi klassiteadlikkuse mahajäämust ja mitteküllaldast arengut sel perioodil.

«Poliitilise neutraliteedi» printsiibis väljendus utoopilise sotsialismi ideede mõju Rochdale'i pioneeridele. See printsiip kajastab ka Inglise kaasaegse kooperatsiooniliikumise ninameeste väikekodanlikke vaateid.

Vastupidi Rochdale'i-tüüpi kooperatiividele iseloomustab tarbijate ühistute Genti süsteemi tihedate sidemete olemasolu kooperatsiooni ja sotsialistlike parteide vahel. 1880. aastal asutati Genti linnas (Belgias) tarbijate ühistu «Edasi», mille eesotsas oli sotsialist Anselle.

Kooperatiivide «Edasi» ja «Tööline» esindajad võtsid osa kõigi töölisorganisatsioonide kongressist (1885. aastal), kus võeti vastu otsus Belgia töölispartei loomisest. Tööliskooperatiivid astusid Belgia töölispartei koosseisu ja ühel kongressil (1887. a.) otsustati, et kooperatiivid eraldavad töölispartei kasuks 50 protsenti oma kasumitest. Sellest ajast alates on belgia tööliskooperatsioon kogu oma tegevuses tihedalt seotud Belgia sotsialistliku töölisparteiga.

Belgia kooperatiivide eeskujul hakkas kooperatsioon arenema ka mõningates teistes maades. Kooperatsiooniliikumises oli kaua aega levinud kaks suunda — Rochdale'i ja Genti suund.

Tuleb märkida, et kooperatiivide klassivõitlusest osavõtu ja proletaarsete parteidega ning ametiühingutega sidemete küsimustes on kogu kooperatsiooni olemasolu perioodil toimunud terav võitlus, mis jätkub ka edaspidi.

On huvitav märkida, et inglise kooperatsioonis, kus sündis «poliitilise neutraliteedi» idee, on juba toimunud olulised nihked selles suunas.

Poliitilise neutraliteedi positsioonil püsis inglise kooperatsioon kuni 1917. aastani. 1917. aastal võeti kooperatiivide erakorralisel kongressil vastu otsus organiseerida kooperatiivne partei ja astuda poliitilisse võitlusse. 1926. aastal sõlmiti kokkulepe kooperatsiooni ja leiboristliku partei vahel, mille põhjal nii kooperatiivid kui ka ametiühingud astuvad leiboristliku partei kohalikesse osakondadesse, aga rahvuslikus ulatuses toimub kooperatiivse ja leiboristliku partei koostöö.

Inglise kooperatsiooni 59. kongress 1927. aastal kuulu-

tas, et «see, kes on koostöö vastu leiboristliku parteiga, ei ole kooperaator, vaid dividendide kütt».

Marksistid-leninlased on seisukohal, et proletaarsed tarbijate ühistud peavad aktiivselt osa võtma tööliskassi poliitilisest võitlusest.

Oma artiklis «Intelligentlikud sõdijad intelligentsi valitseva seisundi vastu» kirjutas Vladimir Iljitš Lenin 1907. aastal järgmist: «Võtame tarbijateühistud. See on kahtlemata tööliste *koondamine*. Nende iseloom on *poliitiliselt* küllalt *tagasihoidlik*. Kas nad on *«iseseisvad»* organisatsioonid? See sõltub seisukohast. Sotsiaaldemokraatide jaoks on tõeliselt iseseisvad ainult *sotsiaaldemokraatlikust* vaimust läbiimbunud töölisühingud ja mitte ainult «vaimust« läbiimbunud, vaid ka sotsiaaldemokraatiaga taktiliselt, poliitiliselt seotud töölisühingud — kas sel teel, et nad kuuluvad sotsiaaldemokraatlikku parteisse või siis *tulevad* temaga *kaasa*.

Vastupidi, sündikalistide, «pealkirjatute», Posse pooldajate, esseeride, «parteitute (*kodanlike*) progressistide» jaoks on *iseseisvad* ainult need töölisühingud, mis ei *kuulu* sotsiaaldemokraatlikku parteisse *ega tule* temaga *kaasa*, mis ei ole oma faktilises poliitikas ja oma taktikas seotud nimelt sotsiaaldemokraatiaga ja ainult sotsiaaldemokraatiaga.»[1]

Edasi Vladimir Iljitš näitab, et «need on lepitamatud seisukohad, sest sotsiaaldemokraatidele on «parteitus» (taktikas ja üldse poliitikas) ainult varjatud ja sellepärast eriti kahjulik tööliste *allutamise* vorm kodanlikule ideoloogiale, *kodanlikule* poliitikale».[2]

Paljastades niinimetatud poliitilise neutraliteedi klassiolemust, selgitas V. I. Lenin korduvalt, et tööliskooperatsiooni tuleb vaadelda kui üht proletariaadi ühinemise vormi võitluses kodanlusega.

Lenin õpetas, et töölisi tuleb kaasa tõmmata kooperatiividesse. Kooperatiivides tuleb aga tingimata teha sotsialismi ja klassivõitluse ideede propagandat. Lenin näitas, et tööliskooperatiivide tegevus peab olema tihedalt

---

[1] V. I. Lenin, «Intelligentlikud sõdijad intelligentsi valitseva seisundi vastu», Teosed, 12. kd., lk. 286.

[2] Samas.

seotud töölisklassi teiste organisatsioonide — ametiühingute ja töölisklassi parteide — tegevusega. Nendest leninlikest seisukohtadest juhinduvad kapitalistlike maade kommunistlikud ja töölisparteid.

Tõsiseid edusamme võitluses oma mõju eest kooperatsiooniliikumises on saavutanud näiteks Itaalia Kommunistlik Partei. Alates 1948. aastast on Itaalia Kooperatiivse Liiga juhtimine kommunistide käes.

Samal ajal tuleb aga märkida, et kooperatiivsete organisatsioonide enamus kapitalistlikes maades on veel oportunistlike ja klerikaalsete organisatsioonide mõju all. Itaalias, Prantsusmaal, Belgias, Šveitsis ja Ameerika Ühendriikides on kooperatiivseid organisatsioone, millel on tihedad sidemed kirikuga: katoliiklike parteidega ja baptistidega. Mitte kõik kooperatiivsed organisatsioonid pole veel loobunud niinimetatud poliitilise neutraliteedi printsiibist, milline on, nagu märkis Lenin, kodanliku poliitika kattevarjuks.

Töölisklassi revolutsiooniliste parteide ja progressiivsete kooperaatorite tähtsaks ja edasilükkamatuks ülesandeks on edasine võitlus kooperatsiooniliikumise reaktsioonilise leeri tegelaste ja poliitilise neutraliteedi pooldajate oportunistlike, revisionistlike vaadete ja tegude paljastamise eest.

III. Kapitalistliku kooperatsiooni sotsiaalmajanduslik iseloom

Kooperatsiooni pooldajate vahel pole kuni käesoleva ajani lakanud vaidlused selle üle, mida endast kujutab kooperatsioon kapitalismi tingimustes. Sotsialistid-utopistid, kooperatsiooniliikumise väikekodanlikud ideoloogid, «kooperatiivse sotsialismi» pooldajad ja parempoolsed sotsialistid lähtusid kõik sellest, et kooperatiivid juba kapitalismi tingimustest on sotsialismi elementideks. Nad väitsid, samuti väidavad käesoleval ajal ka nende töö jätkajad, et iga kooperatiivne organisatsioon on kodanlikus riigis sotsialistlikuks ettevõtteks, või nagu paljud neist väitsid, «sotsialismi osakesteks».

Kõigi nende suundade kooperatsioonitegelased ei tun-

nista kooperatiivi kapitalistlikuks ettevõtteks. Nad väidavad, et kooperatiiv pole kapitalistlik ettevõte, et kooperatiivne tööstusettevõte on juba kapitalismi võõrkeha ning uut tüüpi ettevõtete, sotsialistlike ettevõtete, eeskujuks.

Tõsi küll, on ka selliseid kooperatsiooniliikumise «ideoloogе», kes ei julge kinnitada, et kooperatiiv kapitalistlikus ümbruses on juba tõeline sotsialism. Mõningad kooperatsiooniliikumise oportunistlike vaadete esindajad pooldavad kooperatsiooni sotsiaalse olemuse iseloomustamisel mingisugust vahepealset joont. Nad kinnitavad, et kooperatiiv — see ei ole enam kapitalism, kuid pole ka veel sotsialism, vaid mingisugune keskmine vahepealne aste. Selliseid arvamusi on palju.

Selle suuna üks väljapaistvamaid esindajaid Tugan-Baranovski, kelle vastu Lenin korduvalt ja väga teravalt välja astus, rääkis näiteks järgmist.

Ta pidas kooperatsiooni olemust mittekapitalistlikuks, lähtudes sellest, et kooperatiivid piiravad kasumeid osamaksudelt, kuna põhiline osa kasumist jaotatakse proportsionaalselt ostudele (tarbijate ühistud) või siis proportsionaalselt äraantud saadustele (turustuse ühistud).

M. I. Tugan-Baranovski oma raamatus «Kooperatsiooni sotsiaalsed alused» kirjutab otseselt, et kooperatiiv ei ole kapitalistlik ettevõte. Ta kinnitab: «Kui kooperatiivi keha on loodud kapitalismi poolt, siis kooperatiivi hing on täidetud sotsialistliku ideaaliga.»[1] Siit teeb ta järelduse, et kooperatsiooni ei saa arvata kapitalistlike ettevõtete hulka.

Sama juttu korrutavad ka teised autorid, kes paljude aastate kestel kirjutasid kooperatsioonist. Ühes juba nõukogude võimu perioodil avaldatud raamatus kirjutas vene kooperatsiooniliikumise tegelane Heisin, et kooperatiivid moodustavad uue, mittekapitalistliku majandusvormi tüübi, kus kaubandus ja tootmine on allutatud kindlale tarbijate ringile. (M. L. Heisin, Tarbijate kooperatsioon, I osa, 1. väljaanne, lk. 23).

Lenin andis ammendava vastuse sellele küsimusele, mida endast kujutab kooperatsioon kapitalismi tingimustes.

---

[1] M. I. Tugan-Baranovski, Kooperatsiooni sotsiaalsed alused, 3. väljaanne, lk. 29. (v. k.).

Vastukaaluks utopistidele ja oportunistlikele teooriatele kooperatsiooni olemusest kapitalismi tingimustes ning arendades selles küsimuses edasi Marxi ja Engelsi õpetust, kirjutas Lenin: «Erakapitalismi tingimustes erinevad kooperatiivsed ettevõtted kapitalistlikest ettevõtetest kui kollektiivsed ettevõtted eraettevõtetest.» [1]

Lenin leiab, et kooperatiivsed ettevõtted kapitalismi tingimustes erinevad erakapitalistlikest ettevõtetest, kuivõrd nad on kollektiivsed ettevõtted. Kuid kapitalismi tingimustes on palju kollektiivseid ettevõtteid, mis kahtlemata omavad kapitalistlikku iseloomu. Sellised ettevõtted hakkavad eriti ulatuslikult arenema imperialismi perioodil. Siia kuuluvad trustid, sündikaadid, aktsiaseltsid jt. Need kõik on kollektiivsed ettevõtted, kuid kahtlemata kapitalistlikud ettevõtted. Kollektiivsuse tunnus ei tähenda sugugi seda, et iga kollektiivne ettevõte oleks sotsialistlik ettevõte.

Kooperatiivid ja kooperatiivsed ettevõtted on kollektiivsed ettevõtted ning nad erinevad üksikutele kapitalistidele kuuluvatest ettevõtetest. See on tõsi, kuid see ei tähenda sugugi seda, et nad on sotsialistlikud ettevõtted.

Kapitalismi tingimustes on kooperatiivsed ettevõtted üheks kollektiivsete kapitalistlike ettevõtete erikujuks. Iga kollektiivse kapitalistliku ettevõtte tüübil on oma iseärasused, mis eraldavad teda teistest kollektiivsetest kapitalistlikest ettevõtetest. Omad iseärasused on ka kooperatiivsetel ettevõtetel. Nad muidugi erinevad kapitalistlikest trustidest, sündikaatidest ja aktsiaseltsidest. Kuid kogu oma sisult ja majanduslikult olemuselt on kooperatiivid kapitalistlikud ettevõtted.

Kooperatsiooni klassiolemus ja tema ühiskondlik osa määratakse ühiskondliku korra ja maal valitseva poliitilise võimu iseloomuga. Senikaua, kui põhilised tootmisvahendid kuuluvad ekspluataatorilikele klassidele ja võim on kodanluse käes, on kooperatsioon kapitalistliku majandussüsteemi ripatsiks.

Lenin selgitab seda täiesti ammendavalt paljudes oma töödes. Oma tuntud töös «Kooperatsioonist» öeldakse: «Pole

---

[1] V. I. Lenin, Kooperatsioonist, Teosed, 33. kd., lk., 433.

kahtlust, et kooperatsioon kapitalistliku riigi tingimustes on kollektiivne kapitalistlik institutsioon.» [1]

Populaarsemalt on sama mõte väljendatud Lenini poolt selliselt: «Kooperatsioon on pood, ja mistahes muudatused, täiendused, reformid ei muuda seda, et see on pood.» [2]

Lenin pöördub korduvalt tagasi kapitalistliku kooperatsiooni iseloomustamise juurde. Artiklis «Väike pildike suurte küsimuste selgitamiseks» kirjutab Lenin sel puhul: «Jah, kooperatsioon on kodanliku ühiskonna aparaat, mis on võrsunud äritsemise atmosfääris, mis on kasvatanud juhtijaid kodanliku poliitika ja kodanliku maailmavaate vaimus.» [3]

Tuginedes Marxi ja Engelsi arvamustele ja arendades edasi nende poolt väljatöötatud seisukohti, arvab Lenin kapitalistlikud kooperatiivsed organisatsioonid ja ettevõtted otsustavalt kapitalistlike ettevõtete hulka. Ta käsitleb neid kui ühtse kapitalistliku majandussüsteemi koostisosa.

Seega kummutab ja paljastab Lenin oportunistide ebaõigeid vaateid kapitalistliku ühiskonna kooperatsiooni suhtes, milliste pooldajad suhtusid kooperatiividesse kui mittekapitalistlikesse, sotsialistliku majanduse vormidesse.

Marksismi-leninismi võitlusel iga liiki oportunistlike teooriatega kooperatsiooni küsimustes oli suur praktiline tähtsus töölisklassile. Seisukohad, et kooperatiiv kapitalismi tingimustes on «tükike sotsialismi», tähendasid seda, et töölisklassil pole vaja arendada kodanluse vastu klassivõitlust, pole vaja võidelda võimu eest, kukutada kodanlust ja kehtestada proletariaadi diktatuuri. Nende teooriate kohaselt on vaja järk-järgult suurendada «sotsialismi tükikesi» ning asendada nendega kogu kapitalistlik majandussüsteem.

Marksistlik-leninlikud vaated kooperatsioonile kui kapitalistliku majandussüsteemi osale tähendasid seda, et töölisklass ei pea lootma kapitalismi sotsialismiks rahulikule ümberkasvamisele kooperatsiooni kaasabil.

Marksistid kutsusid töölisklassi üles revolutsioonilisele

---

[1] V. I. Lenin, Kooperatsioonist, Teosed, 33. kd., lk. 432.

[2] V. I. Lenin, «Artikli «Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded» visand», Teosed, 27. kd., lk. 190.

[3] V. I. Lenin «Väike pildike suurte küsimuste selgitamiseks», Teosed, 28. kd., lk. 359.

võitlusele kapitalismiga, olemasoleva kapitalistliku korra kukutamisele ja võimu haaramisele proletariaadi poolt, kuna ainult nendes tingimustes võib asuda uue, sotsialistliku majanduse ehitamisele.

Kapitalistliku kooperatsiooni olemuse küsimuse juurde kuulub ka kooperatiivsete organisatsioonide ja ettevõtete kasumite iseloomu kindlaksmääramine.

Kooperatiivse sotsialismi pooldajad, nähes kooperatsioonis sotsialistlikke elemente ja võrdsustades kapitalismi tingimustes asuvaid kooperatsioone sotsialistlike ettevõtetega, püüdsid kooperatiivsete organisatsioonide ja ettevõtete kasumit kujutada selliselt, nagu erineks see oluliselt ja täiesti põhjalikult kapitalistlike ettevõtete tavalisest kasumist.

Ka kapitalistliku kooperatsiooni kasumi olemuse küsimuses asume marksismile-leninismile omastele seisukohtadele.

Marx märkis, et kooperatsioon on kapitalistliku korra sünnitis ja omab seepärast kõiki kapitalistliku ühiskonna puudusi. Seepärast ei tohi teravalt eristada kooperatiivseid ettevõtteid kapitalistlikest ettevõtetest, nagu seda teevad «kooperatiivse sotsialismi» teoreetikud.

Lenin näitas täpselt ja selgelt, et kapitalistliku riigi tingimustes on kooperatsioon kollektiivne kapitalistlik institutsioon. Ning kui kooperatiivid ning kooperatiivsed ettevõtted on kapitalistlikud, olgu küll kollektiivsed asutused, siis nende kasum on kahtlematult kapitalistliku iseloomuga.

Kooperatiivne kasum kapitalismi tingimustes on oma majanduslikult olemuselt lisaväärtuse osa, mis läheb kooperatsiooni liikmetele.

Millised on üldse kasumi allikad kapitalismi juures? Marxi õpetusest järeldub, et kapitalistlik kasum kujutab endast lisaväärtust, mis omastatakse kapitalistide poolt tööliste ekspluateerimise tulemusena. Teisi kasumi tekkimise allikaid kapitalistlikes tingimustes ei ole.

Järelikult ka see kasumi osa, mis moodustub kooperatiivsetes ettevõtetes ja organisatsioonides, ei ole midagi muud kui osa lisaväärtusest.

On tõsi, et mõned kooperatiivsed organisatsioonid aitavad kaasa tööliste ekspluateerimise vähendamisele.

Kopenhaageni sotsialistide kongressil 1910. aastal koo-

peratiivide kohta esitatud resolutsiooni projektis, mille töötas välja Lenin, märgiti kooperatsiooni positiivsete külgede hulgas tema võimet piirata tööliste ekspluateerimist. Töölised ja kõik töötajad saavad kooperatsioonist mõningat kasu, kuid ta läheb kapitalistidele mineva lisaväärtuse vähendamise teed mööda.

Kui töölised omandavad tarbijate ühistute kaudu heakvaliteedilisi kaupu ja seda mõnikord isegi odavamini kui erakaupmehe käest, siis tööliste ekspluateerimise aste tõesti väheneb ja mõningal määral nad vabanevad kaubanduskapitali ekspluateerimise alt. Kuid see kasum, mis tekib nende majandusliku tegevuse tulemusena ja jääb kooperatiivsetele organisatsioonidele, ei ole midagi muud kui lisaväärtuse mõnevõrra vähenenud osa, mis on loodud materiaalse tootmise protsessis kapitalistlikes ettevõtetes palgatööliste ekspluateerimise teel.

Seetõttu ei saa kapitalistlike kooperatiivorganisatsioonide ja ettevõtete kasumi iseloomu küsimuses kuidagi nõustuda seisukohtadega, nagu erineks kooperatiivsete organisatsioonide kasum printsipiaalselt kapitalistlikust kasumist üldse.

NELJAS TEEMA

V. I. LENINI KOOPERATSIOONIPLAAN JA TARBIJATE KOOPERATSIOONI OSA SELLE ELLUVIIMISEL

TEEMA PLAAN:

I. V. I. Lenini kooperatsiooniplaani olemus.
II. Tarbijate kooperatsiooni osa leninliku kooperatsiooniplaani elluviimisel.

I. V. I. Lenini kooperatsiooniplaani olemus

Marksismi-leninismi klassikud ei piirdunud kooperatsiooni osa ja tähtsuse hindamisega kapitalismi tingimustes. Nad määrasid kindlaks ka kooperatsiooni osa võitluses kommunismi ülesehitamisel pärast proletaarse revolutsiooni võitu.

Kooperatsiooni tähtsus muutub oluliselt pärast seda, kui on kehtestatud proletariaadi diktatuur ja on ühiskonnastatud põhilised tootmisvahendid. Proletariaadi diktatuuri tingimustes ja võitluses uue, kommunistliku ühiskonna ülesehitamise eest omab kooperatsioon eriti suure tähtsuse. Kooperatsioonita pole mõeldav kommunistliku ühiskonna ehitamine.

Ühes oma kirjas August Bebelile kirjutas Friedrich Engels: «Üleminekul kommunistlikule ühiskonnale tuleb meil vahepealse lülina laialdaselt kasutusele võtta kooperatiivne tootmine. Selles pole Marx ega mina kunagi kahelnud.» [1]

Edasi kirjutab Engels: «Kuid selleks, et kooperatiivühistu erahuvid ei oleks kõrgemal kogu ühiskonna kui terviku huvidest, peab ühiskond, proletaarne riik olema tootmisvahendite omanikuks.» [2]

[1] K. Marx ja Fr. Engels, Teosed, XXVIII kd., lk. 524 (v. k.).
[2] Samas.

Marxi ja samuti enda nimel selgitab Engels, millistel tingimustel saab kooperatsiooni kasutada kommunistliku ühiskonna ehitamise huvides.

Millised siis on need tingimused? Esiteks — peab eksisteerima proletaarne riik, teiseks — see riik peab olema tootmisvahendite omanik.

Kooperatsiooni osa ja tähtsuse hinnang proletariaadi diktatuuri tingimustes on hoopis teistsugune kui kapitalismi ajal. Marksistid ei lakanud kinnitamast ja selgitamast töölisklassile, et senikaua, kuni võim on kodanluse käes, kuni eksisteerib tootmisvahendite eraomandus, ei ole kooperatsioon võimeline muutma ühiskondlikku korda ning vahetult kaasa aitama sotsialismi ehitamisele.

Hoopis teisiti hinnatakse kooperatsiooni osa uutes tingimustes, kui võim läheb üle töötajate kätte ja luuakse proletaarne riik, tootmisvahendid aga ühiskonnastatakse ja muudetakse ühiskondlikuks omandiks. Nendes tingimustes on kooperatsioon kommunistliku ühiskonna ehitamise tähtsaks vahendiks.

Pärast proletaarse revolutsiooni võitu omab kooperatsioon eriti suurt tähtsust väikekaubatootliku, eeskätt aga talumajanduse ümberkorraldamisel sotsialistlikel alustel.

Engelsi tuntud teoses «Talurahvaküsimus Prantsusmaal ja Saksamaal» räägitakse: «Meie ülesanne väiketalupoja suhtes seisab kõigepealt selles, et tema eratootmine ja eraomand kollektiivseks muuta, kuid mitte vägivaldsel teel, vaid eeskuju ja selleks otstarbeks ühiskondliku abiandmise varal.» [1]

1917. aastal toimus meie maal Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon. Loodi sellised tingimused, kus kooperatsioon võis kujuneda uue, sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise vahendiks, nagu seda olid näidanud Marx ja Engels. Kehtestati proletariaadi diktatuur, natsionaliseeriti suured vabrikud, tehased, raudteed ja pangad, s. t. kodanluselt võeti ära ja ühiskonnastati põhilised tootmisvahendid. Mõisamaa anti talupoegadele.

Uutes tingimustes, s. o. proletariaadi diktatuuri tingimustes, muutus ka kooperatiivide olukord ja tähtsus. Seda märkis Lenin juba varsti pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni.

---

[1] K. Marx ja Fr. Engels, Valitud teosed, II kd., lk. 414—415 (v. k.).

Artikli «Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded» 1918. aasta märtsis kirjutatud esialgses visandis kirjutas Vladimir Iljitš Lenin: «...kooperatiivide seisund täiesti printsipiaalselt muutub sellest ajast, kus proletariaat riigivõimu kätte võidab, momendist, kus proletaarne riigivõim asub süstemaatilisele sotsialistliku korra loomisele. Siin muutub kvantiteet kvaliteediks. Kooperatiiv kui väike saareke kapitalistlikus ühiskonnas on pood. Kooperatiiv, kui ta hõlmab ühiskonna, milles maa on sotsialiseeritud ja vabrikud ning tehased natsionaliseeritud, on sotsialism.» [1]

Nii on meil kaks täiesti erinevat kooperatsiooni määratlust. Ühel juhul, kapitalismi tingimustes, on kooperatiiv kollektiivne kapitalistlik asutus, pood; teisel juhul, pärast proletaarse revolutsiooni võitu, võrdsustub kooperatiiv sotsialismiga.

Selles töös, arendades edasi Marxi õpetust kooperatsioonist, kriipsutab Lenin veelkord alla, et kooperatsiooni iseloom sõltub täielikult kogu ühiskondlikust korrast. Kapitalismi tingimustes on ka kooperatsioon kapitalistlik. Sotsialismi ehitamise tingimustes on kooperatsioonil juba sotsialistlik iseloom.

Pärast proletaarse revolutsiooni võitu meie maal oli erakordselt tähtsaks ja keerukaks küsimuseks talupoegade kaasatõmbamine sotsialismi ülesehitamisele. Meie riigi ette kerkis küsimus — kuidas viia laiu, paljumiljonilisi talupoegade masse sotsialismi teele.

Teistes rahvamajanduse harudes lahendati küsimus sotsialismi kasuks võrdlemisi kergelt: vabrikud, tehased ja pangad natsionaliseeriti, tootmisvahendite eraomand tööstuses, transpordis ja metsade osas likvideeriti ning kõik see läks ühiskonna kätte proletaarse riigi näol.

Suurkapitalistide ja mõisnikega käituti revolutsiooniliselt — nende tootmisvahendid eksproprieeriti, võeti ära sunniviisiliselt.

Kuid meie maal eksisteeris tohutu hulk väikekaubatootlikke individuaalseid talumajandeid, kusjuures pärast proletaarse revolutsiooni võitu ja interventide ning sisemaise kontrrevolutsiooni purustamist, kui meie maa asus rahulikule ülesehitustööle, nende talumajandite arv kasvas, võrreldes revolutsioonieelse perioodiga. Mõisnikelt äravõetud

[1] V. I. Lenin, «Artikli «Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded» visand», Teosed, 27. kd., lk. 190—191.

maa jaotati talupoegadele. Talumajandite tükeldamise tulemusena kasvas nende arv lakkamatult ning ulatus teatud perioodiks 25 miljoni majandini.

Väikekaubatootliku talumajandi olemus on selline, et sellest paratamatult tekivad kapitalistlikud elemendid. Lenin näitas, et «väiketootmine sünnitab kapitalismi ja kodanlust alatasa, iga päev, iga tund, stiihiliselt ja massilises ulatuses»[1].

Talupoegade individuaalmajapidamised arenevad ebaühtlaselt. Ühed neist tugevnevad, rikastuvad, muutuvad kulaklikeks majandeiks, mis võivad luua veelgi suuremaid majandeid. Teised aga laostuvad mitmesugustel põhjustel. Talurahva kihistumine tekitab paratamatult kapitalismi elemente.

Kerkis üles küsimus: meie tööstus on sotsialistlik tööstus, transport on ühiskonnastatud, maa on lakanud olemast eraomandiks, kuid põllumajandus põhineb tootmisvahendite eraomandile, kus igapäev tekivad kapitalismi elemendid. Mida siis teha?

Oli vaja ka põllumajandus ümber korraldada sotsialistlikuks. Kuidas aga seda teha?

Tekkis «teooria» ka väikekaubatootjate omandi ekspropriieerimisest, s. o. tehti ettepanek võtta talupoegadelt sunniviisiliselt ära tootmisvahendid ja moodustada väikekaubatootlike talumajandite alusel riiklikud ettevõtted.

Mida see poliitiliselt tähendas? See tähendas paljumiljonilise talupoegade massi ülesässitamist nõukogude võimu vastu, kes loomulikult ei võinud sellega leppida, et neilt võetakse ära kõik tootmisvahendid ning et nad jäetakse ilma neile kuuluvast omandist. Väiketalumajandeisse ei saa aga suhtuda selliselt nagu vabrikantidesse ja mõisnikesse. Oli vaja minna tööliklassi ja talurahva liidu edasisele tugevdamisele, mitte aga selle purustamisele ning talurahvaga sidemete katkestamisele. Seepärast hüljati Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse poolt selline väikekaubatootliku talumajanduse ümberkorraldamise tee.

Juba enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni hoiatas Lenin oma tuntud artiklis «Ähvardav katastroof ja kuidas selle vastu võidelda» selliste ebaõigete suhete eest

[1] V. I. Lenin, «Pahempoolsuse lastehaigus kommunismis», Teosed, 31. kd., lk. 7.

tööliste ja talupoegade vahel. Ta paljastas bolševistliku partei vaenlasi, kes hirmutasid talupoegi sundusliku kommuuni astumise «tondiga».

Lenin kirjutas: «...kodanlik ajakirjandus «hirmutab» alatasa väikesi ja keskmisi peremehi, nagu tahaksid sotsialistid üldse ja bolševikud eriti neid «ekspropriieerida»: väide on teadlikult võlts, sest isegi täieliku sotsialistliku riigipöörde korral sotsialistid ei taha, ei saa ega hakka ekspropriieerima väiketalunikke»[1].

Mis jääb üle, kui see tee on mittesobiv? Kuidas siiski toimida? Teised partei peajoonest kõrvalekaldujad väitsid, et talupoegi pole vaja puutuda, las talupoegade individuaalmajandid arenevad stiihiliselt, iseenesest. Las tekivad ka kulaklikud majandid, sest pole midagi, kuna kulak järk-järgult ise «kasvab sisse sotsialismi».

Bolševike partei andis otsustava vastulöögi vaenulikule kulaklikule agentuurile parteis ning purustas parempoolsed oportunistid. Vastukaaluks kõigile nendele sotsialismi ehitamise edusammudele kahjulikele teooriatele ja väadetele asus kommunistlik partei sellele teele, mille rajas Lenin oma geniaalses kooperatsiooniplaanis.

Milles seisneb siis leninliku kooperatsiooniplaani olemus? Leninliku kooperatsiooniplaani olemus seisneb selles, et järk-järgult lihtsamate kooperatsiooni vormide kaudu ringlemissfääris (turustuse ja varustuse, tarbijate) valmistada talupojad ette ja üle viia kooperatsooni kõrgemasse vormi — tootmiskooperatsiooni, s. o. kolhoosidesse.

Lenin näitas kätte ainuvõimaliku ja ainuõige tee, kuidas individuaaltalumajandust kooperatsiooni kaasabil ümber korraldada sotsialistlikuks suurpõllumajanduseks.

Paljudes oma teostes, eeskätt brošüüris «Toitlusmaksust» ja artiklis «Kooperatsioonist» arendab Lenin visalt ja järjekindlalt oma kooperatsiooniplaani. Ta räägib, et meil pole vajalik kasutada individuaaltalumajandite suhtes selliseid meetodeid, mida kasutati kodanluse suhtes. Kuid meil pole ka võimalik alatiseks säilitada väiketalumajan-

---

[1] V. I. Lenin, «Ähvardav katastroof ja kuidas selle vastu võidelda», Teosed, 25. kd., lk. 321.

dust. On vaja saavutada seda, et laialipillatud väikesed talumajandid ühineksid ja moodustaksid suurmajandid.

Suurmajandid üldse, sealhulgas ka põllumajanduslikus tootmises, omavad terve rea eeliseid väiketootmisega võrreldes, kusjuures suurmajandid peavad olema ühiskonnastatud tootmisvahenditega sotsialistlikud ettevõtted, mis on organiseeritud vabatahtlikel alustel ja kuhu astumiseks peavad talupojad olema ette valmistatud.

Otsekohe pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni või uuele majanduspoliitikale üleminekul ei saadud meie maal asuda talupoegade tootmisalase koopereerimise ja kollektiviseerimise teele.

Mispärast? Esiteks seepärast, et põllumajanduslikuks suurtootmiseks oli vaja teistsugust materiaalset tehnilist baasi. Oli vaja keerulisi põllutöömasinaid, mis meil puudusid. Selle kohta räägib Lenin: «Kui me võiksime anda homme 100000 esmaklassilist traktorit, varustada need bensiiniga, varustada need masinatega, ... siis ütleks kesktalupoeg «Ma olen kommuuna poolt, s. o. kommunismi poolt».» [1]

Lenin unistas sellest, et meil oleks 100000 traktorit, et luua põllumajandusele uus materiaalne tehniline baas. Kuid siis polnud meil ühtegi traktoritehast, polnud traktoreid ega traktoriste, ning loomulikult oli põllumajandusliku suurtootmisele asumine ilma masinatehnikata varajane ja praktiliselt mitteotstarbekohane.

Teiselt poolt ei olnud talupojad sel ajajärgul, kui rääkida uue majanduspoliitika esimesest perioodist, veel psühholoogiliselt ja organistasiooniliselt ette valmistatud tootmiskooperatiividesse astumiseks. Lenin räägib, et selleks on talupoegi vaja järk-järgult ette valmistada, ühendades neid kooperatiividesse algul lihtsate kooperatsioonivormide kaudu, see tähendab selliste kooperatsioonivormide kaudu, mis ei riiva põllumajandusliku tootmise aluseid, ei riiva talupoegade tootmisvahendite eraomandit.

Lenin peab siin silmas mitmesuguste põllumajandussaaduste — teravilja, tehniliste kultuuride, loomakasvatussaaduste jne. — turustamise kooperatiive, samuti aga ka tarbijate kooperatiive ning krediidiühistuid. Kõik need kooperatsioonivormid on talupoegadele kasulikud ja tulu-

[1] V. I. Lenin, VK(b)P VIII kongress, Teosed, 29. kd., lk. 191.

toovad. Nendes kooperatiivides omandavad talupojad kogemusi ja õpivad juhtima kooperatiivset majandust. Järk-järgult veendudes kooperatiivse majanduse eelistes, valmistuvad nad ühisele tootmisele üleminekuks, s. t. ühinemiseks kollektiivmajapidamistesse — kolhoosidesse.

Talupoegade koopereerimist käsitles Lenin seoses kultuurirevolutsiooniga meie maal. Artiklis «Kooperatsioonist» kirjutas Lenin: «See täieliku koopereerimise tingimus eeldab aga talurahva (just talurahva kui tohutu massi) niisugust kultuursust, et see täielik koopereerimine on võimatu ilma terve kultuurirevolutsioonita.»[1] Ei ole juhuslik, et just selles töös Vladimir Iljitš näitab täie selgusega, et «... tsiviliseeritud ühistegelaste kord aga, kui tootmisvahendid kuuluvad ühiskonnale ja kui proletariaat on saavutanud klassivõidu kodanluse üle, — see on sotsialismi kord»[2].

Lenin valgustab põhjalikult meie maal kultuurirevolutsiooni läbiviimise ülesandeid, mõeldes selle all kirjaoskamatuse likvideerimist, üldist haridust ja laiade töötavate masside kultuurilise kasvatustöö kõikide vormide arendamist.

Selleks et läbi viia kultuurirevolutsioon ja luua baas põllumajanduse masinatega varustamiseks, oli vaja aega. Lenini eluajal ei õnnestunud tema kooperatsiooniplaani ellu viia. Pärast Lenini surma möödusid veel mõned aastad, enne kui maal viidi läbi industrialiseerimine, loodi uued vabrikud ja tehased, sealhulgas ka traktoritehased, tehti ära ülisuur töö kirjaoskamatuse likvideerimisel, koolide võrgu arendamisel ja muude kultuurirevolutsiooni ülesannete elluviimisel.

Nendel põllumajanduse kollektiviseerimise ettevalmistamise aastatel arenesid ulatuslikult mitmesugused turustuse ja varustuse kooperatsiooni vormid, krediidi- ja eriti tarbijate kooperatsioon.

Nendes kooperatiivides veendusid talupojad oma kogemuste varal ühise majandamise kasulikkuses ja eelistes põllumajandussaaduste ümbertöötamise ja suurtes kogustes mitte ainult lähedastel, vaid ka kaugematel turgudel müügi organiseerimise suhtes.

---

[1] V. I. Lenin, «Kooperatsioonist», Teosed, 33. kd., lk. 434.
[2] Samas, lk. 431.

Industrialiseerimisperioodi lõpuks valmisid talupoegade hulgas tingimused üleminekuks kooperatsiooni kõrgemale vormile — tootmiskooperatsioonile. Selleks ajaks oli partei poolt industrialiseerimispoliitika eduka elluviimise tulemusena loodud meie maal esimesed traktoritehased ning põllumajandusele oli üle antud esimesed tuhanded traktorid ja muud põllutöömasinad. Aastatel 1929—1931 viidi meie maal läbi põllumajanduse kollektiviseerimine. Paljumiljoniline individuaaltalumajandite mass astus tootmiskooperatiividesse — kolhoosidesse.

Kollektiviseerimise protsessis tehti mõningaid tõsiseid vigu, mis parandati partei poolt.

Põllumajanduse kollektiviseerimine oli väga tähtsaks sammuks Lenini kooperatsiooniplaani elluviimisel.

Kooperatsiooni kõigi liikide ajaloolist tähtsust talupoegade kolhoosidesse astumise ettevalmistamisel on korduvalt märgitud Kommunistliku Partei kongresside otsustes. Partei XIII kongressil (1924. aastal) rõhutati: «Ialgi ega kuskil ei ole kooperatsioonil olnud nii kolossaalset ja otsustavat tähtsust sotsialismi ehitamise seisukohalt kui pärast proletariaadi võitu oma klassivaenlase üle, eriti aga niisugusel maal nagu meie maa, kus on olemas määratu suur väiketalumajandus, mida on võimalik sotsialismile lähendada ainult kollektiivsete organiseerimisvormide, s. o. tarbijate- ja tootmiskooperatiivide kaudu... Teiselt poolt ei ole üheski kapitalistlikus riigis iialgi olnud ega ole kooperatsiooni arenemiseks nii soodsaid tingimusi kui nõukogude vabariikides.»[1]

Partei XV kongress (1927. aastal) tunnistas, et «... on tarvis seada laialipillatud talumajandite järk-järguline üleminek suurtootmise rööbastele (kollektiivne maaharimine, mis tugineb põllumajanduse intensiivistamisele ja mehhaniseerimisele) talurahva edasise koopereerimise alusel, kõigiti toetades ja ergutades kollektiivse töö võrseid põllumajanduses.»[2]

Nagu teada, läks partei XV kongress ajalukku kui põllumajanduse kollektiviseerimise kongress.

---

[1] NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, II osa, Tallinn, 1956, lk. 39—40.

[2] Samas, lk. 427.

V. I. Lenini kooperatsiooniplaanis esitatud seisukohad omavad rahvusvahelist tähtsust. Igal maal võib sotsialismi ehitamise perioodil väikekaubatootliku talumajanduse ja käsitööndusliku väiketootmise ümberkorraldamine toimuda ainult nende tootmisalase koopereerimise teel. Käesoleval ajal kinnitavad seda mitte üksnes Nõukogude Liidu, vaid kõigi sotsialismileeri maade kogemused. Hiina Rahvavabariigis ja reas teistes rahvademokraatiamaades on Lenini kooperatsiooniplaani elluviimisega saavutatud talumajandite täielik tootmisalane koopereerimine ja sotsialismi aluste loomine põllumajanduses, kusjuures on arvestatud iga maa konkreetseid tingimusi. Üksikutes rahvademokraatiamaades (Poolas, Ungaris, Vietnami Demokraatlikus Vabariigis), kus olenevalt nende maade iseärasustest ja tingimustest talupoegade tootmisalane koopereerimine pole veel lõpule viidud, viiakse praegu Lenini kooperatsiooniplaani edukalt ellu.

Marksistid peavad lepitamatut võitlust revisionistlike moonutustega kooperatsiooni teooria küsimustes. Jugoslaavia revisionistid (E. Kardel jt.) vastandavad leninlikule kooperatsiooniplaanile oma talupoegade «üldist tüüpi» kooperatiividesse ühendamise plaani, millised on põhiliselt turustuse- ja varustuse funktsioonidega kooperatiivid. Ainult üks osa «üldist tüüpi» kooperatiividest tegeleb tootmisega ja seda ka omapärases vormis. Nad organiseerivad «majandid», kus kasutatakse palgalist tööjõudu.

«Üldist tüüpi» kooperatiivid on üles ehitatud vabaturu ökonoomika alusel, millele on omane konkurentsivõitlus.

Ühes oma esinemises E. Kardel tunnistas, et «zadrugi» (üldist tüüpi kooperatiivid) ei ole «põllumajandusliku kooperatiivi klassikaliseks vormiks». Kuid vaatamata osa Jugoslaavia talupoegade püüetele moodustada tootmiskooperatiive, piiratakse igati sedaliiki kooperatsiooni arengut. 1958. aastal ühendasid tootmiskooperatiivid ainult 1,4 protsenti Jugoslaavia talumajandeist.

Juhindudes marksistlik-leninlikust õpetusest paljastavad kommunistlikud ja töölisparteid Jugoslaavia ja teiste maade revisionistide moonutusi V. I. Lenini kooperatsiooniplaani osas. Nad tõestavad teoreetiliselt ja praktiliselt, et turustuse ja varustuse kooperatiivid on ainult üheks astmeks talupoegade tootmisalase koopereerimise teel. Põl-

lumajanduse sotsialistliku ümberkorraldamise tee seisneb aga talupoegade individuaalmajandite tootmise ühiskonnastamises.

II. Tarbijate kooperatsiooni osa leninliku kooperatsiooniplaani elluviimisel

Milline on siis tarbijate kooperatsiooni osa leninliku kooperatsiooniplaani elluviimisel?

Põllumajanduse kollektiviseerimisele eelnevatel aastatel arenes tarbijate kooperatsioon väga laialdaselt mitte ainult külas, vaid ka linnas, olles kõige massilisemaks kooperatiivsüsteemiks. Mõne aasta jooksul, 1929. aastaks, s. o. suure murrangu aastaks, oli peaaegu kogu täiskasvanud linnaelanikkond ühinenud tarbijate kooperatsiooni. Koos riikliku kaubandusega pidas tarbijate kooperatsioon linnades võitlust erakaubandusega ja saavutas selles osas nii linnas kui ka maal tõsiseid edusamme.

Juba partei XV kongressil 1927. aastal märgiti, et küsimus «kes — keda?» on ka kaubakäibe osas otsustatud sotsialismi kasuks. Erakaubanduse osatähtsus jaekäibes vähenes 75,3 protsendilt 1922—1923. aastail 13,5 protsendile 1929. aastal. 1931. aastaks oli erakaubandus täielikult likvideeritud.

Maal ühendas tarbijate kooperatsioon üle 90 protsendi talumajandeist ja muutus siin põhiliseks kaubandussüsteemiks.

Suure töö tegi tarbijate kooperatsioon ära ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrgu moodustamisel ja tööstusliku leivaküpsetuse organiseerimisel.

Tarbijate kooperatsioon võttis aktiivselt osa põllumajandussaaduste varumisest. Ta võttis aktiivselt osa ka kultuurirevolutsiooni leninlike juhendite elluviimisest.

Nii linnas kui ka maal viisid tarbijate kooperatsiooni organisatsioonid läbi mitmekülgset kultuuri- ja kasvatustööd masside seas.

Tuleb silmas pidada, et põllumajanduse ulatuslikule kollektiviseerimisele eelnevatel aastatel oli tarbijate kooperatsioon üheks tähtsamaks süsteemiks, mis varustas küla raamatute ja teiste kultuurikaupadega, organiseeris kinoteatreid ning teostas küla radiofitseerimist. Tarbijate

kooperatsioon andis ulatuslikult välja kirjandust, viis arvukalt läbi loenguid ja vestlusi. Tarbijate kooperatiivides, samuti nagu turustuse ja varustuse kooperatiivides ning krediidi kooperatiivides, lahendasid liikmed üldkoosolekutel oma organisatsioonide tegevusega seotud küsimusi ning omandasid ja õppisid tundma majanduslike ettevõtete kollektiivse juhtimise kogemusi. Tarbijate kooperatsiooni süsteem kasvatas üles terve hulga inimesi, keda põllumajanduse kollektiviseerimise perioodil rakendati tööle kolhooside ülesehitustöö põhikaadrina.

1929. aastal kuulus tarbijate kooperatsiooni aktiivi, mille moodustasid juhatuse, revisjoni-, kaupluse- jne. komisjonide liikmed, ligemale üks miljon inimest. Nende kooperatsiooniliikumise aktivistide hulgast kasutati suurema ettevalmistusega ning kogemustega inimesi juhtival tööl äsjaloodud kolhoosides.

Pärast põllumajanduse kollektiviseerimist muutus olukord põhjalikult. Likvideeriti põllumajanduslik turustuse ja varustuse kooperatsioon ning krediidikooperatsioon. Kolhoosid kui suurmajandid ei vajanud enam selliseid kooperatsioonivorme. Tarbijate kooperatsioon aga säilis pärast põllumajanduse kollektiviseerimist ning tema arenemine jätkub ka käesoleval ajal.

Pärast põllumajanduse kollektiviseerimist kerkisid tarbijate kooperatsiooni töötajate ette uued ülesanded. Oli vaja teenindada mitte üksnes individuaaltarbijaid — talupoegi ja teisi maaelanikke, vaid tekkis ka kolhooside kui majanduslike organisatsioonide teenindamise vajadus. Kolhoosid esitavad üha kasvavaid nõudmisi ehitusmaterjalidele ja tootmis- ning majapidamisotstarbega kaupadele. Tarbijate kooperatsiooni ülesandeks ongi kolhooside teenindamine ja varustamine nimetatud kaupadega.

Turustuse ja varustuse kooperatsiooni ning krediidikooperatsioni likvideerimisega suurenes veelgi tarbijate kooperatsiooni osatähtsus põllumajandussaaduste ja -tooraïnete varumisel. Kolhoosikorra tingimustes hakkas tarbijate kooperatsioon arendama külas ühiskondlikku toitlustamist ja tööstuslikku leivaküpsetust. Seega muutus põllumajanduse kollektiviseerimisega tarbijate kooperatsiooni osatähtsus. Tarbijate kooperatsiooni ette kerkisid uued ja veelgi keerukamad ülesanded kui eelneval perioodil.

VIIES TEEMA

TARBIJATE KOOPERATSIOONI ARENEMINE NÕUKOGUDE LIIDUS PÄRAST SUURT SOTSIALISTLIKKU OKTOOBRIREVOLUTSIOONI

TEEMA PLAAN:

I. Tarbijate kooperatsioon sotsialistliku revolutsiooni arendamise ja Nõukogude võimu kindlustamise perioodil (aastad 1917—1918).
II. Tarbijate kooperatsioon välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja perioodil (aastad 1918—1920).
III. Tarbijate koopratsioon rahvamajanduse taastamise perioodil (aastad 1921—1925).
IV. Tarbijate kooperatsioon NSV Liidu rahvamajanduse sotsialistliku rekonstrueerimise perioodil (aastad 1926—1932).
V. Tarbijate kooperatsioon rahvamajanduse rekonstrueerimise lõpuleviimise ja sotsialistliku ühiskonna kindlustamise ning arendamise perioodil (aastad 1933—1940).
VI. Tarbijate kooperatsioon Suure Isamaasõja perioodil (aastad 1941—1945).
VII. Tarbijate kooperatsioon pärast Suurt Isamaasõda (aastad 1946—1958).

NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni ajalugu pärast Oktoobrirevolutsiooni uuritakse üksikute perioodide kaupa, vastavalt maa kui terviku arenemise ajaloole.

I. Tarbijate kooperatsioon sotsialistliku revolutsiooni arendamise ja Nõukogude võimu kindlustamise perioodil (aastad 1917—1918)

1917. aastal, kui toimus Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, ühendas tarbijate kooperatsioon meie maal rohkem kui 11 miljonit liiget.

Juba varsti pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni rääkis Vladimir Iljitš Lenin: «Kooperatsioon on ülisuur kultuuripärand, mida tuleb kalliks pidada ja kasutada.» [1]

[1] V. I. Lenin, Kõne keskkooperatiivi volinike koosolekul, Teosed, 28. kd., lk. 177.

Olukord maal, eriti toiduainete osas, oli äärmiselt raske. Seoses sõjaga lülitus tööstus ümber sõjapidamiseks vajalike vahendite tootmisele, tarbeesemete tootmine aga vähenes järsult. Põllumajandus oli languse olukorras, külvipind vähenes ja langes kõigi põllumajandusharude produktiivsus. Maal algas inflatsioon. Tsaarivalitsus ning seejärel ka Ajutine Valitsus lasksid hulgaliselt välja paberraha, mis süstemaatiliselt muutus väärtusetuks.

Leiva ning teiste toiduainete ja tööstuskaupade omanikud ei olnud huvitatud oma kaupade müügist väärtuseta raha eest. Algas spekulatsioon, mille tagajärjel kannatasid peamiselt töörahva hulgad.

Ei tsaarivalitsus ega Ajutine Valitsus polnud suutelised toime tulema sõja poolt tekitatud raskustega. Tööstuskeskustes oli puudus leivast ja teistest toiduainetest. Juba enne Suurt Oktoobrirevolutsiooni näitasid bolševikud eesotsas Leniniga, et on vaja organiseerida kontrolli maal olemasolevate kaubatagavarade kasutamise üle ning otsustavalt võidelda spekulatsiooniga. Siin oli võimalik ära kasutada kooperatsiooni. Kui toimus proletaarne revolutsioon, osutas Lenin sellele, et «kapitalism pärandas meile massiorganisatsioonid, mis võivad hõlbustada massilisele saaduste jaotamise arvestusele ja kontrollile ülerninekut, — tarbijate ühistud»[1].

Võrreldes erakaubanduslike ettevõtetega on kooperatiive kergem allutada riiklike organite kontrollile, sest igas kooperatiivis peetakse arvestust kaupade saamise ja nende müügist saadud raha kohta. Alati on võimalik kindlaks määrata kaubatagavarade olemasolek. Erakaupmehe juures pole aga võimalik kindlaks teha, millised kaubatagavarad tal on ja mida ta kavatseb nendega teha.

Kõrvutades kooperatsiooni erakaubandusega uutes, nõukogude tingimustes, andis Lenin eelise kooperatsioonile ning kinnitas, et just kooperatsiooni tuleb kasutada kontrolli ja arvestuse teostamiseks toiduainete kasutamise üle.

Elanikkonna jõukam osa võis isegi toiduainete kõrgete hindade juures neid omandada. Elukallidus ja spekulatsioon mõjusid erakordselt raskelt töölistele ja kõige vaesematele talupoegadele. Ilmutades hoolitsust töölisklassi ja

[1] V. I. Lenin, Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded, Teosed, 27. kd., lk. 227.

külakehvikute eest, pidi nõukogude võim kasutama kooperatsiooni, et selle kaudu minimaalseltki varustada elanikkonna töötavaid kihte.

Lenin nõudis, et kooperatiivid töötaksid koostöös nõukogude võimu organitega. Kuid enamik kooperaatoreid oli nõukogude võimu suhtes vaenulikult meelestatud ning puiklesid igati vastu tema poolt läbiviidavatele abinõudele. Selle tulemusena üksikud tööliste, talupoegade ja sõdatite saadikute nõukogud õiendasid arveid kooperatiividega ja sulgesid kooperatiivseid ogranisatsioone.

Seoses sellega valmistati ette varsti pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, nimelt 1918. aasta jaanuaris, dekreedi projekt tarbijate kooperatiividest. Selles nähti ette kooperatsiooni ümberkorraldamise põhilised abinõud, mis olid tingitud antud perioodi iseloomust. Projekt nägi ette rea selliseid radikaalseid abinõusid, nagu kogu elanikkonna kohustuslik koopereerimine, ühtsete tarbijate kooperatiivide loomine, kooperatiivide juhtivatesse organitesse kapitalistlike elementide mittelubamine jne.

Kuid tarbijate kooperatiivide kohta käiva dekreedi projektile Lenin kohe alla ei kirjutanud. Tema korralduse põhjal anti kooperatiivide kohta käiva dekreedi projekt üksikasjaliseks läbiarutamiseks Kõrgemasse Rahvamajanduse Nõukogusse (KRMN) ja Toitluse Rahvakomissariaati, kus selle läbiarutamisest pidid osa võtma ka kooperatsiooni esindajad.

Kodanlikud kooperaatorid vaidlesid vastu reale projektis esitatud seisukohtadele. Mõningates küsimustes pidasid partei ja valitsus võimalikuks teha järeleandmisi kodanlikele kooperaatoritele. Pärast seda kui projekt arutati koos kooperaatoritega läbi Rahvakomissaride Nõukogu istungil, modifitseeriti seda mõnevõrra ja 10. aprillil 1918 kirjutas Lenin selle alla. See oli «Dekreet tarbijate kooperatiivsetest organisatsioonidest.» See oli esimeseks Nõukogude valitsuse dekreediks, mis määras kindlaks tarbijate kooperatsiooni ülesanded uutes tingimustes.

Dekreediga nähti ette, et kooperatiivid peavad mitte ainult teenindama oma liikmeid, vaid ka rakendama abinõusid kogu elanikkonna koopereerimiseks kõige kiiremas korras. Linna ja maa elanikkonna kõige vaesemate kihtide takistamatuks kooperatsiooni astumiseks nähti vaestele inimestele ette kooperatsiooni vastuvõtu soodustatud tin-

gimused. Neile oli määratud kõige minimaalsem sisseastumismaks — 50 kop., osamaksu oli neil lubatud tasuda osakaupa.

Milles seisnes dekreedi nende punktide mõte?

Mitte kogu elanikkond polnud koopereeritud. Linnades ei kuulunud koperatsiooni peamiselt töötud ning väikesepalgalised töölised ja maal kehvikud. Peamiseks takistuseks nende elanikkonnakihtide koopereerimisel olid sisseastumis- ja osamaksud, sest igaüks polnud võimeline neid tasuma. Kooperaatorid teostasid aga sellist praktikat, et kaupa müüdi esmajärjekorras kooperatiivide liikmeile. Järelikult elanikkonna kõige vaesemad kihid, kes ei olnud kooperatiivi liikmeteks, ei saanud ka vajalikke kaupu. Dekreedi põhjal nähti ette, et kooperatiivid teenindavad kogu elanikkonda, sealhulgas ka neid, kes pole liikmed ning rakendavad abinõusid viimaste kaasatõmbamiseks kooperatiivide koosseisu.

Dekreet nägi ette, et igas territoriaalses üksuses ei või olla rohem kui kaks kooperatiivi. Mis oli dekreedi selle punkti mõte?

Kooperatsioon oli sel ajal üles ehitatud mitmesuguste tunnuste järgi. Oli kooperatiive, mis olid üles ehitatud tootmisalase printsiibi järgi — nad asusid vabrikute ja tehaste juures. Oli ka territoriaalse tunnuse järgi organiseeritud kooperatiive, mis asusid linna mõnes rajoonis või mingisugusel tänaval.

See raskendas kontrolli toiduainete kulutamise üle. Ühed ja samad isikud võisid olla samaaegselt mitte ühe, vaid mitme kooperatiivi liikmeks. Teised kodanikud ei kuulunud aga ühtegi kooperatiivi.

Selleks et ellu viia Lenini poolt püstitatud ülesannet — kooperatsiooni kaudu kontrollida toiduainete kulutamist — oli vaja ühtseid kooperatiive. Kuid kodanlikud kooperaatorid ei nõustunud sellega. Võeti vastu kompromissotsus: tööliskooperatiivid säilitatakse ja peale nende võib igas territoriaalses punktis olla mitte rohkem kui üks kooperatiiv. Järelikult võis olla ühes territoriaalses punktis mitte rohkem kui kaks kooperatiivi — üks tööliskooperatiiv ja teine ülejäänud kodanike jaoks. See teatud määral kergendas kontrolli organiseerimist kooperatsiooni tegevuse üle.

Dekreediga oli ette nähtud, et kapitalistliku iseloomuga kaubandus- ja tööstusettevõtete omanikke, s. t. neid, kes

kasutavad võõrast tööjõudu, ei lasta kooperatiivide juhatuste koosseisu.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni natsionaliseeriti ainult suurtööstus. Keskmised ja väikesed vabrikud ning tehased jäid eraomanike kätte. Kaubandus oli veel eraisikute käes. Dekreedi projektis märgiti, et kõiki kodanlikke elemente ei lubata kooperatiivide juhtivatesse organitesse. Kooperaatorid vaidlesid selle vastu. Ka selles küsimuses tehti järeleandmine, mis seisnes selles, et ainult erakaubandus- ja tööstusettevõtete omanikel keelati töötada kooperatiivide valitavatel ametikohtadel.

Väga tähtis oli dekreedi punkt selle kohta, et toiduainete jaotamine peab toimuma nõukogude võimuorganite juhiste põhjal. See kõrvaldas põhjuse, miks mõningad kooperatiivid likvideerusid.

Dekreediga nähti ette ka teisi tähtsaid seisukohti. Eriti tuleb märkida seda, et kooperatiividele lubati varuda ning ümber töötada mitmesuguseid toiduaineid ja toota vajalikke kaupu. Väga tähtis oli asjaolu, et kooperatiividele määrati kindlaks ulatuslikud soodustused (maksude, ruumide üürimäärade jne. osas).

1918. aasta 10. aprilli dekreet oli meie maal tarbijate kooperatsiooni olemasolu ja edasiarendamise aluseks. Selle dekreedi põhjal hakkasid nõukogude võimu kohalikud organid teisiti suhtuma tarbijate ühistutesse. Olgugi et klassivõitlus kooperatsioonis jätkus, hakkasid kooperatiivid täitma nõudeid, mida neile esitati elanikkonna varustamise osas põhiliste toiduainete ja muude kaupadega olemasolevates rasketes tingimustes. Kooperatiivide ja neisse ühinenud liikmete arv suurenes. 1. jaanuariks 1919 oli meie maal juba 47000 tarbijate ühistut, mis ühendasid 17 miljonit liiget.

V. I. Lenin omistas suurt tähtsust kooperatsiooni tugevnemisele ja arenemisele uutes tingimustes. Sealjuures püstitas ta ülesande üle võtta kooperatsiooni juhtimine. Oli vaja saavutada seda, et kooperatiivide juhtimine läheks menševike, esseeride ja teiste nõukogude võimu vaenlaste käest bolševike kätte.

1918. aasta novembris, kui valitsus asus juba Moskvas, toimus Moskva Tööliste Keskkooperatiivi volinike koosolek. Siin esines kõnega V. I. Lenin, määrates kindlaks tööliskooperatsiooni ülesanded. Sellel koosolekul toimus

pinev võitlus delegaatide-bolševike ja teiste parteide esindajate-delegaatide vahel. Selleks koosolekuks hoolika ettevalmistuse ja Lenini esinemise tulemusena saavutati seda, et Tööliste Keskkooperatiivi uude juhatusse valiti isikud, keda olid esitanud bolševikud. Moskva tööliskooperatsiooni juhtimine läks bolševike kätte.

Mõne päeva pärast, sama 1918. aasta detsembri algul, toimus tööliskooperatsiooni III kongress. Ka sellel kongressil esines kõnega V. I. Lenin.

Olles koormatud tähtsate riiklike asjadega, leidis Lenin siiski aega, et olla kohal ja võtta aktiivselt osa Moskva Tööliste Keskkooperatiivi koosolekust ning tööliskooperatsiooni III kongressist. Pärast Lenini ja teiste bolševike esinemist anti hinnang tööliskooperatsiooni vana nõukogu tööle ja valiti uue nõukogu koosseis.

Eriti märgitakse kongressi poolt vastuvõetud resolutsioonis: «Kuulanud ära tööliskooperatsiooni Ülevenemaalise Nõukogu ettekande, leiab tööliskooperatsiooni kolmas Ülevenemaaline kongress, et nõukogu on teostanud poliitikat, mis ei vasta proletariaadi huvidele, ei vasta maailma sotsiaalse revolutsiooni käesolevale momendile ja proletariaadi poolt kapitaliga peetavale võitlusele.»

On loomulik, et pärast sellist töö hinnangut valiti tööliskooperatsiooni uue nõukogu koosseisu teised inimesed. Bolševikel oli kongressil enamus ja tööliskooperatsiooni juhtimine läks juba 1918. aastal bolševike kätte.

Teistes kooperatiivides aga jätkus võitlus nõukogude võimule vaenulike elementidega.

II. Tarbijate kooperatsioon välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja perioodil (aastad 1918—1920)

Aastal 1918 alustasid noore Nõukogude vabariigi vastu võitlust arvukad välismaised intervendid ja sisemine kontrrevolutsioon. Noor Nõukogude riik oli ümbritsetud vaenulike kapitalistlike riikidega, kes ei tahtnud leppida proletaarse riigi moodustamise faktiga.

Välismaised kapitalistlikud riigid liitusid sisemaise kontrrevolutsiooniga, keda juhtisid igasugused kindralid, admiralid ja atamanid, kes kasutasid kõikvõimalikke vahendeid nõukogude võimu kukutamiseks. Riigis kujunes välja äärmiselt raske olukord.

Vastavalt tekkinud tingimustele oli vaja mobiliseerida kogu Nõukogude rahvas ja kõik majanduslikud ressursid Nõukogude riigi kaitseks ning võitluseks arvukate vaenlastega.

Oli vaja anda Punaarmeele toidumoona, varustust ja laskemoona. Tööstuskeskuste töölisi oli vaja varustada minimaalselgi määral leiva ja teiste toiduainetega.

Bolševike partei ja Nõukogude valitsus teostasid sel riigile raskel perioodil poliitikat, mis ajaloos on tuntud «sõjakommunismi poliitika» nimetuse all.

Viidi sisse riigile toiduainete andmise kohustus. Nendele rajoonidele, kes tootsid rohkem leivavilja, anti ülesanne kohustuslikult riigile ära anda kõik niinimetatud ülejäägid. Talupoegadele jäeti oma vajadusteks minimaalne kogus toiduaineid, kõik ülejäänu tuli ära anda sunduslikus korras. Talupoegadelt kohustuslikus korras äravõetud toiduainete väärtust polnud millegagi kompenseerida, sest tööstus oli laostunud olukorras. Need ettevõtted aga, mis töötasid, täitsid rinde tellimusi.

Juhtus nii, et talupojad andsid ära vilja ülejäägid, kuid ei saanud selle eest vajalikke tööstuskaupu.

Tõsi küll, maale suunati teatud koguses esmajärgulise tähtsusega tarbeesemeid — soola, petrooleumi ja mõningaid teisi kaupu. Neid jaotati aga nõukogude võimuorganite juhendite ja kehvikute komiteede otsuste põhjal. Seetõttu läksid need esmajärjekorras mitte neile, kes andsid leiba, vaid kõige vaesematele majapidamistele, kelledel polnud vilja ülejääke.

Kodusõja tingimustes ei võidud lubada kuni seniajani eksisteerinud erakaubandust, sest see pidurdas Nõukogude võimu poolt rakendatud abinõude elluviimist. Seepärast keelati erakaubandus ning kaubandusettevõtted munitsipaliseeriti, s. t. anti üle nõukogude võimu kohalikele organeile — munitsipaliteetidele.

Tööstuskeskuste elanikkond viidi üle kaardisüsteemile. Seejuures aastatel 1918—1920 kohaldati kaardisüsteemi klassikuuluvuse põhimõttel: kõige kõrgemad normid määrati töölistele olenevalt sellest, kus nad töötasid, teenistujaile ja ülalpeetavaile määrati teatud määral vähendatud normid. Nendel aastatel pöörasid partei ja valitsus suurt tähelepanu laste, sõjaväelaste perekondade ja rinnaga toitvate emade varustamisele. Harilikult anti mää-

ratud toiduainete norm välja ilma rahata, palga arvel. Organiseeriti ka tasuta toitlustamist sööklate kaudu, seda eeskätt suurimates tööstuskeskustes. Laste toitlustamine toimus tasuta.

1920. aastal hakati klassikuuluvuse järgi varustamise asemel rakendama niinimetatud töö järgi jaotamise põhimõtet «kes ei tee tööd, see ei pea ka sööma». Toidunorme anti välja ainult nendele, kes töötasid.

Tähtsamatele toidu- ja tööstuskaupadele seati alates 1918. aastast sisse riiklik monopol. See tähendab, et peale riiklike organite polnud kellelgi õigus kaubelda nimetatud kaupadega. Nende kaupade hulka, millede suhtes oli kehtestatud riiklik monopol, kuulusid sool, suhkur, kondiitritooted, tee, kohv ja mõningad teised toiduained. Samuti kuulusid siia kangad, vabrikus toodetud jalanõud, petrooleum, tuletikud, seep, küünlad, põllumajanduslikud masinad ja mõningad muud kaubad.

Sel ajal eksisteerivale Toitluse Rahvakomissariaadile anti erakorralised volitused toiduainete andmise kohustuse ellurakendamisel ja elanikkonna varustamisel vastavate toiduainetega. Toitluse Rahvakomissariaadi juurde moodustati Toiduainete Jaotamise Peavalitsus «Glavprodukt», kellele tehti ülesandeks elanikkonna varustamine kõigi kaupadega. Igas kubermangus oli kubermangu toitluskomitee, kes määras elanikkonna varustamise korra vastavate kaupadega.

Nõukogude valitsus kuulutas halastamatu sõja spekulatsioonile. Spekulantide suhtes rakendati erakordselt karmid abinõud. Toiduainete turustamises, turustamise eesmärgil toiduainete kokkuostmises ja hoidmises süüdiolevaid isikuid karistati vabaduskaotusega mitte alla 10 aasta ning rakendati kõige raskematele töödele koos kogu varanduse konfiskeerimisega.

Kõik abinõud, mis olid seotud maa kaitsega interventide ja sisemaise kontrrevolutsiooni vastu, viidi ellu 1918. aasta novembris moodustatud spetsiaalse Tööliste ja Talupoegade Kaitsenõukogu poolt, mille eesotsas seisis V. I. Lenin.

Kommunistlik Partei pööras sel perioodil suurt tähelepanu elanikkonna varustamisele toiduainetega. 1919. aasta märtsis toimus partei VIII kongerss, kes vaatas läbi ja kinnitas partei programmi. Toiduainetega varustamise küsimustes oli partei programmis ette nähtud: «Jätkata

kõrvalekaldumatult kaubanduse asendamist plaanipärase ja üldriiklikus ulatuses organiseeritud toiduainete jaotamisega.»

Nagu juba märgitud, tegelesid selle perioodi algul toiduainete jaotamisega Toitluse Rahvakomissariaat ning selle kohalikud organid, tööliskooperatsioon ja üldkodanlik kooperatsioon. Selline varustamise killustamine mitme organi vahel ei õigustanud end. Oli vaja moodustada ühtne toiduainete jaotamise aparaat. Tuli põhjalikult ümber korraldada tarbijate kooperatsiooni süsteem, kohandades seda kodusõja erakorraliste tingimustega.

Kogu toitlusküsimuse ümberkorraldamine toimus dekreediga «Tarbijate kommuunidest (tööliste ja talupoegade tarbijate ühistutest)», mis võeti vastu 16. märtsil 1919.

Dekreet avaldati 20. märtsil 1919, kuid juba mõne nädala pärast, nimelt juuni lõpul 1919, andis ÜVKT (Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee) välja M. I. Kalinini allkirjaga määruse tarbijate kommuunide ümbernimetamisest tööliste ja talupoegade tarbijate ühistuteks.

See oli tingitud järgmistest kaalutlustest. Nõukogude võimu vaenlased hakkasid kinni nimetusest «kommuun» ning alustasid raevukat nõukogudevastast propagandat. Nad hirmutasid elanikkonda sellega, et nad suunatakse vägivaldselt põllumajanduslikku kommuuni, kus kõik muutub ühiskondlikuks omandiks.

Et lüüa see trump nõukogude võimu vaenlaste käest, võeti Ülevenemaalise Kesktäitevkomitee poolt vastu spetsiaalne määrus, milles räägitakse järgmist: «Reorganiseeritud tarbijate kooperatiivide nimetamine tarbijate kommuunideks tõi kaasa mõnel pool talupoegade hulgas selle dekreedi ebaõige mõistmise ning andis kodanlikele ideoloogidele võimaluse kasutada seda ebaõiget arusaamist hoopis vääralt, väites, et tarbijate kommuun tähendab vägivaldset põllumajanduslike kommuunide moodustamist ja igasuguse eraomandi hävitamist külas. Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee otsustas tagasi pöörduda nimetuse juurde, millega rahvas on harjunud, ning seetõttu määras:

«Kiites heaks Rahvakomissaride Nõukogu 1919. aasta 20. märtsi dekreedi, asendada selles nimetus «tarbijate kommuun» nimetusega «tarbijate ühistu».»

Selle dekreedi põhiolemus seisneb selles, et tarbijate kooperatsioon allutati

Toitluse Rahvakomissariaadile, kelle aparaat hõlmas ka töölis- ja üldkodanlikku kooperatsiooni. Selle tulemusena loodi elanikkonna toiduainetega varustamise ühtne aparaat.

Kõikides linnades ja maa-asulates olid tarbijate kooperatiivid ühinenud Ühtsesse Tarbijate Kooperatiivi. Maa-asulates olid valla Ühtsed Tarbijatė Kooperatiivid, linnades aga linna Ühtsed Tarbijate Kooperatiivid.

Kehtestati kohustuslik kooperatsiooni liikmeks olemine. Dekreedis oli öeldud: «Iga kodanik on kohustatud olema kommuuni liikmeks ja registreeruma ühe tema jaotuspunkti juures.»

Kohustusliku liikmeksoleku kehtestamisega kaotati ära sisseastumis- ja osamaksud.

Vaatamata sellele, et tarbijate kooperatiivid olid allutatud Toitluse Rahvakomissariaadile, säilis neis demokraatlik juhtimine. Iga kooperatiivi eesotsas seisis valitav juhatus, mis koosnes vähemalt kolmest inimesest. Samuti valiti kontrollnõukogud, kellel olid umbes samasugused funktsioonid, mida käesoleval ajal täidavad revisjonikomisjonid.

Kooperatiivide juhatuste koosseisu kuulusid Toitluse Rahvakomissariaadi organite esindajad. Juhatusse ei lubatud neid isikuid, kellelt oli konstitutsiooni põhjal ära võetud valimisõigus. Alamastmelised kooperatiivid — Ühtsed Tarbijate Ühistud — ühinesid tarbijate kooperatsiooni kubermanguliitudesse, kubermanguliidud aga kuulusid Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu koosseisu. Tarbijate Kooperatiivide Keskliit kui tarbijate kooperatsiooni keskus jätkas eksisteerimist ja oli allutatud Toitluse Rahvakomissariaadile.

1919. aasta jaanuari lõpul toimus Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu volinike korraline 34. koosolek. Sellel koosolekul puhkes võitlus Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhtimise küsimuse ümber. Tööliskooperatsiooni esindajad nõudsid, et neile kuuluks Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatuses vähemalt 2/3 kohtadest. Sellel koosolekul olid menševikud ja esseerid veel enamuses. Tööliskooperatsiooni nõudmisi vastu ei võetud.

Ei jäänud muud üle, kui kõrvaldada juhatuse koosseisust need liikmed, kes näitasid end avalikult kontrrevo-

lutsiooniliste elementidena. Nad kõrvaldati Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatuse koosseisust. Nende asemele määras Rahvakomissaride Nõukogu 1919. aasta aprillis ametisse uued juhatuse liikmed. See pealesunnitud abinõu oli tingitud nende kooperaatorite vastupanust ja sabotaažist, kes ajasid nurja nõukogude võimu üritusi ja ei lasknud kooperatsioonil vastavalt sõjaaja nõuetele ümber kujuneda.

1920. aasta märtsi lõpul ja aprilli algul toimus partei IX kongress. Kongress vaatas läbi küsimuse majandusliku ülesehitustöö järjekordsetest ülesannetest. Selles küsimuses vastuvõetud otsuses osutas kongress vajadusele jätkata vana, väikekodanlike kooperatsiooni muutmist selliseks kooperatsiooniks, mida juhiksid proletaarlased ja poolproletaarlased. Partei IX kongress pidas vajalikuks viia lõpule juhtimise koondamise partei kätte tarbijate kooperatsiooni kõigis organisatsioonides.

Kodusõja aastatel toimusid kooperatiivides aruande- ja valimiskoosolekud, kus enamikel juhtudel pääsesid juhtivatele kohtadele uued inimesed, kes pooldasid Nõukogude võimu. Enamikes kooperatiivides läks juhtimine partei liikmete ja parteitute bolševike kätte.

7.—10. juulini 1920 toimus esimene Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu volinike koosolek, kus kuulati ära aruanne Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu tööst ja tema ülesannetest uutes tingimustes. Volinike koosolek tegi uuele juhatusele ülesandeks «jätkata proletariaadi poolt loodud tarbijate kooperatsiooni kui ühtse sotsialistliku majandussüsteemi organisatsiooni aktiivset ümberkorraldamist».

Seega oli kodusõja lõpuks teostatud tarbijate kooperatsiooni ümberkorraldamine alt kuni üles ja uuendatud tema juhtivad organid.

Seoses ümberkorraldamisega oli selle perioodi lõpuks meie maal 25 000 tarbijate ühistut 40 000 asemel 1. jaanuaril 1919. Väikeste kooperatiivide ühendamise tulemusena ühtsetesse tarbijate kooperatiividesse vähenes kooperatiivide arv peaaegu kahekordselt. Eksisteerisid 99 tarbijate kooperatiivide kubermanguliitu, milledel oli 700 rajooniosakonda. Kubermanguliidud ühinesid Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduks.

Sõjalise interventsiooni ja kodusõja tingimustes võt-

tis tarbijate kooperatsioon aktiivselt osa toiduainete andmise kohustuse läbiviimisest ja elanikkonna varustamisest toidu- ja tööstuskaupadega. Paljudel kooperatiivsetel organisatsioonidel olid oma tootmisettevõtted, kus valmistati kõige mitmekesisemat toodangut. Tarbijate kooperatsioon arendas neil aastatel välja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrgu, andis välja hulgaliselt kirjandust ning viis elanikkonna laiades massides läbi ulatuslikku organiseerimistööd.

III. Tarbijate kooperatsioon rahvamajanduse taastamise perioodil (aastad 1921—1925)

Pingeline võitlus välismaiste interventide ja sisemaise kontrrevolutsiooniga lõppes Kommunistliku Partei juhtimisel nõukogude rahva võiduga. Intervendid kihutati meie maalt välja, sisemaine kontrrevolutsioon purustati. Noor Nõukogude riik asus rahulikule ülesehitustööle.

Riigi majandus oli äärmiselt raskes olukorras. Tööstusettevõtted lasksid välja ainult ühe kolmandiku toodangust, võrreldes 1913. aastaga. Põllumajandus andis umbes 40 protsenti teraviljast, võrreldes sõjaeelse tasemega. Transport oli laostumise olukorras. Kaubandus oli keelatud. Raharinglus oli häiritud. Nõukogude rahamärgid, mida sõja-aastatel trükiti suurtes kogustes, kaotasid pidevalt oma väärtust.

Oli vaja rakendada otsustavad abinõud, mis oleks taganud rahvamajanduse kiireima taastamise.

1921. aasta märtsis toimus VK(b)P X kongress, mis võttis V. I. Lenini ettekande põhjal vastu otsuse toitlusmaksu kehtestamisest. Sellega pandi alus uuele majanduspoliitikale — nepile.

Toiduainete andmise kohustuse asendamisel toitlusmaksuga vähenes talupoegadelt saadava teravilja hulk kahekordselt. Seejuures määrati varem kindlaks, kui palju peab iga talupoeg riigile teravilja andma. Ülejäänud teraviljaga, mida talupoeg sai oma majapidamisest, võis ta talitada oma äranägemise järgi. Sellega loodi soodsad tingimused külvipinna laiendamiseks talupoegade poolt, tõsteti põlluviljakust, suurendati oma majapidamise produktiivsust ning hakati müüma oma kaubatoodangut turul.

Uuele majanduspoliitikale üleminek eeldas toitlusmaksu täiendamist kaubavahetusega, tööstuskaupade vahetust põllumajandussaaduste vastu. Kuid kaubavahetus ei löönud läbi, selle asemel hakkas arenema kaubandus.

Üleminek uuele majanduspoliitikale tähendas seda, et riigis lubati arendada kaubandust ning taastati kaubalis-rahalised suhted. Nagu märgiti partei XI kongressil 1922. aastal, kujunes kaubandus tähtsamaks lüliks majandusliku ülesehitustöö küsimuste hulgas. Kaubanduse arendamine võimaldas taastada põllumajandust, mis omakorda võimaldas varustada tööstust põllumajandusliku toorainega — puuvilla, lina, suhkurpeedi, naha ja paljude teiste põllumajanduslike toorainetega. Samuti võimaldas põllumajanduse taastamine varustada töölisklassi teravilja ja teiste toiduainetega.

Järelikult oli kaubandus tõepoolest põhilüliks kogu majanduspoliitika abinõude ahelas, mida arendades võis kindlustada kõigi rahvamajandusharude — tööstuse, põllumajanduse ja transpordi — kiire taastamise ning töötajate igapäevaste vajaduste rahuldamise mitmesuguste kaupadega.

Kaubanduse taastamisel tekkis küsimus: kes siis hakkab kauplema. Kodusõja aastatel oli erakaubandus keelatud. Kooperatsioon oli allutatud Toitluse Rahvakomissariaadile ning faktiliselt läks ta kaubanduselt üle toiduainete normeeritud jaotamisele. Oli vaja rakendada kõik jõud ja vahendid kaubanduse kiiremaks taastamiseks ja arendamiseks.

Oli lubatud tegelda ka erakaubandusega.

Uuele majanduspoliitikale üleminekul oli kapitalistlikele elementidele antud tegevusvabadus mitte üksnes kaubanduses, vaid ka tööstuses. Lubati avada ja ehitada erakapitalistlikke tööstusettevõtteid. Et soodustada rahvamajanduse taastamist ja arendamist, tõmmati isegi kaasa välismaine kapital, andes välismaistele kapitalistidele kontsessioone (rentimise õigus, õiguste andmine mitmesuguste ettevõtete ekspluateerimiseks).

Kuid erakapitalistlikele elementidele tegevusvabaduse andmine rahvamajanduses ei tähendanud isevoolu ja eraomaniku tegevusse ükskõikset suhtumist Nõukogude riigi poolt. Nimelt just tol ajal püstitas Lenin probleemi «kes keda?».

Rahvamajanduses eksisteerisid mitmesugused sotsiaalsed sektorid ja 5 majanduslikku sektorit. Partei püstitas probleemi «kes keda?», orienteerudes rahvamajanduse arengus sellisele suunale, mis oleks kindlustanud sotsialistliku sektori võidu kapitalistliku sektori üle ning mis oleks väikekaubatootmise kujundanud ümber sotsialistlikuks tootmiseks. Kaubanduses vastandatakse erakaubandusele ühiskonnastatud kaubandust — riiklikku ja kooperatiivset kaubandust.

1922. aastal toimunud VK(b)P XI kongress kriipsutas oma otsustes alla, et «oma olemust muutmata võib proletaarne riik lubada kauplemisvabadust ja kapitalismi arenemist ainult teataval määral ja ainult erakaubanduse ja eramajandusliku kapitalismi riikliku reguleerimise (järelevalve, kontrolli, vormide korra jne. kindlaksmääramise) tingimusel»[1].

Nagu eespool märgitud, ei löönud kaubavahetus läbi ja tuli üle minna raha vahendusel toimuvale kaubandusele. Seoses sellega tekkis vajadus kindla ja püsiva valuuta järele. 1922—1924. aastal viidi läbi rahareform. Väärtuse kaotanud nõukogude rahamärkide asemel, mida trükiti kupüüridena miljonites ja miljardites rublades, lasti Riigipanga poolt välja kindel nõukogude raha — tšervoonets. 1924. aasta kevadeks oli lõpetatud vanade nõukogude rahamärkide ümbervahetamine tšervoonetsite vastu.

Uuele majanduspoliitikale üleminekul sisseseatud naturaalmaks kaotati 1923. aasta kevadel ning selle asemele kehtestati rahaline põllumajandusmaks. Talupojad vabastati riigile toiduainete andmise kohustusest.

Kuid riigile oli vaja linnaelanikkonna varustamiseks toiduaineid ja mitmesuguste tööstusharude jaoks põllumajanduslikke tooraineid. Talupoegadel oli vaja realiseerida oma toiduaineid. Riiklikud ja kooperatiivsed organisatsioonid ostsid talupoegadelt kokku põllumajandussaadusi. Saadud raha eest said talupojad vabalt osta neile vajalikke tööstuskaupu. Võitlus kaubanduse igakülgse arendamise eest tugevnes veelgi.

Sotsialistliku sektori võidu kindlustamiseks kaubakäibes kutsus V. I. Lenin riikliku ja kooperatiivkaubanduse

[1] NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn, 1956, lk. 601.

töötajad üles õppima kauplema selliselt, et see tõrjuks kaubakäibest välja erakaupmehed ja kapitalistid.

Rahvamajanduse taastamine pärast kodusõda ei toimunud ilma tõsiste raskusteta. Nii näiteks ilmnesid 1923. aasta sügisel turustuskriisi tunnused. Tööstus laskis sel ajal välja veel väga vähe kaupu, kuid neid realiseerida osutus võimatuks. Talupojad, meie maa peamine tarbijaskond sel ajal, ei olnud võimelised ostma kuigi suures koguses turule saabuvaid tööstuskaupu. See on seletatav asjaoluga, et tööstuskaupade hinnad olid väga kõrged, kuna samal ajal põllumajandussaaduste hinnad olid suhteliselt madalad. Rahast, mida talupojad said põllumajandussaaduste eest, ei jätkunud vajalike tööstuskaupade ostmiseks.

Kui võtta sõjaeelsete hindade tasemeks 100 protsenti, siis 1923. aasta sügiseks tõusid järsult tööstuskaupade hinnad, põllumajandussaaduste hinnad olid aga lähedased sõjaeelsele tasemele. Tööstuskaupade ja põllumajandussaaduste hindade suhte dünaamika graafiline kujutamine sarnanes kääride harudele, seepärast räägiti, et tekkisid «hindade käärid.»

Tööstuskaupade ja põllumajandussaaduste hindade erinevus ja selle poolt esile kutsutud turustuskriisi nähted tekitasid tõsise hädaohu tööliisklassi ja talurahva poliitilisele liidule. Talupojad ei olnud rahul sellega, et paari saabaste või meetri riide ostmiseks pidid nad müüma suure hulga teravilja või muid põllumajandussaadusi. Teiselt poolt pidurdas turustuskriis tööstuse taastamist ja edasiarendamist. Kui toodetud kaup pole realiseeritud, siis ei ole ka küllaldasi stiimuleid ega vahendeid tööstuskaupade edasiseks tootmiseks.

Tööviljakus vabrikutes ja tehastes oli madal ning tootmise organiseerimine ebatäiuslik, mis põhjustas tööstustoodangu kõrge omahinna.

Tööstuskaupade kallinemine toimus ka kaubandusvõrgus. Et katta kõrgeid ringluskulusid, tehti kaupadele suuri juurdehindlusi.

Partei ja valitsus rakendasid abinõusid «hindade kääride» likvideerimiseks, et teha võimalikult kiiresti lõpp turustuskriisile.

Tööstuskaupade jaehindade alandamine saavutati tööstustoodangu omahinna ja kaubandusorganisatsioonide kulude vähendamise teel.

Raskusi ületades kindlustas Nõukogude valitsus põllumajanduse, tööstuse, transpordi ja kogu rahvamajanduse eduka taastamise. Juba 1925. aasta lõpuks oli rahvamajandus põhiliselt taastatud. Tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise maht lähenes sõjaeelsele tasemele. Külvipind moodustas 99,3 protsenti 1913. aasta külvipinnast. Veiseid ja sigu oli maal rohkem kui 1916. aastal. Põllumajandus andis 87 protsenti ja suurtööstus kolm neljandikku sõjaeelsest toodangust.

Seega oli partei X kongressi poolt ja sellele järgnevates otsustes püstitatud rahvamajanduse kiireima taastamise ülesanne põhiliselt täidetud.

Tähtis osa võitluses rahvamajanduse taastamise ja arendamise eest langes ka tarbijate kooperatsioonile. Juba partei X kongressil tehti ettepanek välja töötada abinõud kooperatiivide töö parandamiseks ja arendamiseks, vastavalt toiduainete andmise kohustuse asendamisele toitlusmaksuga.

Vastavalt partei X kongressi juhenditele andis Rahvakomissaride Nõukogu 7. aprillil 1921 välja dekreedi, millega kooperatsioon vabastati Toitluse Rahvakomissariaadi alluvusest.

Uue majanduspoliitika algperioodil säilis veel kodanike kohustuslik kooperatiivide juurde registreerimine, mis oli kehtestatud kodusõja aastail. See oli tingitud asjaolust, et otsekohe pärast uuele majanduspoliitikale üleminekut ei olnud võimalik kaotada normeeritud varustamist ja mõnda aega jätkus toiduainete jaotamine kooperatsiooni kaudu toidunormide naturaalses vormis.

Kuid kõrvuti kohustusliku kooperatsiooni liikmeksolekuga moodustati ka vabatahtlikke tarbijate ühistuid. Neil lubati vahetada talupoegade toiduainete vastu kaupu, mida anti töölistele natuuras premeerimise korras. Vabrikutes ja tehastes anti töölistele rahalise palga asemel osa valmistatud toodangust.Töölised ühinesid kooperatiividesse selleks, et nende kaudu vahetada töö eest saadud kaupu talupoegade juures vastavate põllumajandussaaduste vastu. Samuti võtsid vabatahtlikud tarbijate ühistud töölistelt vastu avansse neile vajalike toiduainete ostmiseks.

Kodusõja ajal olid tarbijate kooperatsiooniga ühendatud turustuse ja varustuse kooperatiivid ning krediidi kooperatiivid. 1921. aasta sügisel eraldusid turustuse ja varus-

tuse kooperatsioon ning krediidi kooperatsioon tarbijate kooperatsioonist iseseisvateks kooperatiivseteks süsteemideks.

Taastamisperioodi jooksul arutas partei korduvalt kooperatsiooni arenguga seotud küsimusi.

VK(b)P X Ülevenemaaline konverents 1921. aasta mais viitas oma otsustes sellele, et kooperatsioon on kaubavahetuse teostamise põhiliseks aparaadiks.

1923. aasta aprillis toimunud partei XII kongress püstitas nõude arendada edasi kooperatiivset aparaati eesmärgiga muuta see peamiseks vahendajaks riikliku tööstuse ja põllumajandusliku tootmise vahel.

28. detsembril 1923 võeti NSV Liidu Kesktäitevkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu poolt vastu määrus «Tarbijate kooperatsiooni reorganiseerimisest vabatahtliku liikmeksoleku alusel.»

Kaotati kodanike kohustuslik kooperatiividesse registreerimine. Kooperatsiooni liikmeteks võisid olla ainult need, kes vabatahtlikult astusid kooperatiividesse ning tasusid sisseastumis- ja osamakse.

Vastavalt sellele määrusele töötati välja tarbijate ühistu tüüppõhikiri, mis kinnitati 1924. aastal. Selle põhikirja järgi ei lubatud kooperatiivide juhatustesse isikuid, kellelt oli valimisõigus ära võetud.

1924. aastal toimus partei XIII kongress. Kongressi otsustes kriipsutati veel kord alla kooperatsiooni tähtsat osa riigi rahvamajanduse arengus. Ühes kongressi resolutsioonis on märgitud: «... meie tähtsaks ja esmajärguliseks majanduslikuks ülesandeks saab turu vallutamine ja organiseerimine, s. o. põhiliselt — kooperatsiooni arendamise ja kindlustamise ülesanne».

Ja edasi: «... kooperatsiooni arendamise ülesanne ongi kõigepealt erakapitali kaubadusest väljatõrjumise ja ühtlasi talumajanduse ning sotsialistliku tööstuse vahel tiheda sideme loomise ülesanne.»[1]

1923. aastal avaldati V. I. Lenini tuntud artikkel «Kooperatsioonist». Siin viis Lenin lõpule geniaalse kooperatsiooniplaani väljatöötamise. Partei ja valitsus rakendasid abinõusid leninliku kooperatsiooniplaani edukaks elluviimiseks meie maal.

---

[1] NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, II osa, Tallinn, 1956, lk. 38—39.

Et kooperatsioon võiks kaubakäibest välja tõrjuda erakaupmehe, anti talle igasuguseid soodustusi ja osutati suurt abi.

Artiklis «Kooperatsioonist» kirjutas Lenin, et «...see ühiskondlik kord, mida me peame toetama rohkem kui tavaliselt, on kooperatiivne kord». Lenin selgitas, et kooperatsiooni toetamise all mõeldakse ka finantsabi.

Rahvamajanduse taastamise aastatel anti kooperatsioonile üha suuremas koguses tööstuskaupu, kusjuures kaupade andmine erakaupmeestele vähenes järk-järgult ning lõpuks üldse lakkas.

Kooperatsioonilt võeti ilma igasuguse piiramiseta vastu veoseid vedamiseks raud- ja veeteedel. Samal ajal rakendati erakaupmeeste veoste vedamisel üha suuremaid kitsendusi ning seejärel lõpetati täielikult erakaupmeestelt veoste vastuvõtt.

Neil aastatel rakendati niinimetatud kommertskrediiti, mille puhul üks majandusorgan krediteerib teist. Tööstus müüs kaupu mitte üksnes sularaha eest, vaid ka võlgu, vekslite vastu.

Kooperatiivsed organisatsioonid kasutasid ulatuslikult vahetult tööstustelt ja riigipanga kaudu saadavat krediiti. Seejuures olid kooperatsioonile kehtestatud madalad krediidilt võetavad protsendimäärad. Uue majanduspoliitika esimestel aastatel kasutasid krediiti ka erakaupmehed, kuid järk-järgult piirati erakaupmeeste krediteerimist ja viimaks see lõpetati.

Nagu teada, on kaubandusele vaja kaupluste ja ladude jaoks vastavaid ruume. Kommunaalorganid andsid kooperatsioonile kauplemiseks parimad ruumid ja seda soodsate tingimustega. Need kauplemisruumid aga, mida rentisid erakaupmehed, võeti neilt järk-järgult ära ja anti üle kooperatsioonile.

Kooperatsioonile kehtestati madalad maksud, erakaupmeeste suhtes rakendati aga kõrgendatud maksumäärasid.

Kõik eespool loetletud Nõukogude riigi majanduspoliitika abinõud soodustasid kooperatsiooni kiiret arengut.

Kooperatsioon värbas üha rohkem liikmeid, laiendas oma kaubandusvõrku ja suurendas kaubakäibe mahtu.

Neil aastatel tegid kooperatiivsed organisatsioonid elanikkonna hulgas laialdast kultuurilist kasvatustööd. Kir-

jastati kooperatsioonialast kirjandust, anti välja ajalehti, ajakirju, peeti loenguid ja vestlusi. Organiseeriti raamatukaubandus ja kauplemine mitmesuguste kultuurikaupadega. Kooperatsioon kujunes massiliseks ühiskondlikuks süsteemiks, mis etendas tähtsat osa kaubanduse hoogsal arendamisel ja kultuurirevolutsiooni teostamisel meie maal.

1925.—1926. aastaks moodustas jaekaubakäive meie maal 11,7 miljardit rubla. Sellest hõlmas kogu kooperatsiooni käive 44,5 protsenti, sealhulgas tarbijate kooperatsiooni käive 35 protsenti. Riiklik kaubandus haaras 13,2 protsenti ja erakaubandus 42,3 protsenti kogu jaekäibest.

Eespool toodud näitajate tähenduse mõistmiseks tuleb silmas pidada seda, et 1922.—1923. aastal hõlmas erakaubandus 75,3 protsenti kogu jaekäibest, riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive moodustas aga vähem kui ühe neljandiku kogu jaekäibest.

Riikliku kaubandusega tegelesid sel perioodil mitmesugused majandusorganid — riiklikud sündikaadid (näiteks tekstiili-, nafta- ja tuletikkude sündikaadid), trustid, kaubastud ja aktsiaseltsid, kusjuures nendes aktsiaseltsides olid ülekaalus riiklikud ja kooperatiivsed osavõtjad. Riiklikud kaubandusorganisatsioonid koondasid oma jõupingutused põhiliselt hulgikaubandusele ja tegelesid ainult osaliselt jaekaubandusega. Selle perioodi lõpuks domineeris meie maa jaekaubakäibes kooperatsioon.

Rahvamajanduse taastamise perioodil iseloomustavad tarbijate kooperatsiooni arengu üldisi tulemusi järgmised näitajad:

1. oktoobriks 1926 oli meil 28700 tarbijate ühistut, mis ühendasid 12 500 000 liiget. Selleks ajaks oli koopereeritud 28,6 protsenti kogu linnaelanikkonnast ja 31,4 protsenti talumajandeist.

Tarbijate kooperatsiooni jaekäive moodustas 1925.—1926. aastal 4,1 miljardit rubla ehk 35 protsenti meie maa kogu jaekaubakäibest.

Tarbijate kooperatsioonil oli 1. oktoobriks 1926 62700 jaekaubanduse ettevõtet.

Tarbijate kooperatsiooni majanduslik tegevus ei piirdunud kaubandusega. Tarbijate kooperatsiooni organisatsioonid varusid laiaulatuslikult ka põllumajandussaadusi.

1925.—1926. aastal moodustas tarbijate kooperatsiooni osa teravilja varumises 15,7 protsenti, liha varumises 41,9 protsenti, lina varumises 19 protsenti jne. Nagu teada, tegelesid sel ajal varumisega ka turustuse ja varustuse kooperatsiooni ning krediidi kooperatsiooni organisatsioonid, samuti mitmesugused riiklikud majandusorganid.

Aktiivselt võttis tarbijate kooperatsioon osa ka toiduainete tööstuse mitmesuguste harude tootmise arendamisest. Tarbijate kooperatsiooni tööstusettevõtted lasksid välja 22,3 protsenti kõigist kondiitritoodetest, ligi 10 protsenti jahu- ja tangutööstuste ning umbes 18 protsenti õllevabrikute toodangust. Toidu- ja maitseainete tööstuse kogutoodangust andis tarbijate kooperatsioon ligemale poole. Ta tootis ka seepi, rasvu, parfümeeriatooteid ja muud.

Saades Nõukogude riigilt suurt abi, kujunes tarbijate kooperatsioon taastamisperioodi lõpuks laialdaselt levinud ning paljude tootmisharudega ühiskondlikuks ja majanduslikuks süsteemiks. Ta etendas tähtsat osa võitluses rahvamajanduse taastamise eest, võitluses majanduslike sidemete arendamise eest tööstuse ja põllumajanduse, maa ning linna ja meie maa mitmesuguste rajoonide vahel. Tarbijate kooperatsioon täitis edukalt temale pandud ülesande — tõrjuda kaubandusest ja varumisest välja erakapital.

IV. Tarbijate kooperatsioon NSV Liidu rahvamajanduse sotsialistliku rekonstrueerimise perioodil (aastad 1926—1932)

1925.—1926. aastal lähenes tööstuse ja põllumajanduse toodang oma ulatuselt juba sõjaeelsele tasemele. Põllumajandus andis kaks kolmandikku ja tööstus ainult ühe kolmandiku tööstuse ja põllumajanduse kogutoodangust.

V. I. Lenin juhtis korduvalt tähelepanu sellele, et sotsialismi ehitamine on võimalik ainult suurtööstuse alusel. Ta kirjutas: «Sotsialismi ainsaks materiaalseks aluseks

võib olla mehhaniseeritud suurtööstus, mis suudab reorganiseerida ka põllumajanduse.»[1]

Pärast rahvamajanduse edukat taastamist kerkis meie maa ette küsimus rahvamajanduse edasisest arengust ja sotsialismi ehitamise teedest. 1925. aasta detsembris toimunud partei XIV kongress oma otsustes näitas, et partei põhiülesandeks on võitlus sotsialistliku ülesehitustöö võidu eest Nõukogude Liidus. Kongress võttis kursi meie maa sotsialistlikule industrialiseerimisele ning läks ajalukku «industrialiseerimise kongressina».

Maa industrialiseerimine tähendas tööstuse kiiret arengut, et muuta see rahvamajanduse põhiliseks haruks, mis toodaks tootmisvahendeid.

Tööstuse arengu kiire tempo põhjustas tööliste arvu ja linnade kasvu, uute linnade ja töölisasulate tekkimise. Tõusis tööliste palk, kasvas nõudmine mitmesuguste tarbeesemete, eeskätt toiduainete järele.

Põllumajanduse areng jätkus neil aastatel väikekaubatootliku talumajanduse alusel. Talumajandite arv kasvas pidevalt. Juba 1926.—1927. aastal ületas põllumajanduse kogutoodang tervikuna sõjaeelse taseme. Kuid teravilja osas ei olnud sõjaeelne tase veel saavutatud. Võrreldes 1913. aastaga toodeti teravilja ainult ligemale 95 protsenti, kusjuures kaubavilja osa oli märgatavalt vähenenud.

Enne Esimest maailmasõda läks teravilja kogutoodangust umbes 26 protsenti turule. Müügiteravilja hankijateks olid mõisnikud ja kulakud ning vähemal määral keskmik- ja kehviktalupojad. Pärast revolutsiooni olid põhilisteks leivavilja omanikeks keskmikud ja kehvikud. Nad hakkasid aga ise tarvitama rohkem leivavilja ja paremini elama kui tsaarivalitsuse ajal. Seepärast suundus turule ainult 13,3 protsenti riigis toodetud teraviljast. Meie maa rahvamajanduse arengus tekkis vastuolu: seoses meie maa industrialiseerimisega, tööliste ja linnaelanike arvu kasvuga suurenes nõudmine leiva ning muude toiduainete järele, kuid talupoegade individuaalmajapidamine ei kindlustanud nende saaduste hankimist vajalikus koguses. Seepärast oli hädavajalik põllumajandus uutel

[1] V. I. Lenin, Teesid ettekandeks VKP taktika kohta Kommunistliku Internatsionaali III kongressil, Teosed, 32. kd., lk. 434.

alustel ümber korraldada, et ta areng ei jääks maha maa vajadustest, et ta kindlustaks töölisklassi toiduainetega ja kasvavat toiduainete- ja kergetööstust vajalike toorainetega. Põllumajanduse ümberkorraldamise ainuõige tee oli näidatud ära V. I. Lenini poolt tema kooperatsiooniplaanis.

1927. aasta detsembris toimus partei XV kongress, mis läks ajalukku põllumajanduse kollektiviseerimise kongressina. Esmajärgulise ülesandena püstitas kongress väiketalumajandite järkjärgulise üleviimise sotsialistliku suurtootmise rööbastele. Kongress võttis vastu otsuse kolhooside ning sovhooside igakülgse arendamise ning kindlustamise kohta ja andis täpsed juhendid põllumajanduse kollektiviseerimise eest peetava võitluse meetodite kohta.

Partei tegi ulatuslikku eeltööd põllumajanduse kollektiviseerimiseks. 1929. aastal algas talupoegade massiline kolhoosidesse ühendamine ning mõne aasta jooksul kollektiviseeriti põllumajandus täielikult. Selle alusel likvideeriti meie maal viimane ekspluataatorlik klass — kulaklus. See oli nõukogude rahva suurimaks võiduks sotsialismi ehitamisel meie maal.

NSV Liidu rahvamajanduse sotsialistliku rekonstrueerimise perioodil seisid ka nõukogude kaubanduse ees suured ja tähtsad ülesanded. Need ülesanded olid formuleeritud partei XIV ning XV kongressi otsustes ja partei Keskkomitee pleenumite määrustes.

Sel perioodil oli igati vaja suurendada kaubakäivet. Kaubakäibe suurendamine pidi kindlustama pidevalt kasvava elanikkonna mitmesuguste vajaduste rahuldamise. Sel eesmärgil oli vaja kõrvuti rasketööstuse arendamisega pidevalt ja ulatuslikult suurendada ka tarbeesemete tootmist.

Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus rakendasid abinõusid toidu- ja tööstuskaupade turufondide suurendamiseks. Rahvatarbekaupade tootmisele rakendati sotsialistlik suurtööstus, kohalik tööstus ja tööndusko operatsioon.

Kaubanduse arendamiseks oli vaja kindlustada riikliku ja kooperatiivkaubanduse kiirem areng ning erakaubanduse kaubakäibest väljatõrjumine.

Kaubakäibe arendamise ja kaubakäibest erasektori väljatõrjumise ülesanded täideti edukalt. 1932. aastal ulatus riikliku ja kooperatiivkaubanduse käive 40,4 miljardi rub-

lani. Ulatuslikult laienes kaubandusvõrk: 1. jaanuariks 1933 oli juba 284400 riiklikku ja kooperatiivset jaekaubanduse ettevõtet. Oli olemas juba 55800 ühiskondliku toitlustamise ettevõtet. Täielikult likvideeriti erakaubandus juba 1931. aastal ning alates 1932. aastast keelati kaupluste avamine eraisikute poolt.

Neil aastatel korrastati ja õgvendati mõnevõrra kaupade liikumise teesid. Jäi vähemaks mitmesuguste lülide arv, mida pidid kaubad läbima oma teel tarbijateni.

Kaupade käive kiirenes. Ringluskulud vähenesid tunduvalt.

Nõukogude riik teostas kõrvalekaldumatult jaehindade alandamise poliitikat. Partei Keskkomitee 1927. aasta veebruaripleenum võttis vastu otsuse, mis määras kindlaks kaupade jaehindade alandamise nõukoguliku poliitika ja näitas ära teed, mis garanteerivad hindade alandamise. Nendeks on toodangu omahinna alandamine ja kaubandusliku juurdehindluse vähendamine ringluskulude alandamise juures.

Kooperatsioon muutus põhiliseks kaupade levitamise süsteemiks sel perioodil. 1929. aastal hõlmasid kooperatsiooni liigid jaekaubakäibest 67,6 protsenti, sealhulgas moodustas tarbijate kooperatsiooni osa 58,8 protsenti.

Rahvamajanduse sotsialistliku rekonstrueerimise perioodi lõpuks oli meil 46000 tarbijate ühistut, mis ühendasid 73000000 liiget. Tarbijate kooperatsioonil oli ligemale 200000 jaekaubanduse ettevõtet ja üle 50000 ühiskondliku toitlustamise ettevõtte.

Tarbijate kooperatsioon arendas tööstuslikku leivaküpsetust. Ta ehitas arvukalt leivatehaseid ja mehhaniseeritud pagaritöötubasid.

Aktiivselt võttis tarbijate kooperatsioon osa kа põllumajandussaaduste varumisest. Selle perioodi lõpuks varus ta rohkem kui poole kartulitest ja juurviljast, umbes 45 protsenti munadest ja palju muid põllumajandussaadusi ning tooraineid.

1928. aastal toimus I üleliiduline tarbijate kooperatsiooni kongress (pärast Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu moodustamist). Erinevalt varem toimunud volinike koosolekutest, millest võtsid osa vabariikide, kraide ja oblastite tarbijate kooperatiivide liitude volinikud, valiti esimesele kongressile delegaate ka kooperatsiooni allorga-

nisatsioonidest. Sellel kongressil arutati järgmisi tarbijate kooperatsiooni tegevuse põhiküsimusi: elanikkonna laialdane koopereerimine, uusehitustel töötavate tööliste varustamise parandamine, koostöö riikliku tööstusega, põllumajandusliku toodangu varumise parandamine ja tööstusliku tegevuse arendamine.

Sotsialistliku rekonstrueerimise aastatel toimus rahvamajanduse areng mitmesuguste raskuste, kasvuraskuste ületamise tingimustes. Nii kasvasid tööstuse kiire arengu tulemusena eriti elanikkonna tulud. See tõi kaasa kaupade, eriti toidukaupade nõudmise suurenemise. Seda nõudmist polnud aga võimalik täielikult rahuldada põllumajanduse mahajäämise tõttu. Seepärast seati 1928. ja 1929. aastal elanikkonna varustamiseks sisse kaardisüsteem. Elanikkonna varustamine normeeriti selliselt, et linnad ja tööstusettevõtted jaotati nimekirjade järgi, elanikkond aga kategooriate järgi. Kehtestati elanikkonna leiva, suhkru ja teiste toiduainetega varustamine diferentseeritud normide alusel. Rangelt normide alusel jaotati ka tööstuskaupu.

Normeeritud varustamine nõudis ka nõukogude kaubanduse süsteemi organisatsioonilist ümberkorraldamist. Sel ajal oli peaaegu kogu täiskasvanud linnaelanikkond koopereeritud. Igas linnas oli tööliste keskkooperatiiv, mis ühendas antud linna kõiki kooperatiivide liikmeid.

Seoses normeeritud varustamise kehtestamisega hakati 1930. aastal moodustama kinnisi jaotuspunkte. Need olid spetsiaalsed kauplused, mis teenindasid teatud kindlate ettevõtete töölisi ja teenistujaid, kes olid kinnistatud nende kaupluste juurde. Neisse kauplustesse toodi kaupu vastavate tööstusettevõtete tööliste jaoks.

Mõni aeg hiljem, samal 1930. aastal, eraldusid tööliste keskkooperatiivi koosseisust iseseisvad kooperatiivsed organisatsioonid — kinnised tööliskooperatiivid. Selle või teise suurettevõtte töölised, kes olid tööliste keskkooperatiivi liikmeteks, kogunesid eraldi üldkoosolekule, valisid juhatuse ja revisjonikomisjoni. Kauplused, sööklad ja muud ettevõtted, mis teenindasid antud ettevõtte töölisi, anti üle kinnisele tööliskooperatiivile. Toidu- ja tööstuskaupade fondid eraldati igale kinnisele tööliskooperatiivile omaette.

Et tööliste keskkooperatiivist eraldus järk-järgult tun-

duv osa kinnisi tööliskooperatiive, reorganiseeriti tööliste keskkooperatiive linna suurusest sõltuvalt kas linna või linna rajoonide tööliskooperatiivideks.

1930. aastal toimus NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni II kongress. Siin kuulati ära ja arutati läbi NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ja VNFSV Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatuse ettekanded tarbijate kooperatsiooni süsteemi reorganiseerimise kohta, tööliste varustamise organiseerimisest seoses reaalpalga tõstmise ülesandega, tarbijate kooperatsiooni tööst maal seoses põllumajanduse sotsialistliku rekonstrueerimisega ja revisjonikomisjoni uutest ülesannetest.

Kongress otsustas ühendada VNFSV Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliiduga (ühendatud Tarbijate Kooperatiivide Keskliit eksisteeris kuni 1954. aastani, mil NSV Liidu tarbijate kooperatiivide volinike IV kongress võttis vastu otsuse Vene Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liidu moodustamise kohta). Kõigi arutatud küsimuste kohta võttis kongress vastu üksikasjalised otsused.

Kuni normeeritud varustamise kehtestamiseni toimus elanikkonna teenindamine kaubandusvõrgu poolt territoriaalse tunnuse järgi, elukoha järgi. Normeeritud varustamise kehtestamisega hakati elanikkonda teenindama tootmisalase tunnuse järgi. Vastavate ettevõtete tööliste jaoks loodi iseseisvad organisatsioonid oma kaubandusvõrgu ja muude majanduslike ettevõtetega.

Kinnised tööliskooperatiivid olid oma tegevuses rohkem seotud vastavate ettevõtete juhtimisega ning tööliste varustamine oli tihedalt seotud sellega, kuidas töölised täitsid oma tootmisalaseid ülesandeid. Sel ajal arenes meie maal lööktöö kui üks sotsialistliku võistluse vorm. Lööktöölisi, kes edukalt täitsid ja ületasid oma töönorme, varustati võrreldes teiste tarbijatega esmajärjekorras ja teatud eelistega.

1. jaanuariks 1933 oli tarbijate kooperatsiooni süsteemis 1738 kinnist tööliste kooperatiivi ja ligemale 1800 kinnist jaotuskooperatiivi.

Seoses vajadusega siduda tööliste varustamist veelgi tihedamalt tööstusettevõtete tootmisplaanide täitmisega, võtsid partei Keskkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu 1932. aasta detsembris vastu määruse

tööstusettevõtete juures tööliste varustamise osakondade (TVO) loomise kohta.

TVO on riikliku ettevõtte, tehase tööliste varustamise osakond. Siin ei ole kooperatsiooni liikmeid ning juhtivaid organeid ei valita. TVO juhataja määratakse ametisse ja ta teostab juhtimist ainujuhtimise põhimõttel.

Suuremad kinnised tööliskooperatiivid, kes teenindasid tähtsamate tööstusettevõtete ja uusehituste töölisi ja teenistujaid, muudeti tööliste varustamise osakondadeks ning neist said riikliku kaubanduse organisatsioonid.

Kogu rahvamajanduse sotsialistliku rekonstrueerimise perioodi jooksul pühendas Kommunistlik Partei suurt tähelepanu kooperatsiooni tööle. Lisaks sel perioodil toimunud partei XIV, XV ja XVI kongressi otsustele arutati kooperatsiooni tegevust korduvalt ka partei Keskkomitee pleenumitel.

1930. aasta detsembris kuulas partei Keskkomitee ja Kesk-kontrollkomisjoni ühine pleenum ära Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ettekande tarbijate kooperatsiooni töö kohta. Pleenum märkis ära teatud saavutusi kooperatsiooni töös elanikkonna koopereerimise, kaubakäibe suurendamise ning elanikkonna vahendite mobiliseerimise osas. Samuti aga märgiti, et tarbijate kooperatsioon pole oma tööd rekonstrueerimise perioodi tingimustele vastavalt ümber korraldanud.

Pleenum juhtis tähelepanu paljudele puudustele, mis takistasid tööliste ja kolhoosnikute varustamist kaupadega. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ja kohalike kooperatiivsete organisatsioonide töö tunnistati mitterahuldavaks.

Suurt tähtsust omas NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P KK ning Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu 1931. aasta 10. mai üleskutse «Tarbijate kooperatsioonist». Selles nõuti kaupade normeerimisel esinevate moonutuste kõrvaldamist, kaubandusvõrgu laiendamist ja selle spetsialiseerimise arendamist, põllumajandussaaduste tootmise laiendamist ning mitmesuguste põllumajandussaaduste detsentraliseeritud varumise läbiviimist.

V. Tarbijate kooperatsioon rahvamajanduse rekonstrueerimise lõpuleviimise ja sotsialistliku ühiskonna kindlustamise ning arendamise perioodil (aastad 1933—1940)

Rahvamajanduse arengus saavutatud edusammude põhjal nähti teise viisaastaku plaanis (aastad 1933—1937) ette uued abinõud rahvamajanduse edasiarendamiseks. Nende abinõude elluviimise tulemusena ületas suurtööstuse kogutoodang teise viisaastaku lõpuks 1932. aasta taseme rohkem kui kahekordselt. Võrreldes 1913. aastaga kasvas tööstustoodangu maht 1937. aastaks kahekordseks.

Tööstustoodangust andsid 80 protsenti uued vabrikud ja tehased ning täielikult rekonstrueeritud vanad tööstusettevõtted.

Viidi läbi kolhooside organisatsiooniline ja majanduslik tugevdamine. Teise viisaastaku lõpuks suutis tööstus anda meie põlumajandusele 456000 traktorit, 129000 kombaini, 146000 veoautot.

Teise viisaastaku lõpuks ühendasid kolhoosid juba 93 protsenti talumajandeist ning nende käes oli 99 protsenti teraviljakultuuride külvipinnast.

Teise viisaastaku jooksul viidi lõpule rahvamajanduse tehniline rekonstrueerimine ning loodi uus, sotsialistlik majandus.

Kolmanda viisaastaku esimestel, rahuaja aastatel jätkus rahvamajanduse edukas areng. 1940. aastal moodustas tööstus kogutoodang juba 852 protsenti võrreldes 1913. aastaga. Kasvas ka põllumajanduse kogutoodang — 1940. aastal moodustas see 141 protsenti 1913. aastaga võrreldes. 1913. aastaga võrreldes kasvas natsionaalne tulu 1941. aastaks rohkem kui kuuekordseks.

Tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise areng võimaldas kaotada normeeritud varustamise. Normeeritud varustamise kaotamiseks viidi läbi ulatuslik eeltöö. Suurendati mitmesuguste tarbekaupade tootmist ning organiseeriti kommertskaubandus, kus kaupu müüdi ilma kaartideta, kuid kõrgemate hindadega. Alates 1932. aastast hakkas arenema kolhoosikaubandus. Nõukogude riik moodustas endale vajalikud kaubatagavarad.

Partei Keskkomitee 1934. aasta novembripleenum võttis vastu otsuse kaotada alates 1. jaanuarist 1935 kaardisüsteem leivale ja leivasaadustele. Alates 1. oktoobrist

1935 kaotati kaardisüsteem ülejäänud toidukaupadele. Alates 1. jaanuarist 1936 kaotati normeerimine ka tööstuskaupade osas.

Seega aastail 1928—1935 kehtinud kaadrisüsteemi muudeti järk-järgult ning ta kaotati lõplikult alates 1. jaanuarist 1936.

See oli rahvamajanduse arengu suurte edusammude, eriti aga kaubakäibe arendamise tulemuseks.

Pärast kaardisüsteemi kaotamist algas uus etapp kaubanduse arendamisel.

Sel perioodil kasvas kaubakäive kiires tempos. Kui 1932. aastal moodustas riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive 40,4 miljardit rubla, siis 1937. aastal ulatus see juba 125,9 miljardi rublani. 1940. aastal aga ulatus meie maa jaekaubakäive juba 175,1 miljardi rublani.

Suured muutused toimusid ka riikliku ja kooperatiivse kaubakäibe vahekorra osas. Kogu riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäibest 1928. aastal hõlmas kooperatsioon 79 protsenti ning riiklik kaubandus ainult 21 protsenti. Järgnevatel aastatel hakkas kiiresti arenema riiklik kaubandus. Nagu juba märgitud, moodustati 1932. aasta lõpul kinniste kooperatiivide reorganiseerimise tulemusena TVO-d. TVO-de arenemisega saavutas riiklik kaubandus üha suurema osatähtsuse riikliku ja kooperatiivkaubanduse kogukäibes.

Normeeritud kaubanduse kaotamise ettevalmistamise protsessis loodi uued riikliku kaubanduse organisatsioonid «Glavunivermag» ja «Glavgastronoom». Nad hakkasid juhtima suurimate linnade kõige paremaid ja kõige suuremaid kaubanduslikke ettevõtteid. See samuti põhjustas riiklike kaubandusorganisatsioonide kaubakäibe kiire kasvu.

1934. aastal hõlmas riiklik kaubandus (Kaubanduse Rahvakomissariaadi ja TVO-de süsteemi kaubandusorganisatsioonid) juba 60 protsenti kogu riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäibest. Kooperatsiooni osa moodustas aga ainult 40 protsenti.

Valdavaks kaubandussüsteemiks sai riiklik kaubandus. Kooperatiivkaubandus oli arenenud peamiselt maal: seal oli kaubakäibest 1934. aastal tarbijate kooperatsiooni käes veel 58 protsenti. Linna kaubakäibes langes aga tar-

bijate kooperatsiooni erikaal 1934. aastal 30,2 protsendini kogu riikliku ja kooperatiivkaubanduse käibest.

Tarbijate kooperatsioon jätkas kauplemist nii linnas kui maal. Eespool toodud andmetest aga nähtub, et linna kaubakäibes ta osatähtsus järsult langes. Samal ajal oli tarbijate kooperatsiooni töös nii linnas kui ka maal väga tõsiseid puudusi.

Kaubakäibe olukord maal oli ebarahuldav. Maa kaubakäive arenes väga aeglaselt ja jäi palju maha linna kaubakäibest.

Oli vajalik järsult parandada tarbijate kooperatsiooni tööd kolhoosiküla teenindamisel.

Et põhjalikult parandada tarbijate kooperatsiooni poolt kolhooside, kolhoosnikute ja kogu maaelanikkonna teenindamist, võeti 29. septembril 1935 NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja partei Keskkomitee poolt vastu ajalooline määrus «Tarbijate kooperatsiooni tööst maal».

Selles määruses anti iseloomustus maa kaubakäibe seisundile ja tarbijate kooperatsiooni tööle. Selles näidati, et tarbijate kooperatsiooni aparaat kui põhiline kaubanduskanal maal ei vasta arenenud kaubakäibe ülesannetele ja nõuetele. Kaubavahetus linna ja maa vahel ei arene vajalikul määral. Tarbijate kooperatsiooni töös maal esinevad tõsised puudused.

Määrusega kehtestati vajalikud abinõud tarbijate kooperatsiooni töö ümberkorraldamiseks.

Tarbijate kooperatsioon vabastati linnaelanikkonna teenindamisest ning kõik tema jõupingutused tuli suunata maaelanikkonna teenindamisele.

Linnades anti tarbijate kooperatsiooni kaubanduslikud ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtted üle Kaubanduse Rahvakomissariaadile. Järelikult koondus linnades kaubandus riiklike organisatsioonide kätte.

Kõik linnades asuvad leivatehased ja pagaritöötoad anti üle Toiduainete Tööstuse Rahvakomissariaadile.

Nähti ette abinõud tarbijate kooperatsiooni kaubandusvõrgu töö parandamiseks maal: tehti ettepanek väikeste, majanduslikult end mitteõigustavate kaupluste sulgemiseks, et selle abinõuga ning kaupade kättetoimetamise ja laialikandmise organiseerimisega kindlustada häireteta kauplemine selliste iga päev nõutavate kaupa-

dega nagu sool, suhkur, petrooleum, seep, tubakas, tuletikud, nõelad, niidid jne.

Kooperatsioonile tehti ülesandeks avada 5000 maa universaalkauplust, seejuures igasse rajooni 1—2 kauplust, ning koondada nendesse tööstuskaupade ja majapidamistarvetega kauplemine. Maa universaalkauplused pidid kujunema musterettevõteteks kultuurse nõukogude kaubanduse organiseerimisel maal.

Rajoonikeskustes tuli tarbijate kooperatsioonil avada 4000 uut universaalkauplust, mis oleksid kohandatud laia sortimendiga kaupadega kauplemisele ja mis teenindaksid kultuurselt elanikkonda.

1. jaanuariks 1935 oli rajooniliitude süsteemis 36900 tarbijate, sovhoositööliste, rajooni- ja linnakooperatiivi. Paljud neist olid majanduslikult ja finantsiliselt väga nõrgad, töötasid kahjumiga ning teenindasid halvasti elanikkonda. Tehti ettepanek ühendada tarbijate kooperatiive ning luua majanduslikult ja finantsiliselt tugevad organisatsioonid, mis oleksid võimelised töötama rentaablilt ja vajalikul viisil teenindama maaelanikkonda.

Maa tarbijate kooperatsiooni finantsilise seisukorra kindlustamiseks keelati kooperatiivide liitudel vahendite äravõtmine tarbijate kooperatiividelt. Tarbijate kooperatiivil lubati kanda rajooniliitude kasuks mitte rohkem kui 10 protsenti kasumist nende ettevõtete organiseerimiseks, mis teenindavad tarbijate kooperatiive (näiteks hulgiladude ja leivatööstuste ehitamiseks, veoautode soetamiseks jne.).

Määruses oli ette nähtud, et tarbijate kooperatiividele peab jääma vähemalt 70 protsenti kaubanduslikust juurdehindlusest, mis omakorda peab kindlustama tarbijate kooperatiivide rentaablusega töö.

Riigipanka kohustati andma kooperatsioonile üheaastase tähtajaga laenu 30000000 rubla suuruses maa universaalkaupluste ehitamiseks.

Sel ajal ei krediteerinud riigipank tarbijate kooperatiive mitte vahetult, vaid rajooni tarbijate kooperatiivide liitude kaudu. See piiras kooperatiivide võimalusi arendada oma kaubanduslikku tegevust.

Määrusega nähti ette, et kõik üle 20000 rbl. kuukäibega tarbijate kooperatiivid (pärast ühinemist kujunesid aga sellisteks peaaegu kõik tarbijate kooperatiivid) ning suu-

red maa universaalkauplused, kui nad töötavad kahjumita, peavad kasutama vahetult riigipangalt saadavat krediiti.

Olulised abinõud nähti ette ka rajooni tarbijate kooperatiivide liitude tugevdamiseks. Sel ajal paljud rajooni tarbijate kooperatiivide liidud ei tegelnud hulgikaubandusega, kuna tarbijate kooperatiive teenindasid vahetult oblastite, kraide ja vabariiklike tarbijate kooperatiivide liitude baasid. Rajooni tarbijate kooperatiivide liidud tegelesid jaekaubandusega, mis tõi kahju rajoonikeskustes tegutsevaile tarbijate kooperatiividele.

Määruses nähti ette viia rajooni tarbijate kooperatiivide liidud üle hulgikaubandusele, et nad annaksid tarbijate kooperatiividele üle kõik jaekaubanduse ettevõtted peale rajooni universaalkaupluste ja teiste spetsialiseeritud kaupluste.

Seoses hulgikaubanduse funktsioonide üleandmisega rajoonide tarbijate kooperatiivide liitudele tuli tunduvalt vähendada tarbijate kooperatiivide liitude rajoonidevaheliste baaside võrku ning muuta nende tegevuse iseloomu. Neil tuli hakata kauplema selliste laia sortimendiga kaupadega nagu galanteriikaubad, metallist majapidamistarbed jne. Ülejäänud kaubad tuli vahetult kohale toimetada rajooni tarbijate kooperatiivide liitude ladudesse.

1935. aasta 29. septembri määrusega nähti ette riikliku varumisvõrgu vähendamine ja tarbijate kooperatsiooni varumisalase tegevuse laiendamine. Kooperatiivsetele organisatsioonidele anti üle riiklike varumisorganisatsioonide varumispunktid, laod ja baasid.

Ka kooperatsioonil endal tuli tugevdada ja laiendada materiaalset tehnilist baasi põllumajandussaaduste ja toorainete varumisel.

Selle määrusega nähti ette tähtsad abinõud kooperatsiooni, eriti maa tarbijate kooperatiivide juhtiva kaadri tugevdamiseks. Tarbijate kooperatiivide juhatuste esimeestele kehtestati kindlad töötasumäärad ja määrati kindlaks preemiad kaubakäibe- ja kasumiplaanide täitmise eest.

Partei Keskkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu nõudsid, et kooperatiivsetes organisatsioonides tugevneks side liikmetega ning peetaks kinni juhtivate organite valitavusest. Kehtestati kord, et kõik tarbijate kooperatsiooni töö peamised küsimused tuleb läbi arutada tarbijate

kooperatiivide liikmete üldkoosolekutel või tarbijate kooperatiivide volinike koosolekutel.

Määrusega nähti samuti ette rida tähtsaid abinõusid Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ja tarbijate kooperatiivide oblastite, kraide ning vabariiklike liitude töö parandamiseks.

Seega nägi partei ja valitsuse 1935. aasta 29. septembri määrus «Tarbijate kooperatsiooni tööst maal» ette tähtsad abinõud tarbijate kooperatsiooni töö põhjalikuks ümberkorraldamiseks ning kõigi tema lülide töö otsustavaks parandamiseks, et tarbijate kooperatsioon, mis on vabastatud linnaelanikkonna teenindamisest, võiks lühikese ajaga oluliselt parandada kolhoosiküla teenindamist.

Tarbijate kooperatsiooni ette püstitatud põhiülesanne kaubakäibe arendamise kohta maal täideti teatud määral. Alates 1936. aastast kasvas tarbijate kooperatsiooni kaubakäive maal kiiremini kui linnas. Maa kaubakäibe osatähtsus riikliku ja kooperatiivkaubanduse üldises kaubakäibes kasvas. Nii hõlmas 1935. aastal tarbijate kooperatsioon (ilma linna kaubandusvõrgu käibeta, mis oli üle antud Kaubanduse Rahvakomissariaadile) ainult 20 protsenti riikliku ja kooperatiivkaubanduse üldisest kaubakäibest. 1940. aastal tõusis aga tema osa riikliku ja kooperatiivkaubanduse kaubakäibes 24 protsendini.

Kuid tarbijate kooperatsiooni töö ümberkorraldamisel, mis toimus vastavalt Rahvakomissaride Nõukogu ja partei Keskkomitee 1935. aasta 29. septembri määrusele, esines tõsiseid moonutusi.

Paljude kooperatiivsete organisatsioonide töös oli suuri puudusi.

1938. aasta lõpul kontrollis NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures asuv Majandusnõukogu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ja rea tarbijate kooperatiivide oblastite liitude ning vabariiklike liitude tööd. Kontrollimise eesmärgiks oli välja selgitada, kuidas täidab kooperatsioon 1935. aasta määrust ning kuidas ta teenindab maaelanikkonda. Kontrolli tulemused osutusid tarbijate

kooperatsioonile ebasoodsaks. Selgus, et Tarbijate Kooperatiivide Keskliit ja tarbijate kooperatsiooni kohalikud organid ei tunne maa vajadusi kaupade järele ja organiseerivad ebaõigesti kaupade kohalevedu. Samal ajal kui ladudes olid küllaldased kaubatagavarad, avastati mõnedes kauplustes soola, seebi, paberosside, mahorka ja teiste pidevalt nõutavate kaupade müügilt puudumise kuritegelikke fakte. Täielikult oli Tarbijate Kooperatiivide Keskliit hooletusse jätnud kauplemise metsamaterjalide, naelte, mitmesuguste ehitusmaterjalide ja koduste tarbeesemetega.

Järsult suurenesid üksikutele organisatsioonidele ja ettevõtetele ebavõrdselt jaotatud kaubavarud.

Nõrgalt oli arenenud maa universaalkaupluste võrk. Üldiselt oli kaubandusvõrk hooletusse jäetud olukorras. Jooksva remondi ja kapitaalmahutuste summasid ei kasutatud.

Tarbijate kooperatsiooni aparaat oli risustatud inimestega, kes ei väärinud poliitilist ja tööalast usaldust. Ei olnud likvideeritud osa kooperatiivsete organisatsioonide kahjumiga töötamine.

Need ja teised puudused tarbijate kooperatsiooni töös, mis ilmnesid kooperatiivsete organisatsioonide töö kontrollimisel, märgiti ära Rahvakomissaride Nõukogu ja partei Keskkomitee 1939. aasta 25. jaanuari määruses «Tarbijate kooperatsiooni tööst».

Partei Keskkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu, olles avastanud tõsiseid moonutusi ning suuri puudusi tarbijate kooperatsiooni töös, tunnistasid Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu töö mitterahuldavaks.

Maakaubanduse parandamise eesmärgil nähti 1939. aasta 25. jaanuari määrusega ette rida uusi abinõusid, millest tähtsamatena märgime ära järgmised:

Partei Keskkomitee ja Nõukogude valitsus kohustasid kooperatsiooni edasi arendama kaubandusvõrku ja spetsialiseeritud rajooni- ja maakaupluste võrku, mis õigustasid end kui parimad kaubandusettevõtted maaelanikkonna teenindamisel. Seoses kaubakäibe kasvuga ja eesmärgil lähendada kaupu tarbijaile kohustati avama 1939. aastal vähemalt 14000 uut kaubandusettevõtet, laiendama maa universaalkaupluste võrku selliselt, et igas kooperatiivis

oleks vähemalt üks maa universaalkauplus ja igas rajoonikeskuses rajooni universaalkauplus.

1939. aasta 25. jaanuari määrusele eelnenud aastatel tehti kooperatiivide ühendamisel vigu. Mitmes rajoonis moodustati liiga suured tarbijate kooperatiivid. Seepärast tegid partei Keskkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidule ülesandeks kontrollida tarbijate kooperatiivide võrku ja üksikutel juhtudel, kooskõlastades oblastite täitevkomiteedega, parandada tehtud vead ning jagada üksikud liiga suured kooperatiivid väiksemateks osadeks.

Suurt tähelepanu pöörati ehitusmaterjalidega kauplemise organiseerimisele. Selleks tehti ettepanek organiseerida ehitusmaterjalide ja majapidamistarvete kauplusi ja kauplus-ladusid.

Et kooperatsiooni vahendeid ruumide remondiks ja uusehitusteks kasutati seniajani ebaõigelt ja mitteküllaldaselt, kohustati moodustama remondi ja ehitusfond. Selle fondi vahendeid tuli kasutada plaanilises korras kooperatsiooni materiaalse tehnilise baasi tugevdamiseks ja laiendamiseks.

Eraldi osas märgiti ära tõsised abinõud kooperatsiooni kaubandusalase töö parandamiseks. Selleks et viia laoseisud sortimendi osas vastavusse kaubakäibe vajadustega ja likvideerida liigsed kaubavarud ühtede kaupade osas, samal ajal kui esineb teiste kaupade puudus, tehti Tarbijate Kooperatiivide Keskliidule ülesandeks kontrollida kaubavarude olukorda ja rakendada abinõusid nende korraldamiseks.

Kuni 1939. aastani kehtestas iga tarbijate kooperatiiv ise kaupade jaehinnad. See tõi kaasa ühtede ja samade kaupade osas hindade lahkumineku ühes ja samas rajoonis. Seoses selleks ajaks läbiviidud hindade reformiga kehtestati kord, mille järgi kaupade hinnad kogu rajooni jaoks määrati tarbijate kooperatiivide liitude poolt.

Selleks et kõik tarbijate kooperatiivid, sõltumata nende ja hulgibaaside vahelisest kaugusest, võiksid töötada rentaablilt, tuli rajoonide tarbijate kooperatiivide liitudel diferentseerida jaehindadest tarbijate kooperatiivide kasuks tehtavad mahahindlused. Selle abinõu mõte seisneb järgmises: kui kooperatiivil, mis asub rajoonikeskuses või selle vahetus läheduses, on rajooni tarbijate kooperatii-

vide liidu ladudest kaupade kohaletoimetamise kulud harilikult väikesed, siis kaugemalasuvatel tarbijate kooperatiividel tekivad väga suured transportkulud. Seepärast on neil vaja rentaablusega tööks ka suuremaid kaubanduslikke mahahindlusi. Kuna rajooni piires oli kõigi tarbijate kooperatiivide suhtes ette nähtud ühtsed mahahindlused jaehindadest, siis tekkis olukord, et need kooperatiivid, mis asusid hulgibaaside lähedal, töötasid sageli küllaltki kõrgete kasumitega, ülejäänud tarbijate kooperatiivid aga sageli kahjumitega.

Kaubanduslike mahahindluste diferentseerimine, võttes arvesse tarbijate kooperatiivide kulutuste, eriti kaupade kohaletoimetamise kulude astet, pidi kindlustama kõigi tarbijate kooperatiivide töö normaalse rentaabluse.

Tehti ülesandeks intensiivistada revisjonialast tööd, tuli sagedamini inventeerida kaubajääke ja kõiki materiaalseid väärusi, parandada arvestust ning muuta materiaalselt vastutavate isikute tööle võtmise ja vallandamise korda. Tehti kohustuseks kinnitada tarbijate kooperatiivide kaupluste ja ladude juhatajad ametisse volinike koosolekute poolt.

Suurt tähtsust omas tarbijate kooperatsioonis töö kaadritega. Kehtestati uus kaadrite valiku ja paigutamise kord kooperatiivsetes organisatsioonides.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu tähelepanu pöörati vajadusele suunata noorsugu, eriti aga noori naisi, tööle kooperatiividesse.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliitu kohustati laiendama õppeasutuste võrku.

Tarbijate kooperatsiooni kaubandustöötajaile kehtestati progressiivse tükitöötasu uued tingimused koos ergutustega parimate töönäitajate eest.

Partei Keskkomitee ja Nõukogude valitsus osutasid vajadusele parandada instrueerimistööd kooperatsioonis.

1939. aasta 25. jaanuari määrusega kinnitati tarbijate kooperatiivi tüüppõhikiri, mis kehtib põhiliselt ka käesoleval ajal.[1]

Uue põhikirja vajalikkuse tingis elu ise. Vana, 1924. aastal kinnitatud põhikiri ei kajastanud neid meie maal

[1] Mõningad muudatused ja täiendused on tehtud tüüppõhikirjas NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike V kongressi ja Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu koosolekute määruste põhjal.

toimunud sügavaid muutusi, mis olid selleks ajaks juba fikseeritud uues NSV Liidu Konstitutsioonis.

Tarbijate kooperatsioon korraldas oma töö ümber ja saavutas aastail 1939—1940 mõningaid positiivseid tulemusi.

1940. aasta lõpuks oli tarbijate kooperatsioonis 32400 tarbijate kooperatiivi. Kooperatsioonil oli 227600 jaekaubandusettevõtet, sealhulgas suur hulk maa- ja rajoonikauplusi ja teisi spetsialiseeritud kauplusi.

Kooperatsooni süsteemis oli 17500 ühiskondliku toitlustamise ettevõtet ja 26500 pagaritöötuba.

Tarbijate kooperatsiooni jaekäive ulatus 1940. aastal 42,2 miljardi rublani, sealhulgas ühiskondliku toitlustamise käive 3,2 miljardi rublani.

Sellised olid põhilised näitajad, millega tarbijate kooperatsioon astus 1941. aastasse — Suure Isamaasõja puhkemise aastasse.

VI. Tarbijate kooperatsioon Suure Isamaasõja perioodil (aastad 1941—1945)

1941. aasta juunis algas Nõukogude rahva Suur Isamaasõda imperialistlike röövvallutajate vastu. Kogu rahvamajandus tuli ümber korraldada vastavalt sõjaaja tingimustele. Tööstus lülitati ümber kaitsevahendite tootmisele, et vaenlasele vastulöögi andmiseks kindlustada rinnet kõige vajalikuga. Ka kaubandus ja elanikkonna varustamine tarbekaupadega korraldati ümber.

Seoses sõja puhkemisega hindas Nõukogude valitsus olukorda väga tõsiseks: oli selge, et sõda kujuneb pikaajaliseks ja pingeliseks. Seepärast tuli võimalikult ökonoomsemalt kulutada toiduainete tagavarasid ja teisi rahvatarbekaupu.

Samal ajal tuli kindlustada linna ja maa töötajate normaalne varustamine kogu sõja kestel.

Sellest lähtudes hakkas Nõukogude valitsus juba sõja algusest peale, s. o. alates 1940. aasta juulist, sisse

seadma elanikkonna normeeritud varustamist tähtsamate toiduainetega.

1941. aasta juulis ja augustis kehtestati linnaelanikkonna normeeritud varustamine leivaga ja suhkruga. Hiljem aga, oktoobris 1941. ja 1942. aasta algul, kehtestati kindlad varustamise normid ka teiste toiduainete — liha, kala ja rasva — osas.

Normid kehtestati diferentseeritult — kõrgemad normid kehtestati nendele töölistele, kes töötasid riigikaitselise tähtsusega tööstusettevõtetes. Mõningal määral madalamad normid kehtestati teenistujaile, ülalpeetavaile ja teistele elanikkonna gruppidele.

Samuti kehtestati normeerimine ka tööstuskaupade osas, vastavalt Nõukogude riigi käsutuses olevatele fondidele.

Normeeritud varustamisest rääkides tuleb märkida seda, et vaatamata sõjaaja raskustele olid varustamise normid Nõukogude Liidus tunduvalt kõrgemad kui paljudes teistes sõdivates ja isegi mõningates neutraalsetes riikides.

Sõja alguses Nõukogude Liidus kehtestatud varustamise normid püsisid põhiliselt kogu sõja kestel. Samal ajal aga teistes maades, ühenduses toiduainetega varustamise halvenemisega, vähendati norme süstemaatiliselt.

Normide alusel väljastatavate toiduainete hinnad, niinimetatud normihinnad, jäid meil kogu sõja-aastate jooksul stabiilseteks, samal ajal aga tõusid pidevalt teistes maades kaartide alusel jaotatavate toiduainete hinnad.

Esimesel sõja-aastal tuli Punaarmeel taganeda. Saksa väed vallutasid nii tööstusliku kui ka põllumajandusliku tootmise seisukohalt väga tähtsa territooriumi: okupeeriti Ukraina, Valgevene, Balti vabariigid ja osa Vene NFSV territooriumist. Sel ajal vähenes järsult kogu kaubandussüsteemi, seejuures ka tarbijate kooperatsiooni kaubakäive.

Ka tarbijate kooperatsioonil tuli oma töö ümber korraldada sõjaaja tingimustele vastavalt. Suuremas osas oli maaelanikkond varustatud toiduainetega, mida saadi kolhoosidest normipäevade alusel ja oma isiklikest abimajandeist. Kuid maal on arvukas elanikkonna kiht, kes pole suuteline end varustama toiduainetega: paljudes rajoonides, kus kasvatatakse tehnilisi kultuure või kus on arenenud metsamajandus, kasutab elanikkond alati juur-

deveetavat vilja. Õpetajad, arstid, veterinaartöötajad ning paljud teised maal elunevad töötajad vajavad juurdeveetavat vilja ja teisi toiduaineid.

Ajutiselt okupeeritud rajoonidest evakueeriti suur hulk elanikke, kes paigutati mitte ainult linnadesse, vaid ka maale ja keda tuli samuti varustada.

Umbes üks kuuendik tarbijate kooperatsiooni poolt teenindatavast elanikkonnast viidi üle tsentraliseeritud varustamisele.

Üldse ulatus meie maal sõja-aastatel elanike arv, kes said toiduained kaardisüsteemi põhjal, 76—77 miljonini. See oli väga suur inimeste hulk, keda tuli kõigi sõja-aastate jooksul varustada piiratud, kuid põhiliselt siiski küllaldaste normidega tähtsaimate toiduainete ja rahvatarbekaupade osas.

Võrdluseks toome järgmise näitaja. Ajavahemikul 1928—1935, kui Nõukogude Liidus kehtis kaardisüsteem, varustati tsentraliseeritud korras umbes 40 miljonit inimest. Sõja-aastatel võeti aga tsentraliseeritud varustamisele peaaegu kaks korda rohkem inimesi. Nõukogude rahvas ja Nõukogude riik tuli selle ülesandega edukalt toime.

Selleks et mobiliseerida linna ja maaelanikkonna varustamiseks maksimaalne kogus toiduaineid, koondati lisaks valitsuse poolt tsentraliseeritud korras eraldatavatele fondidele veel suures ulatuses niinimetatud kohalikke ressursse.

Asutati kollektiivseid ja individuaalseid köögiviljaaedu. 1944. aastal tegeles köögiviljakasvatusega 18,6 miljonit inimest. Ainuüksi kartuleid ja juurvilja saadi individuaal- ja kollektiivsetest köögiviljaaedadest umbes 8,5 miljonit tonni. See oli suureks abiks linnaelanikkonna vajaduste rahuldamisel nende tähtsate toiduainetega.

Paljud organisatsioonid asutasid abimajandeid mitmesuguse juurvilja ja kartuli kasvatamiseks ning loomade nuumamiseks, avasid piimafarme jne.

Abimajanditest saadud kartulite kogus moodustas 1944. aastal umbes 40 protsenti kogu tööliste ja teenistujate varustamiseks kasutatud kartulite kogusest, kuna abimajanditest saadud köögivilja kogus moodustas vastavalt üle 60 protsendi.

Ka tarbijate kooperatsioon asutas abimajandeid. 1. jaanuariks 1945 oli tarbijate kooperatsiooni süsteemis üle

15000, peamiselt väikese, abimajandi, mis kasutasid ligemale 164000 ha maad.

Tarbijate kooperatsiooni abimajandites oli 55000 veist, umbes 78000 lammast ja kitse, üle 40000 sea ning ligemale 100000 kodulindu.

Tarbijate kooperatsiooni abimajandid said 1944/45. aastal 178000 tonni kartuleid, 83000 tonni köögivilja, 72000 tonni teravilja, eeskätt tanguteravilja, üle 1,5 miljoni muna jne.

Samuti organiseeris tarbijate kooperatsioon sõja-aastatel mitmesuguste laiatarbekaupade tootmiseks hulgaliselt väiksemaid tootmisettevõtteid.

Seisuga 1. jaanuar 1946 oli kooperatsioonil 22600 tootmisettevõtet (välja arvatud pagaritöötoad), mis andsid 1945. aastal toodangut peaaegu 1,5 miljardi rubla väärtuses.

Kõrvuti riikliku varumisega teostas tarbijate kooperatsioon põllumajandussaaduste detsentraliseeritud varumist. Tootmisettevõtted, abimajandid ja detsentraliseeritud varumine võimaldasid tarbijate kooperatsioonil kohalike ressursside arvel varustada maa elanikkonda vastavate kaupadega.

Ometi aga kogu kaubakäive vähenes, sest suur osa meie maa territooriumist oli ajutiselt okupeeritud ning turule minevate kaupade fondid olid vähenenud.

1942. aastal langes tarbijate kooperatsiooni jaekäive 18,4 miljardi rublani 42,2 miljardi rubla vastu 1940. aastal.

Okupeeritud territooriumil tekitati tarbijate kooperatsioonile ülisuurt kahju. Veel enne sõja lõppu moodustati erakorraline komisjon fašistlike röövvallutajate poolt rahvamajandusele tekitatud kahju kindlaksmääramiseks. Tarbijate kooperatsiooni süsteemi poolt kogutud materjali põhjal tehti kindlaks, et ajutiselt okupeeritud territooriumil hävitati täielikult peaaegu 35000 ning osaliselt purustati ligemale 25000 mitmesugust hoonet. Kokku sai kannatada aga ligemale 60000 hoonet — kauplust, sööklat, pagaritöötuba ning mitmesugust teist kooperatiivide süsteemi tootmis- ja administratiivhoonet.

Ajutiselt okupeeritud territooriumil likvideeriti üle 17000 tarbijate kooperatiivi, mis moodustas rohkem kui poole kõigist kooperatiividest. Likvideeriti peaaegu 1700 rajooni

tarbijate kooperatiivide liitu, mis moodustas peaaegu poole enne sõda eksisteerinud rajooni tarbijate kooperatiivide liitudest.

1943. aasta alguseks oli tarbijate kooperatsioonil järele jäänud kokku 88400 jaekaubanduse ettevõtet. See tähendab, et 1941. aasta algusega võrreldes oli kaubandusvõrk vähenenud umbes kolm korda.

Järsult vähenes ühiskondliku toitlustamise ettevõtete arv: 17500 ettevõttest 1. jaanuaril 1941 jäi järele ainult 10000. Vähenes ka pagaritöötubade arv. Järelejäänud pagaritöötoad aga töötasid alakoormatusega, sest leivaküpsetuseks tarbijate kooperatsioonile määratud jahufondid olid vähenenud.

Fašistlike röövvallutajate poolt tarbijate kooperatsioonile tekitatud üldine kahju, mida saab rahaliselt hinnata, moodustas 6 miljardit rubla.

Pärast fašistlike vägede purustamist Stalingradi all alustas Nõukogude Armee edukat pealetungi kogu rindel, vabastades ajutiselt vaenlase poolt okupeeritud rajoonid. Vabastatud rajoonides alustati rahvamajanduse taastamist, järk-järgult läksid käiku remonditud ja uuesti ehitatud tööstusettevõtted. Kolhoosid ja sovhoosid hakkasid uuesti andma põllumajanduslikku toodangut. Evakueerunud elanikkond pöördus tagasi oma kodukohtadesse. Suured ja vastutusrikkad ülesanded kerkisid nõukogude kaubanduse, sealhulgas ka tarbijate kooperatsiooni süsteemi ette.

Raske oli taastada kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrku, pagaritöötubasid ning teisi ettevõtteid. Appi tuli meie maa elanikkond. Vabatahtlikult, ilma igasuguse kompensatsioonita, võttis elanikkond osa purustatud hoonete ja kooperatiivsete organisatsioonide majanduse taastamisest. Juba sõja lõpuks saavutati selles osas esimesi positiivseid tulemusi. 1. jaanuarist 1943 kuni 1. jaanuarini 1946 kasvas kaubandusettevõtete arv umbes 36000 võrra ning 1946. aasta 1. jaanuariks oli tarbijate kooperatsioonis juba 124200 jaekaubanduse ettevõtet. Kuid sõjaeelse tasemega võrreldes oli kaubandusvõrk vähenenud rohkem kui 100000 ettevõtte võrra.

Tuleb märkida, et ka mõningas tagalarajoonis, mida sõda otseselt ei puudutanud, tarbijate kooperatsiooni kaubandusvõrk mõnevõrra vähenes, kuna kaupu saabus

vähem ning osa kaubanduslikke ruume kasutati muuks otstarbeks.

Taastati ka ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrku. 1. jaanuariks 1946 oli tarbijate kooperatsiooni süsteemis juba 14100 ühiskondliku toitlustamise ettevõtet. See oli siiski vähem kui enne sõda. Kuid ühiskondliku toitlustamise ettevõtete osas ei olnud purustused siiski niivõrd ulatuslikud kui kaubandusvõrgu osas. Remonditi ja ehitati uusi ladusid, pagaritöötubasid, varumispunkte ja ümbertöötamise ettevõtteid.

Alates 1943. aastast kasvas kaubakäive pidevalt nii riiklikus ja kooperatiivkaubanduses tervikuna, kui ka tarbijate kooperatsiooni süsteemis eraldi. 1943. aastal moodustas tarbijate kooperatsiooni käive 20,5 miljardit rbl., 1944. aastal — 27,2 miljardit rbl., 1945. aastal — 34,2 miljardit rbl.

Tarbijate kooperatsiooni kaubakäive kasvas kiiresti, kuid siiski oli see 1945. aastal absoluutses summas 8 miljardi rbl. võrra väiksem kui 1940. aastal. Võrreldavates hindades moodustas see aga 1940. aasta käibest ainult 30 protsenti.

Tarbijate kooperatsioonile valitsuse poolt kinnitatud kaubakäibeplaanid täideti alates 1943. aastast edukalt.

Suure Isamaasõja perioodil omas suurt rahvamajanduslikku ja riigikaitselist tähtsust põllumajandussaaduste ja tooraine varumine. Tarbijate kooperatsiooni poolt varutud toiduaineid kasutati armee, kaitsetööstuse tööliste, kogu linnaelanikkonna ja osa maaelanikkonna varustamiseks. Täites Nõukogude valitsuse ülesandeid, teostas tarbijate kooperatsioon aktiivselt mitmesuguste põllumajandussaaduste varumist.

Vaatamata Suure Isamaasõja perioodi erakordsetele raskustele, ei vähenenud peaaegu üldse sõjaeelsete aastatega võrreldes kartulite, köögivilja ja mõningate teiste saaduste varumise maht. Üksikutel aastatel ületas mõningate toiduainete varumise maht sõjaeelse taseme.

Tarbijate kooperatsioon varus suures koguses vanametalli. Selleks olid suured võimalused, kuna pärast okupeeritud rajoonide vabastamist leidus lahinguväljadel palju vanametalli. Varutud vanametall anti vastavatele ettevõtetele ümbertöötamiseks ning see läks meie maa vajaduste rahuldamiseks.

Varuti hulgaliselt kibuvitsamarju ja mitmesuguseid ravimtaimi, mida laialdaselt kasutati haavatud sõjameeste ravimiseks. Varuti karus- ja toornahku, mis läksid meie oma maa vajaduste rahuldamiseks ning teatud ulatuses ka teistele maadele, kes aitasid meid toiduainetega.

Varutud köögiviljast ja kartulitest töötas tarbijate kooperatsioon suure osa ümber oma ettevõtetes — laia ulatuse võttis kartulite ja köögivilja hapendamine, sissesoolamine ning kuivatamine. Paljudel juhtudel toodeti neid sellises ulatuses, mis ületas sõjaeelse taseme.

Ainuüksi 1944. aastal toodeti kuivatatud köögivilja ja kartuleid rohkem kui 17000 tonni.

Nõukogude valitsus hindas kõrgelt paljude tarbijate kooperatsiooni töötajate tegevust, kes rasketes sõjaaja tingimustes tegid suuri jõupingutusi, et täita riiklikke ülesandeid põllumajandussaaduste varumisel ja ümbertöötamisel. 1944. aasta lõpul autasustati rohkem kui 600 tarbijate kooperatsiooni töötajat Nõukogude Liidu ordenite ja medalitega.

Tarbijate kooperatsiooni, nagu teistegi kaubanduse ja varumise süsteemide töös oli palju puudusi ning ei olnud kerge ületada sõjaaja raskusi. Kuid nõukogude kaubandus ja tarbijate kooperatsioon tulid põhiliselt edukalt toime nende ülesannetega, mis neile asetati Suure Isamaasõja aastatel.

Nõukogude kaubanduse töötajad, nende hulgas ka tarbijate kooperatsiooni töötajad, andsid oma panuse, töö ja jõupingutused Nõukogude rahva üldisesse võitlusse meie kodumaa vabaduse ja sõltumatuse eest.

VII. Tarbijate kooperatsioon pärast Suurt Isamaasõda (aastad 1946—1958)

Suur Isamaasõda viidi võidukalt lõpule 1945. aastal.

Nõukogude rahvas pöördus tagasi rahuliku töö juurde. Loomulikult oli vaja kogu rahvamajandus uuesti ümber korraldada. Tööstus lülitati ümber üha suurenevates kogustes tsiviiltoodangu valmistamisele. Oma majandust taastasid ja arendasid sovhoosid, kolhoosid ja sel perioo-

dil eksisteerivad masina-traktorijaamad. Uued ülesanded kerkisid ka nõukogude kaubandussüsteemi ette. Tuli teha ettevalmistusi normeeritud varustamise äramuutmiseks ja üleminekuks kaardisüsteemita kultuursele nõukogude kaubandusele. Oli vaja taastada ja laiendada kaubandusning ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrku. Tugevnes võitlus kaubandussüsteemidele hangitavate kaubakoguste suurendamise, sortimendi laiendamise, kvaliteedi parandamise ning elanikkonna teenindamiskultuuri tõstmise eest.

Rahvamajanduse, sealhulgas ka kaubanduse taastamine sõjaeelse, 1940. aasta tasemeni nõudis aga teatud aega.

Varsti pärast Suurt Isamaasõda töötati välja ja kinnitati NSV Liidu rahvamajanduse arendamise neljas viisaastaku plaan aastateks 1946—1950. Eriti oli selles plaanis ette nähtud, et juba 1946. aastal tuleb kaotada kaardisüsteem ning peab toimuma üleminek laialdasele kultuursele nõukogude kaubandusele.

Sõja-aastatel kehtisid mitmesugused hinnad, kuna paralleelselt normeeritud varustamisega eksisteeris alates 1944. aastast ka kõrgendatud hindadega kommertskaubandus. Tuli üle minna ühtsetele hindadele ning läbi viia hindade üldise taseme alandamine. Ka see ülesanne oli ette nähtud NSV Liidu rahvamajanduse arendamise neljanda viisaastaku plaanis.

Vastavate kaubaressursside moodustamiseks, mis oleksid võimaldanud üle minna kaardisüsteemita kaubandusele, oli vaja suurendada kaupade tootmist mitte üksnes riiklikes suurettevõtetes, vaid rahvatarbekaupade tootmisele tuli kaasa tõmmata ka kohaliku tööstuse, tööndus-kooperatsiooni ja kaubandusorganisatsioonide ettevõtted.

Tarbijate kooperatsiooni suhtes oli suure tähtsusega NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1946. aasta 9. novembri määrus. Selle määruse põhjal pidi tarbijate kooperatsioon, kõrvuti riikliku varumise plaaniga, teostama põllumajandussaaduste kokkuostu kolhoosidelt ja kolhoosnikutelt turul kujunevate hindadega ning müüma neid linnades ja töölisasulates kommertshindadest mitte kõrgemate hindadega. Need hinnad olid madalamad kolhoosituru hindadest ja sellega linna kooperatiivkaubandus aitas kaasa hindade alanemisele kolhoositurgudel.

NSV Liidu Ministrite Nõukogu 1946. aasta 9. novembri

määrusega tehti tarbijate kooperatsioonile ettepanek suurendada tunduvalt oma ettevõtetes rahvatarbekaupade tootmist. Sõja-aastatel loodud ettevõtteid tuli tugevdada, suurendada nende toodangu mahtu, parandada väljalastavate toodete kvaliteeti ning võidelda väljalastavate toodete hindade alandamise eest.

Põllumajandussaaduste kokkuostmine turul kujunevate hindadega ja oma ettevõtetes kaupade tootmise laiendamine koos Nõukogude valitsuse poolt eraldatud turufondide suurenemisega võimaldasid tarbijate kooperatsioonil suurendada kaubakäivet ning parandada elanikkonna teenindamist.

1946. aastal ei saadud kaardisüsteemi kaotada, nagu see oli ette nähtud neljanda viisaastaku plaanis, sest sel aastal tabas mõningaid meie maa rajoone viljaikaldus ning ei suudetud luua vajalikke toiduainete reserve. Seepärast viidi NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega kaardisüsteemi kaotamine üle 1947. aastale.

14. detsembril 1947 võeti Kommunistliku Partei Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu poolt vastu määrus kaardisüsteemi kaotamise ja rahareformi läbiviimise kohta.

Kogu nõukogude kaubandussüsteem läks üle vabakaubandusele. Tuleb märkida, et kaardisüsteem kaotati korraga kõigi kaupade osas ja kogu maa ulatuses. See on väga iseloomustav (1935. aastal kaotati kaardisüsteem järk-järgult, osakaupa).

Kaardisüsteemi üheaegne kaotamine toidu- ja tööstuskaupade osas annab tunnistust nendest ülisuurtest võimalustest, mis peituvad sotsialistlikus majanduses. Ainult kaks aastat oli möödunud purustava sõja lõppemisest ja juba suutis Nõukogude riik täielikult ning lõplikult kaotada kaardisüsteemi kõikide kaupade osas.

Tuleb märkida, et kaardisüsteem kehtis küllaltki kaua edasi veel kõigis Euroopa maades, kes võtsid osa Teisest maailmasõjast.

Vaenlased ennustasid meile igasuguseid hädasid sellisest «läbimõtlematust sammust», nagu seda oli kaardisüsteemi kaotamine. Samal ajal toimus kaardisüsteemi kaotamine täiesti normaalselt ning peagi laabus ka vabakaubandus.

Koos kaardisüsteemi kaotamisega kehtestati ka ühtsed

hinnad, mis olid mõnevõrra kõrgemad normihindadest, kuid tunduvalt madalamad kommertshindadest. Järgnevatel aastatel alandati jaehindu korduvalt.

Tarbijate kooperatsiooni ajaloos oli tähtsaks sündmuseks tarbijate kooperatsiooni volinike III kongress, mis toimus 1948. aasta mais, s. o. mõni kuu pärast normeeritud varustamise kaotamist.

Tarbijate kooperatsiooni kolmas kongress kuulas ära Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu Presiidiumi (nii nimetati tol ajal juhtivat organit) ja revisjonikomisjoni aruanded. Valiti tarbijate kooperatsiooni keskuse uued juhtimis- ja kontrollorganid.

Tarbijate kooperatsiooni 1948. aasta kongress arutas kooperatsiooni seisukorda, andis hinnangu tarbijate kooperatsiooni tööle ning kavandas ülesanded ja teed süsteemi töö põhjalikuks ümberkorraldamiseks ning parandamiseks uutes, sõjajärgsetes tingimustes.

Kongress märkis ära tõsised puudused tarbijate kooperatsiooni töös. Märgiti, et Tarbijate Kooperatiivide Keskliit ja tarbijate kooperatiivide liidud ei ole oma tööd ümber korraldanud uutele tingimustele vastavalt; jaekaubandusvõrgu taastamine, eriti sõja ajal okupeeritud rajoonides, toimus aeglaselt; nõrgalt arenes kooperatiivkaubandus linnades; ei täidetud paljude põllumajandussaaduste, eriti köögivilja, villa, toornahkade ja munade varumis- ja kokkuostuplaane.

Nõrgalt teostati kooperatiivsete vahendite majandamist. Kooperatsiooni, eriti linna kooperatiivkaubandusse, oli tööle võetud inimesi ilma eelneva kontrollimiseta, tegelinskeid ja spekulante.

Töö kaadritega oli ebarahuldav. Halvasti kontrolliti vastuvõetud otsuste täitmist. Märgiti ka teisi tõsiseid puudusi tarbijate kooperatsiooni töös.

Oma otsustes kinnitas kongress konkreetsed abinõud kaubanduse parandamiseks nii linnas kui ka maal, varumise läbiviimise parandamiseks ning tootmistegevuse edasiarendamiseks. Tõsist tähelepanu osutas kongress isemajandamise tugevdamise ja vahendite kokkuhoiu küsimustele. Kongress nõudis uutelt kooperatsiooni juhtivatelt organitelt tõsist tööd kaadritega. Üksikasjaliselt märgiti ära abinõud õppeasutuste võrgu edasiseks laiendamiseks ja õppetöö parandamiseks tarbijate kooperatsiooni

süsteemile kaadri ettevalmistamisel ja kvalifikatsiooni tõstmisel.

Vastavalt tarbijate kooperatsiooni III kongressi otsustele ning Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse juhtivate organite juhenditele, tegi tarbijate kooperatsioon esimeste sõjajärgsete aastate jooksul ära suure töö.

1954. aastal toimus NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike IV kongress. Kongress märkis ära mõningad saavutused tarbijate kooperatsiooni töös sõjajärgsetel aastatel. Ajavahemikul 1948—1953 (incl.) kasvas tarbijate kooperatsiooni jaekäibe maht võrreldavates hindades 2,8-kordseks. Põllumajandussaaduste varumise ja kokkuostu käive kasvas peaaegu 55 protsendi võrra (samuti võrreldavates hindades). Kaupade tootmine tarbijate kooperatsiooni tootmisettevõtetes kasvas poolteisekordseks. Suur töö tehti ära kooperatsiooni materiaalse tehnilise baasi tugevdamisel ja laiendamisel: tarbijate kooperatsiooni volinike III ja IV kongressi vahelisel perioodil moodustasid kapitaalmahutused 4,5 miljardit rubla.

Samal ajal ei läinud IV kongress vaikides mööda tarbijate kooperatsiooni töös veel esinevatest tõsistest puudustest. IV volinike kongress märkis eriti seda, et tarbijate kooperatsioon õpib halvasti tundma elanikkonna nõudmisi ning kaupade kohalevedu pole õigesti korraldatud. Selle tulemusena tekivad ühtedes kohtades ülenormatiivsed kaubavarud, teistes kohtades aga samal ajal need kaubad puuduvad.

Halvasti organiseeris tarbijate kooperatsioon ka ühiskondlikku toitlustamist. Kõige tõsisemaks puuduseks oli see, et müügil olid peamiselt ostetud kaubad, omatoodangut oli aga vähe.

Tõsiseid puudusi esines ka tarbijate kooperatsiooni varumisalases töös. Vastavalt NLKP KK 1953. aasta septembripleenumi otsusele «NSV Liidu põllumajanduse edasiarendamise abinõudest» lubati tarbijate kooperatsioonil võtta komisjonimüügile põllumajandussaadusi ja müüa neid linnades. IV kongress märkis, et tarbijate kooperatsioon veel nõrgalt teostab neid operatsioone.

III ja IV kongressi vahelistel aastatel kaubandusvõrk küll laienes, kuid ta areng jäi maha kaubakäibe arengust.

IV kongress märkis tõsise puudusena asjaolu, et kooperatiivsetes organisatsioonides ei peeta küllaldast võitlust

mitmesuguste mehhanismide kasutuselevõtmise, laadimis- ning teiste palju jõukulu nõudvate tööde mehhaniseerimise eest.

Märgiti ära kooperatiivsete vahendite vähest kokkuhoidu ja puudusi kaadrialases töös. Kuni 1954. aastani oli Tarbijate Kooperatiivide Keskliit üheaegselt Nõukogude Liidu ja Vene NFSV tarbijate kooperatsiooni keskuseks. Tema koosseisu kuulusid liiduvabariikide kooperatiivsed keskused ja Vene NFSV osas ka vahetult oblastite, kraide ja autonoomsete vabariikide tarbijate kooperatiivide liidud.

NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike IV kongressi otsuse põhjal moodustati Vene Tarbijate Kooperatiivide Liit.

See oli tähtsaks sündmuseks NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni ajaloos.

Sel perioodil viisid Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus ellu tähtsad abinõud meie põllumajanduse mahajäämuse likvideerimiseks ning põllumajanduse ja loomakasvatuse järsu tõusu saavutamiseks. Viies ellu NLKP KK 1953. aasta septembripleenumi ja sellele järgnevate pleenumite otsuseid, suurendasid kolhoosid ja sovhoosid aasta-aastalt põllumajandussaaduste tootmist. Varutavate põllumajandussaaduste ja toorainete hindade kujunemise küsimustes esinevate puuduste kõrvaldamiseks ning oma töösse suhtumise materiaalse huvitatuse leninliku printsiibi taastamiseks tõsteti varumis- ja kokkuostuhindu.

Tootmise kasvu, varumise mahu suurenemise ja varumis- ning kokkuostuhindade muutmise alusel kasvasid järsult põllumajandustöötajate rahalised sissetulekud. See tõi kaasa maaelanikkonna seas järjest suureneva nõudmise kaupade järele.

Tarbijate kooperatsiooni ette kerkisid uued ja vastutusrikkad ülesanded: kaubakäibe kiire arendamine, seda eriti uudis- ja jäätmaade rajoonides; kaubanduse ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete võrgu laiendamine; kaupade kulgemisteede korraldamine ja ratsionaliseerimine, mida tuli saavutada kaupade tsentraliseeritud kohaleveo ja ringveo organiseerimisega; elanikkonna teenindamise progressiivsete vormide juurutamine.

Põllumajandusliku kaubatoodangu ulatuslik kasv nõu-

dis ka tarbijate kooperatsiooni varumisalase tegevuse põhjalikku parandamist ja arendamist.

Ületades raskusi ja kõrvaldades tõsiseid puudusi kooperatiivsete organisatsioonide töös, laiendas tarbijate kooperatsiooni süsteem oma kaubanduslikku, varumis- ja tootmisalast tegevust ning saavutas oma töös mõningat edu.

1958. aasta juunis toimus NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike V kongress. Kongress märkis ära, et 1957. aastal kasvas tarbijate kooperatsiooni jaekäive võrreldes 1953. aastaga (võrreldavates hindades) 82 protsendi võrra. Sama perioodi jooksul suurenes varumiskäive (võrreldavates hindades) kahekordseks. Süsteemi tootmisettevõtete kogutoodang kasvas poolteisekordseks. Märgiti ära ka teised tarbijate kooperatsiooni tegevuse positiivsed näitajad volinike IV ja V kongressi vahelisel perioodil.

NLKP KK ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu oma tervituses NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike V kongressile märkisid ära tarbijate kooperatsooni aktiivset osavõttu Nõukogude rahva suurest loovast tööst.

Tervituses öeldakse: «Olles üks massiorganisatsioone, teeb tarbijate kooperatsioon suurt tööd osanike kaasatõmbamisel majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö juhtimisest osavõtmisele, annab olulisi panuseid nõukogude kaubanduse arendamisse ning linna ja maa majandussidemete laiendamisse; aitab kaasa tööviljakuse edasisele kasvule, nõukogude rahva elujärje ja kultuuritaseme tõstmisele.»[1]

NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike V kongressi tähistab ajalooline sündmus: NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega autasustati NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni Lenini ordeniga.

Kongressist osavõtjad võtsid suure rõõmuga vastu NLKP KK ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu tervituse ning samuti seadluse NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni autasustamise kohta Lenini ordeniga. Kõigi liikmete ja

[1] «Rahva Hääl» 24. VI 1958, nr. 147.

kooperatsioonitöötajate nimel kinnitas kongress Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomiteele ja Nõukogude valitsusele, et tarbijate kooperatsioon oma praktilise tegevusega õigustab valitsuse kõrget autasu.

NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni tegevuse olukorda ja ulatust 1958. aasta lõpuks iseloomustavad järgmised põhinäitajad:

	1. jaanuariks 1959	1958. aastal
Tarbijate kooperatiive	18 800	—
Liikmeid	37 400 000	—
Rajoonide ja ringkondade tarbijate kooperatiivide liite	3 100	—
Jaekaubandusvõrk (ühikuid)	291 300	—
sealhulgas kauplusi	236 100	—
Ühiskondliku toitlustamise ettevõtteid (ühikuid)	35 800	
sealhulgas sööklaid ja teemaju . .	17 200	
Jaekaubakäive	—	206,5 miljard. rbl.
sealhulgas: komisjonikaubandus	—	9,4 „
ühiskondliku toitlustamise käive		13,9 „
Kaubavarud	66,9 miljard. rbl.	
Varumise käive	—	23,0 „
Tööstuse kogutoodang	—	13,6 „
Pagaritoodete küpsetamine	—	5,3 milj. tonni
Töötajate arv kokku	—	1,6 milj. inimest

Selliste näitajatega astus tarbijate kooperatsioon NSV Liidu rahvamajanduse arendamise seitseaastaku (1959—1965) esimesse aastasse.

TARBIJATE KOOPERATSIOONI PÕHIÜLESANDED SEITSEAASTAKU PLAANI PÕHJAL AASTAIKS 1959—1965

1959. aastal toimunud Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorraline XXI kongress märkis oma otsustes, et sotsialism on meie maal saavutanud täieliku ja lõpliku võidu. Nõukogudemaa astus oma arengu uude perioodi, kommunismi laiahaardelise ehitamise perioodi.

NLKP XXI kongress kinnitas NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965. 1959—1965. aasta rahvamajanduse arendamise plaani põhiülesanneteks on igakülgne kommunismi materiaalse tehnilise baasi loomine, meie kodumaa majandusliku võimsuse ja kaitsevõime edasine tugevdamine ning nõukogude rahva kasvavate materiaalsete ja vaimsete vajaduste täielik rahuldamine.

Partei XXI kongress määras ära meie maa kommunismile ülemineku edasised teed, kavandas kõigi rahvamajandusharude arendamise ning rahva kultuuri ja heaolu tõstmise grandioosse programmi.

Kongressi otsustes on otsesed juhendid kooperatsiooni, sealhulgas ka tarbijate kooperatsiooni suhtes. Kahe sotsialistliku omandi — riikliku ja kooperatiiv-kolhoosliku — lähendamine ja ühtse sotsialistliku omandivormi loomine on üheks kommunistliku ühiskonna ehitamise tingimuseks. Tootmissuhete kolhooslik-kooperatiivne vorm teenib käesoleval ajal ja võib ka tulevikus pikka aega teenida põllumajanduse tootlike jõudude arengut. Kommunistliku ülesehitustöö käigus tõuseb kolhoositootmise ühiskonnastamise tase, kolhooslik-kooperatiivne omand läheneb üldrahvalikule omandile ning kaob piir nende vahel.

Tarbijate kooperatsioon kuulub majandusorganisatsioonide kooperatiiv-kolhooslikku vormi. Partei XXI kongressi poolt antud juhendid kolhooslik-kooperatiivse omandi arendamisest ei kehti üksnes kolhooside, vaid ka tarbijate kooperatsiooni süsteemi kohta.

Tarbijate kooperatsioonil on oma vahendid, mis pole aga kaugeltki küllaldased tema mitmekülgse ja väga laialdase majandusliku tegevuse jaoks. Nõukogude tarbijate kooperatsiooni poolt kasutatavate vahendite üldsum-

mast moodustavad tema oma vahendid ainult ühe kolmandiku, kaks kolmandikku moodustavad aga laenatud vahendid, mis esinevad peamiselt riigipanga krediidi näol ning kuuluvad seega üldrahvaliku omandi hulka. Seega baseerub nõukogude tarbijate kooperatsiooni tegevus sotsialistliku omandi kahel vormil — riiklikul (üldrahvalikul) ja kooperatiivsel omandivormil.

Tarbijate kooperatsiooni oma vahendid moodustatakse liikmete poolt tehtavatest sissemaksetest (sisseastumismaksudest ja peamiselt osamaksudest) ning majanduslikust tegevusest saadud kasumitest. Need kuuluvad täielikult sotsialistliku omandi kooperatiivsesse vormi. Tarbijate kooperatsiooni organisatsioonide oma vahendite ühiskonnastamise aste on erinev. Tarbijate kooperatsiooni osamaksude fond koosneb üksikute liikmete osamaksudest, mis on arvel nende isikukontodes. Osamaks on tagastatav ning, vastavalt tarbijate kooperatiivi põhikirjale, seda võib üle kanda teise kooperatiivi või tagastada liikmele tema lahkumisel kooperatiivist.

Kooperatiivsete organisatsioonide põhi- ja teised fondid moodustatakse peamiselt kasumi arvel ja on jagamatud.

Tarbijate kooperatsiooni jagamatute fondide ühiskonnastamise aste on kõrgem ja oma olemuselt on nad üldrahvalikule omandile lähedasemad kui osamaksufond. Jagamatud fondid on tarbijate kooperatiividel, oblastite, kraide ja vabariiklikel tarbijate kooperatiivide liitudel ning samuti Tarbijate Kooperatiivide Keskliidul. Mida suurem on kooperatiivide liitu ühinenud organisatsioonide arv, seda kõrgem on jagamatute fondide ühiskonnastamise aste. Nii näiteks kuuluvad tarbijate kooperatiivi jagamatud fondid võrdlemisi väikesele antud tarbijate kooperatiivi liikmete grupile. Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu jagamatud fondid on aga kõigi Nõukogude Liidu tarbijate kooperatsiooni liikmete omandiks.

Kommunistliku ülesehitustöö käigus tõuseb pidevalt kooperatiivse omandi ühiskonnastamise tase ja läheneb järkjärgult üldrahvalikule omandile.

NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvudes aastaiks 1959—1966 on tarbijate kooperatsioonile kindlaks määratud üks seitseaastaku konkreetne ülesanne. Kongressi otsustes on märgitud, et kolhooside, sovhooside

ja tarbijate kooperatsiooni jõududega tuleb arendada leivaküpsetuse ja vorsti, lihast poolfabrikaatide, või, juustu, kohupiima, köögi- ja puuviljakonservide, tärklise ja teiste toiduainete tootmise ettevõtete ehitamist.

NLKP KK ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu võtsid 1960. aasta jaanuaris vastu määruse kartulitest, maisist, köögiviljast, puuviljast ja viinamarjadest valmistatavate toiduainete tootmise suurendamise ja kvaliteedi parandamise ning nende toodetega kauplemise laiendamise abinõude kohta.

Selle määrusega püstitati tarbijate kooperatsiooni ette vastutusrikkad ülesanded: seitseaastaku jooksul tuleb ehitada 197 konservitehast koguvõimsusega 985 miljonit toosi aastas, juurutada tootmisse uusi tehnoloogilisi tootmise meetodeid, laiendada toodetavate toiduainete sortimenti ning tõsta nende kvaliteeti jne.

NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvudes aastaiks 1959—1965 on ette nähtud ulatuslik programm nõukogude kaubanduse ning põllumajandussaaduste ja tooraine varumise edasiseks arendamiseks. Selle programmi elluviimisel kuulub tähtis koht tarbijate kooperatsiooni süsteemile.

Kontrollarvudega aastaiks 1959—1965 nähakse ette meie maal ulatuslik jaekaubakäibe kasv. 1965. aastaks peab riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive kasvama 1958. aasta käibega võrreldes (võrreldavates hindades) 62 protsendi võrra. Kui arvestada meie maa elanikkonna kasvu sel peiroodil, siis kasvab seitseaastaku jooksul riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäive ühe elaniku kohta umbes 50 protsendi võrra.

Kaubakäive ei kasva ühesuguse tempoga linnas ja maal. Kaubakäive maal areneb tunduvalt kiirema tempoga. On ette nähtud, et tarbijate kooperatsiooni jaekäive kasvab seitseaastaku jooksul ühe elaniku kohta arvates rohkem kui 60 protsendi võrra, kuna teiste kaubandussüsteemide osas, mis kauplevad linnades, tõuseb jaekäive ühe elaniku kohta umbes 41 protsendi võrra.

Kogu tarbijate kooperatsiooni jaekäive suureneb 1965. aastal 1958. aastaga võrreldes vähemalt 70 protsendi võrra, kaubakäive maal aga umbes 75 protsendi võrra.

Miks siis kaubakäive maal, järelikult tarbijate kooperatsiooni kaubakäive, kasvab kiiremas tempos kui kaubakäive linnas? See on seletatav järgmiste põhjustega.

Viimasel ajal üha suurem arv kolhoose vähendab või lõpetab täielikult kolhoosnikutele naturaaltasu maksmise ning läheb üle kolhoosnikutele rahatasu maksmisele. Seoses põllumajandussaaduste tootmise kiire kasvuga kasvavad pidevalt kolhooside rahalised tulud, millega luuakse alus kolhoosnikute rahaliste sissetulekute suurenemisele. Toimub maaelanikkonna tarbimise naturaalse iseloomu likvideerumise protsess. Kolhoosnikud, saades kolhoosidelt normipäevade eest üha vähem toiduaineid ning üha rohkem raha, ostavad riiklikest ja kooperatiivsetest kaubandusettevõtetest ikka suuremal hulgal neile vajalikke tarbeesemeid, nende hulgas ka toidukaupu, mis ongi maal kaubakäibe väga kiire kasvu kindlaks baasiks.

Vastavalt NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvudele aastaiks 1959—1965 tõuseb käesoleval seitseaastakul maa ja linna tööliste ning teenistujate töötasu minimaalmäär. Kuna käesoleval ajal suhteliselt suur osa maal töötavatest töölistest ning teenistujatest saab madalat palka, siis puudutab töötasumäärade tõstmine rohkem maaelanikkonda kui linnaelanikkonda. See on samuti üks faktor, mis kindlustab maal kaubakäibe kiirema kasvutempo kui linnas.

Ning lõpuks on tarbijate kooperatsiooni kaubakäibe kiirema kasvu tähtsaks tingimuseks asjaolu, et väheneb maaelanikkonna poolt linna kaubandusvõrgust mitmesuguste kaupade ostmine. Olemasolevatel andmetel realiseeritakse linna kaubandusvõrgus veel üle 20 protsendi maaelanikkonna ostufondidest. Seda põhjustab asjaolu, et linna kaubandusorganisatsioonides on kauplemise tase kõrgem kui maakaubanduses. Tarbijate kooperatsioon ei vea alati õigeaegselt maakohtadesse küllaldasel hulgal kaupu, mistõttu maaelanikkond pöördub sageli vajalike kaupade ostmiseks linna kaubandusvõrgu poole. Teatud määral mõjub selleks kaasa ka maa ja linna hindade erinevus.

Teatud tähtsus on siin ka väljakujunenud traditsioonidel. Maalt pärinev tarbija, olles linnas kolhoositurul, ei pöördu koju tagasi ilma linna kaubandusorganisatsioonidest sisseostusid tegemata.

Ülesanne seisneb selles, et viia maaelanikkonnale vajali-

kud kaubad tarbijatele lähemale, tõsta maakaubanduse kultuuri ning kindlustada maaelanikkonnale kõigi vajalike kaupade vastav valik ning pidev müügilolek. Sel juhul maaelanikkonna ostud linnades vähenevad, mis samuti soodustab kaubakäibe kiiremat kasvu maal linnaga võrreldes.

Seoses kolhoosides rahalisele tasule üleminekuga suurenevad maaelanikkonna rahalised sissetulekud, ning need suurenevad ka tulevikus kiiremini kui linnaelanikkonna tulud.

Viimase kahe aastakümne jooksul on järsult vähenenud erinevus maa ja linna kaubakäibe vahel ühe elaniku kohta arvates. 1940. aastal oli linna ja maa kaubakäibe suhe ühe elaniku kohta arvates 7,4:1. See tähendab, et linnas oli kaubakäive ühe elaniku kohta 7,4 korda suurem kui maal. 1959. aastal oli see suhe esialgsete andmete põhjal 2,9:1. Järelikult on kaubakäive ühe elaniku kohta linnas veel praegugi kolm korda suurem kui maal.

Kuid neid arve ei tohi mõista kui linna ja maa tarbimise taseme suhet, sest ka praegu tarbib maaelanikkond veel küllaltki suures koguses selliseid toiduaineid, mida ta ei osta kaubandusvõrgust. Siia kuuluvad toiduained, mida saadakse isiklikest abimajandeist ja ka veel normipäevade alusel. Seitseaastaku lõpuks ei saavutata veel kaubakäibe täielikku võrdsust ühe elaniku kohta arvates linnas ja maal; kuid tendents selles suunas üha suureneb.

Seepärast peab tarbijate kooperatsioon seitseaastaku jooksul arendama kaubakäivet tunduvalt kiiremas tempos kui teised kaubandusorganisatsioonid. See püstitab tarbijate kooperatsiooni ette väga vastutusrikkad ülesanded kaubanduse materiaalse tehnilise baasi tugevdamise ja edasiarendamise osas. Olemasolev kaubandusvõrk ei ole küllaldane. Tema olukord ei vasta juba käesoleval ajal kaubandusele esitatavatele nõuetele. Et tugevdada kaubanduse materiaalset tehnilist baasi ja lähendada kaubandusvõrku elanikkonnale, tuleb käesoleval seitseaastakul ehitada vähemalt 61 500 kauplust. Sealjuures likvideeritakse teatud hulk väikesi, kultuurseks kaubanduseks mittesobivaid kioske.

Selle tulemusena moodustab kaubandusvõrgu juurdekasv 7 aasta jooksul 43 000 ettevõtet. Need on põhiliselt spetsialiseeritud kaubandusettevõtted: maa- ja rajooniuniversaalkauplused, raamatu-, kultuurikaupade, kangaste, val-

misriiete, jalatsite, majapidamistarvete ja teiste kaupade kauplused.

Tarbijate kooperatsiooni juhtivad organid pööravad seitseaastakul suurt tähelepanu progressiivsete kaubandusvormide arendamisele.

On ette nähtud suurendada iseteeninduskaupluste arvu 7400-ni ja müüjateta müügipunktide arvu rohkem kui 50 000-ni. Tunduvalt tuleb laiendada tööstuskaupade kaupluste võrku, mis kauplevad lahtise väljapanekuga. On ette nähtud organiseerida juurdelõikuse osakondi 8800 suurema kaupluse juures.

Tarbijate kooperatsioon peab laiendama põllumajandussaaduste müüki linnades ja töölisasulates kolhoosidelt ja kolhoosnikutelt põllumajandussaaduste kokkuostu baasil, samuti selliste toidukaupade komisjonimüügile võtmise teel nende müümiseks linna kaubandusvõrgus.

Tõsised muutused toimuvad ka tarbijate kooperatsiooni hulgikaubanduses. 1958. aastal toimunud NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike V kongress võttis vastu otsuse oblastite (kraide) tarbijate kooperatiivide liitude rajoonidevaheliste baaside võrgu laiendamise kohta, et viimastel aastatel tugevnenud tarbijate kooperatiivid saaksid kaupu vahetult tarbijate kooperatiivide liitude baasidest.

Paljude rajooni kooperatiivide liitude töö iseloom muutub. Nende hulgitegevus väheneb järsult ning real juhtudel üldse lõpeb. Nendes paikades, kus asuvad rajoonidevahelised baasid, lõpetavad rajoonide tarbijate kooperatiivide liidud hulgikaubanduse, kuna tarbijate kooperatiive teenindatakse nendes rajoonides vahetult rajoonidevaheliste baaside poolt.

Seitseaastaku plaani kohaselt tuleb organiseerida umbes 270 uut rajoonidevahelist baasi ning nende arv peab seitseaastaku lõpuks ulatuma 631-ni.

Tarbijate kooperatiivide liitude hulgibaasid, eeskätt rajoonidevahelised baasid, peavad igakülgselt arendama kaupade tsentraliseeritud kohalevedu vahetult jaekaubandusvõrku. Neil tuleb senisest suuremas ulatuses rakendada kaupade transiitkorras kohalesaatmist, et väheneks

hulgilaokäive ning muutuksid lühemaks kaupade liikumisteed tootmisest jaekaubanduse organisatsioonidesse ja ettevõtetesse.

Seoses tarbijate kooperatsiooni hulgikaubanduse ümberkorraldamisega ja üksikute baaside töömahu suurenemisega arutatakse ka tarbijate kooperatiivide liitude baaside spetsialiseerimise küsimust. Vastavalt NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike V kongressi otsustele, samuti aga ka sellele järgnevatele Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatuse ja Nõukogu otsustele tuleb organiseerida neis paikades, kus see on majanduslikult otstarbekas, spetsialiseeritud baase kultuurikaupade ja teiste kaubagruppide müügiks. Neis rajoonides aga, kus sellised baasid olid varem olemas, tuleb need taastada.

Suurt tähtsust omistatakse saatekaubanduse arendamisele. See on progressiivne kaubandusvorm, mille juures kaubad saadetakse posti teel vahetult tööstusettevõtetest või suurtest kaubabaasidest jaekaubanduse organisatsioonidesse ja ettevõtetesse. Seitseaastaku jooksul on ette nähtud tõsta tarbijate kooperatsiooni saatekaubanduse käive 6 miljardi rublani aastas 3,3 miljardi rubla vastu 1958. aastal.

Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatus võttis vastu otsuse organiseerida tarbijate kooperatsiooni süsteemis saatekaubandus tarbijate vahetute tellimuste alusel.

Sellised on käesoleval seitseaastakul tarbijate kooperatsiooni põhiülesanded jae- ja hulgikaubanduse alal.

Suured ja väga vastutusrikkad ülesanded on tarbijate kooperatsiooni süsteemi ees ühiskondliku toitlustamise edasiarendamise osas. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongressi otsused ning partei Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu spetsiaalne määrus «Ühiskondliku toitlustamise edasisest arendamisest ja parandamisest» (veebruar 1959) näevad lähemate aastate jooksul ette ühiskondliku toitlustamise ulatuslikku kasvu. Seitseaastaku jooksul peab ühiskondliku toitlustamise toodang kasvama rohkem kui kahekordseks. Sealjuures peavad ühiskondlikus toitlustamises alanema omatoodangu hinnad.

Tuleb märkida seda, et kogu riikliku ja kooperatiivkau-

banduse kaubakäive kasvab seitseaastaku jooksul 62 protsendi võrra, kuid ühiskondliku toitlustamise ettevõtete toodang peab kasvama rohkem kui kahekordseks. See tähendab, et ühiskondlik toitlustamine peab arenema tunduvalt kiiremas tempos kui kogu jaekaubakäive.

Käesoleval ajal ei ole omatoodangu erikaal ühiskondliku toitlustamise kogukäibes veel küllaldane. Seitseaastaku jooksul peab ühiskondliku toitlustamise ettevõtete käibe struktuur kogu maal, sealhulgas ka tarbijate kooperatsiooni süsteemis, põhjalikult muutuma. Seitseaastaku lõpuks peab tarbijate kooperatsiooni ühiskondliku toitlustamise käibes omatoodang hõlmama 42 protsenti.

Ühiskondliku toitlustamise ettevõtete omatoodang kasvab tarbijate kooperatsiooni süsteemis mõnevõrra kiiremini kui riiklikus ja kooperatiivkaubanduses tervikuna. Väljalastavate roogade kogus peab 1965. aastal 1958. aastaga võrreldes kasvama 2,2-kordseks ning moodustama vähemalt 4,3 miljardit rooga.

Seitseaastaku jooksul tuleb ehitada ja ekspluatatsiooni anda 19 200 ettevõtet (sööklat, teemaja jt.) 882 300 istekohaga.

Paljud kolhoosid ja sovhoosid organiseerivad ühiskondlikke kööke ja sööklaid. Tarbijate kooperatsioon on kohustatud osutama selles töös kolhoosidele ja sovhoosidele suurt abi: varustama neid nõude, inventari ja nende toiduainetega, mida kolhoosides vahetult ei toodeta, varustama neid kvalifitseeritud kokkade ja teiste ühiskondliku toitlustamise töötajate kaadriga.

Nagu kogu meie maa ühiskondliku toitlustamise ees, nii seisavad ka tarbijate kooperatsiooni ühiskondliku toitlustamise ettevõtete ees tähtsad ülesanded väljastatava toodangu sortimendi laiendamise, roogade kvaliteedi tunduva parandamise ning ühiskondliku toitlustamise ettevõtete toodangu hindade süstemaatilise alandamise osas.

Tarbijate kooperatsiooni süsteem on põhiliseks varumissüsteemiks meie maal. Ta varub väga mitmesuguseid põllumajandussaadusi ja tooraineid. Pole peaaegu selliseid tooraine liike, arvestamata mõningaid tehnilisi kultuure (puuvill, suhkrupeet), mille varumisest tarbijate kooperatsioon osa ei võta.

Seoses põllumajandusliku toodangu lakkamatu ja kiire kasvuga suureneb põllumajandussaaduste varumise maht

Nõukogude Liidus aasta-aastalt üha ulatuslikumalt. Seitseaastaku jooksul peab meie maal loomakasvatussaaduste varumine suurenema rohkem kui kahekordseks ja kartulite varumine peaaegu poolteisekordseks. Tunduvalt suureneb köögivilja ja teiste põllumajandussaaduste varumine.

Suur osa põllumajandussaaduste ja tooraine varumisest langeb tarbijate kooperatsioonile. Tarbijate kooperatsioon on monopoolseks süsteemiks villa, munade ja toornahkade varumise alal (niinimetatud ülemaalise varumise korras) ning enamikes meie maa rajoonides ka karusnahkade ja toorkarusnahkade varumisel. Ta on peamiseks varumissüsteemiks kartulite, köögivilja, puuvilja, kõrvitsaliste ja paljude teiste põllumajandussaaduste osas.

Vastavalt partei XXI kongressi otsustele tuleb tarbijate kooperatsioonil seitseaastaku jooksul ulatuslikult suurendada põllumajandussaaduste ümbertöötamist.

Seitsme aasta plaani kohaselt peab puu- ja köögivilja toodang kasvama 81 protsendi võrra, vorsti- ja suitsutatud lihatoodete tootmine kolmekordseks, alkoholita jookide tootmine 2,9-kordseks jne.

Peale mitmesuguste toorainete varumise organiseerib tarbijate kooperatsioon ka ise majandeid, kus toodetakse karusnahku ja toorkarusnahku. Seitsme aasta jooksul peavad tarbijate kooperatsiooni karusloomakasvandused andma sellist toodangut ligemale 110 miljoni rubla eest. Tarbijate kooperatsioon peab oma majanditest saama 776 000 hõberebase, 385 000 naaritsa, 388 000 sinirebase nahka ja üle 1 000 000 nutria naha.

Tarbijate kooperatsiooni varumisalasest tegevusest võtavad osa peaaegu kõik tarbijate kooperatiivid ja rajooni tarbijate kooperatiivide liidud oma rajooni varumiskontorite ning tarbijate kooperatsiooni süsteemi teiste organisatsioonide kaudu.

Tarbijate kooperatsiooni varumise käibe üldmaht kasvab aasta-aastalt. Seitsme aasta plaan näeb ette tarbijate kooperatsiooni süsteemi varumisalase tegevuse edasist ulatuslikku kasvu.

Tarbijate kooperatsioon on kohustatud igakülgselt laiendama maaelanikkonna elutarbelist teenindamist.

On teada, et alles 30-ndatel aastatel toimus linnades täielik üleminek tööstuslikule leivaküpsetusele. Kuni käesoleva ajani ei oma tööstuslik leivaküpsetus külas olulist kohta. Siin jätkub leivaküpsetamine kodustes ahjudes, millega kaasneb suur tööjõu ja küttekulu.

Tarbijate kooperatsioonil on pagaritöötubade võrk, mis andis 1958. aastal üle 5 miljoni tonni valmistoodangut, mis aga ei ole kaugeltki küllaldane. Seoses maaelanikkonna heaolu kasvuga, elutingimuste muutumisega maal ja põllumajanduse võimsa tõusuga kasvab viimastel aastatel üha suuremas ulatuses nõudmine pagarileiva ja pagaritoodete järele. Tarbijate kooperatsioonile esitatakse nõudmisi, et ta valmistaks kolhoosidele ja kolhoosnikutele pagaritooteid tellija oma materjalist.

Seitseaastaku jooksul peab tarbijate kooperatsioon suurendama leiva ja pagaritoodete küpsetamist kuni 12 miljoni tonnini aastas, et täielikumalt rahuldada maaelanikkonna vajadusi pagarileiva ja pagaritoodete järele.

Eesrindlikud, hästi organiseeritud kolhoosid ehitavad ise pagaritöötube ja organiseerivad tööstuslikku leivaküpsetamist, vabastades sellega kolhoosnikuid raskest tööst leivaküpsetamisel. Tarbijate kooperatsioonil tuleb abistada kolhoose leivatootmise edasisel arendamisel maal.

1959. aasta märtsis võtsid NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja NLKP Keskkomitee vastu spetsiaalse määruse «Elanikkonna elutarbelise teenindamise parandamise abinõudest». Vastavalt sellele määrusele pandi tarbijate kooperatsioonile rida vastutusrikkaid ülesandeid elanikkonna elutarbelisel teenindamisel: rõivaste ja jalatsite valmistamise ja remontimise töökodade avamine, mitmesuguste majapidamistarvete, televiisorite, külmutuskappide, mootorrataste, jalgrataste jt. remonditöökodade organiseerimine jne.

Selleks et täita neid tarbijate kooperatsiooni ees seisvaid ülisuuri ülesandeid, on vaja süstemaatiliselt ja laiaulatuslikult

tugevdada ning laiendada tema materiaalset baasi.

Käesoleva seitseaastaku jooksul peab tarbijate kooperatsioon kulutama kapitaalmahutusteks 2,6 miljardit rubla. Need vahendid paigutatakse 61 500 kaupluse ja 19 200 ühiskondliku toitlustamise ettevõtte ehitusse. Seitseaastaku jooksul tuleb ehitada üldiseid kaubaladusid kogupinnaga 3 825 000 ruutmeetrit. Pagaritöötubade tootmisvõimsus peab seitseaastaku jooksul tõusma 67 protsendi võrra. Võttes aluseks seisundi 1959. aasta alguses kasvab tarbijate kooperatsiooni pagaritöötubade tootmisvõimsus rohkem kui 22 000 tonni päevas.

Seoses varumistegevuse tohutu ulatusega on ette nähtud ehitada seitseaastakul suur hulk varumis- ja vastuvõtupunkte, kartuli ning köögiviljahoidlaid ja puu- ning köögivilja ümbertöötamise ettevõtteid.

Varumistegevuseks on vaja väga suur hulk taarat. Vajaliku taara puudumisel on varumistegevus sageli piiratud ja toob kaasa varutud toodangu kadusid. Seitseaastaku jooksul tuleb ehitada 310 tünnivabrikut ja -töökoda, mis suudaksid rahuldada tarbijate kooperatsiooni süsteemi taaravajadust varutavate ja töödeldavate põllumajandussaaduste jaoks.

Plaanis nähakse ette umbes 3500 uue kariloomade tapapunkti organiseerimine, mis võimaldab suurendada toornahkade varumist ning, mis on peamine, kindlustab varutava tooraine vajaliku kvaliteedi.

Tarbijate kooperatsioon on monopoolseks süsteemiks munade varumisel. Selleks et vastu võtta kogu linnukasvatuse toodang, ehitatakse üle 900 munabaasi ja munalao.

Tarbijate kooperatsioonis on olukord halb külmutusseadmetega. Arvestades seda tuleb seitseaastaku jooksul organiseerida 13 900 külmhoonet üldise mahutavusega üle 160 000 tonni ning muretseda 165 000 mitmesugust jahutusseadeldist.

Käesoleval seitseaastakul tuleb tarbijate kooperatsioonil lahendada samuti väga suured ja vastutusrikkad ülesanded kaadrite kvalifikatsiooni edasisel tõstmisel. Käesoleval ajal võtab üha suurema ulatuse tarbijate kooperatsiooni kaadrite ettevalmistamine ja kvalifikatsiooni tõstmine. Laieneb kooperatiivsete instituutide võrk, kus val-

mistatakse ette kõrge kvalifikatsiooniga spetsialiste. Suurendatakse vastuvõetavate üliõpilaste kontingente. Kesk-eriharidusega noori spetsialiste valmistavad ette kooperatiivtehnikumid. Tegutseb suur hulk kooperatiivkoole ja kursusi. Areneb õppimine kaugõppe teel.

Tarbijate kooperatsioonil on ulatuslikult omavahendeid. Kuid need vahendid pole kaugeltki küllaldased tarbijate kooperatsiooni süsteemi poolt arendatavaks tegevuseks ning tal tuleb kasutada väga suuri Riigipanga krediite. Tarbijate kooperatsiooni süsteemis kasutatakse kaupade maksmisel umbes 10—15 protsenti omavahendeid. Finantsiliselt tugevamatel organisatsioonidel on kaupade maksmisel 20—30 protsenti omavahendeid. Ülesanne seisneb selles, et seitseaastaku jooksul oluliselt tugevdada süsteemi finantsolukorda. Seda saavutatakse elanikkonna edasise koopereerimise ja osamaksude kogumise teel. Kuid tarbijate kooperatsiooni peamiseks omavahendite suurendamise allikaks on majanduslikust tegevusest saadav kasum.

Tarbijate kooperatsiooni omavahendite suurendamise eesmärgil rakendatakse abinõusid käibekulude ja teiste tegevusharude kulude edasiseks vähendamiseks, peetakse võitlust mitmesuguste plaanimata kadude vastu ning sotsialistliku omandi säilimise eest.

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongress näitas, et võitluses kommunistliku ühiskonna ülesehitamise eest omab ülisuurt tähtsust laiade töötavate masside kaasatõmbamine kommunismi ehitamisele.

Ülisuurt tähtsust omavad siinjuures ühiskondlikud organisatsioonid: ametiühingud, komsomoliorganisatsioonid ning selline ühiskondlik massiorganisatsioon, nagu seda on tarbijate kooperatsioon. Tarbijate kooperatsiooni organisatsioonidel tuleb käesoleval seitseaastakul igakülgselt aktiviseerida liikmeskonna laiade masside tegevust.

SEITSMES TEEMA

NÕUKOGUDE TARBIJATE KOOPERATSIOON RAHVUSVAHELISES KOOPERATSIOONILIIKUMISES

TEEMA PLAAN:

I. Rahvusvaheline kooperatsiooniliikumine.
II. Rahvusvaheline Kooperatiivide Liit.
III. Rahvusvaheline Naiste Kooperatiivide Gild.
IV. Rahvusvaheline kooperatsioonipäev.

I. Rahvusvaheline kooperatsiooniliikumine

Käesoleval ajal on kooperatsiooniliikumine arenenud enamikes maailma maades. Olemasolevate andmete põhjal ühendab kooperatsioon umbes 370 miljonit liiget. Elanikkonna koopereerimise tase ja aste on sotsialistlikes ja kapitalistlikes maades erinev.

Suurem osa maailma koopereeritud elanikkonnast elab sotsialismileeri maades. NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni ridadesse kuulub 40 miljonit liiget.

Rahvademokraatiamaades on koopereeritud 190 miljonit inimest.

Seega on sotsialismileeri maades ligemale 230 miljonit kooperatsiooni liiget, arvestamata NSV Liidus asuvaid kolhoose ja rahvademokraatiamaade põllumajanduslikke tootmiskooperatiive.

Valdav osa kooperatsiooni liikmetest asub Aasias.

Euroopas on üle 100 miljoni kooperatsiooni liikme.

Suhteliselt nõrgalt on kooperatsioon arenenud Ladina-Ameerika maades.

Aafrikas alles algab kooperatsiooni areng, seal ühendavad kooperatiivsed organisatsioonid ainult 2—3 miljonit inimest.

Kapitalistlikest maadest on kõige suurem kooperatsiooni liikmete arv Inglismaal, umbes 12,5 miljonit inimest.

Jaapanis ühendavad mitut liiki kooperatiivid ligemale

13 miljonit inimest, Prantsusmaal 5,7 miljonit inimest ja Itaalias veidi vähem kui 5 miljonit inimest.

Nõrgalt arenenud maades, mis alles hiljuti saavutasid sõltumatuse, on kooperatsioon ulatuslikumalt arenenud Indias, kus ta ühendab ligemale 20 miljonit liiget. Tuleb aga märkida, et kogu India elanikkonnast moodustab see ainult 4—5 protsenti.

Indoneesias ühendab kooperatsioon umbes 2 miljonit inimest, mis moodustab ainult 2 protsenti elanikkonnast.

Araabia Ühinenud vabariigis haarab kooperatsioon ligemale 5 protsenti elanikkonnast.

Mõningaid edusamme saavutas Tseiloni kooperatsioon, kus mitmesuguste kooperatsiooni liikide poolt on haaratud üle 15 protsendi elanikkonnast, liikmete arv aga ületab 1,3 miljoni.

Kapitalismi tingimustes pole tarbijate kooperatsioon oma olemasolu jooksul suutnud saavutada olulisi tulemusi erakapitali kaubakäibest väljatõrjumisel. Kapitalistlike maade jaekäibes ulatub tarbijate kooperatsiooni osa üksikutel perioodidel ainult 17—18 protsendini.

Täielikuma ettekujutuse saamiseks kapitalismi tingimustes toimuvast kooperatsiooniliikumisest vaatame selle olukorda mõningates maades.

Inglismaal on ligemale 930 tarbijate kooperatiivi, mis ühendavad umbes 12,5 miljonit liiget.

Inglise kooperatsioonile on iseloomulikud küllaltki suured tarbijate kooperatiivid. Nii näiteks on Londoni tarbijate kooperatiivil 1 250 000 liiget, Birminghami kooperatiivil 360 000 liiget. Inglismaal on umbes 15 tarbijate kooperatiivi, millest igaühel on rohkem kui 100 000 liiget.

Inglise tarbijate kooperatiividel on üle 27 000 jaekaubanduse ettevõtte ja mõni tuhat autokauplust. Kuid sealjuures on Inglise tarbijate kooperatsiooni osa riigi jaekaubakäibes väga piiratud, ulatudes 11 protsendini. Põhiliselt on kaubandus siiski kaubanduskapitali käes ning viimastel aastakümnetel on ta koondunud peamiselt suurtesse monopolistlikesse kaubanduslikesse firmadesse.

Inglismaal on samuti põllumajanduslik turustuse ja varustuse kooperatsioon. Umbes 450 põllumajanduslikku ühistut ühendavad üle 300 000 talumajandi ning nagu igasugused turustuse ja varustuse kooperatiivid teostavad nad kahesuguse iseloomuga operatsioone: realiseerivad

ühinenud talupoegade toodangut ning varustavad oma liikmeid mitmesuguste tootmiseks vajalike kaupadega. Nende ühistute käive on väga piiratud.

Kõige ulatuslikuma arengu elanikkonna poolt ostetavate kaubafondide osas on kooperatsioon saavutanud Skandinaaviamaades ja Soomes.

Rootsi tarbijate kooperatsioonil on ligemale 500 kooperatiivi ning ta ühendab üle 1 miljoni inimese. Kogu maa kaubakäibest hõlmab tarbijate kooperatsioon 15—17 protsenti.

Toidukaupade müügi käibes ulatub tarbijate kooperatsiooni osa 25—30 protsendini, kuid tööstuskaupade müümisel on tarbijate kooperatsiooni osa tühine.

Rootsi tarbijate kooperatsioon tegeleb ka tootmistegevusega. Tal on umbes 50 tööstusettevõtet, mis toodavad mitmesuguseid tarbeesemeid.

Rootsis on arenenud ka põllumajanduslik turustuse ja varustuse kooperatsioon, mis ühendab ligemale 350 000 liiget. 85 protsenti põlumajanduse kaubatoodangust realiseeritakse põllumajandusliku kooperatsiooni poolt. Need kooperatiivid rahuldavad 60 protsendi ulatuses talupoegade vajadusi väetiste, seemnete ja muude kaupade järele.

Rootsis on ka korterikooperatsioon, kes ehitab peaaegu 30 protsenti igal aastal ekspluatatsiooni antavast elamispinnast.

Rootsis on moodustatud kooperatiive, mis ühendavad 20 protsenti autoomanikest. Need kooperatiivid varustavad oma liikmeid mitmesuguste autoomanikele vajalike kaupadega ning organiseerivad masinate tehnilist teeninda-mist.

Rootsis on ka kooperatiivseid ühistuid turismi ja ekskursiooni alal.

Euroopa kapitalistlikest maadest märgime veel Itaaliat, kus kooperatiividesse on ühinenud üle 5 miljoni liikme. Koopereeritud elanikkonna põhimassi ühendavad kooperatiivid, mis kuuluvad Itaalia Kooperatiivide Rahvuslikku Liigasse ning mille tegevus toimub kontaktis Itaalia progressiivsete organisatsioonidega. Rahvusvahelises Kooperatiivide Liidus võtavad Itaalia Kooperatiivide Rahvusliku Liiga esindajad aktiivselt osa progressiivsete jõudude võitlusest Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivate organite reaktsioonilise enamiku vastu.

Eespool toodud andmed iseloomustavad lühidalt kooperatiivset liikumist kapitalismi tingimustes.

Sotsialismileeri maades iseloomustavad kooperatsiooni hoopis teised tegevuse tingimused ja näitajad. Mitte ainult liikmete arvult ja elanikkonna koopereerimise astmelt, vaid ka oma osa poolest maa poliitilises, majanduslikus ja kultuurilises elus erineb kooperatsioon sotsialismileeri maades põhjalikult kooperatsioonist kapitalistlikes maades.

Mõningad sotsialismimaade elanikkonna koopereerimise olukorda iseloomustavad arvulised andmed tõime ära juba eespool. Kooperatsiooni majandusliku tegevuse ulatuse kohta annavad ettekujutuse järgmised andmed: Nõukogude Liidus hõlmab tarbijate kooperatsioon, mis arendab kaubanduslikku tegevust peamiselt maal, umbes 30 protsenti kogu riikliku ja kooperatiivkaubanduse jaekäibest ning üle 90 protsendi maa kaubakäibest. Ka teistes sotsialismileeri maades saavutas tarbijate kooperatsioon turu vallutamisel suurt edu, haarates käesoleval ajal peaaegu monopoolse seisundi maa kaubakäibes ning tal on küllaltki suur erikaal iga üksiku sellise riigi üldises kaubakäibes.

Mongoolia Rahvavabariigis hõlmab kooperatsioon kogu kaubakäibest 60 protsenti. Mongoolia Rahvavabariik on põhiliselt agraarmaa ning tarbijate kooperatsioon, mis teenindab maaelanikkonda, domineerib siin kogu riigi kaubakäibes.

Albaanias puudus kooperatsioon kuni Albaania Rahvavabariigi moodustamiseni. Rahvavabariigi lühikese eksisteerimise aja jooksul on Albaania tarbijate kooperatsioon teinud suuri edusamme. Ta hõlmab 42 protsenti kogu kaubakäibest, erakaubandus kogu maal on likvideeritud.

Poolas moodustab tarbijate kooperatsiooni osa üle poole kogu jaekaubakäibest. Bulgaarias hõlmab tarbijate kooperatsioon 43 protsenti kogu riigi kaubakäibest, Rumeenias aga 36 protsenti. Tšehhoslovakkia Sotsialistlikus Vabariigis, Saksa Demokraatlikus Vabariigis ja Ungari Rahvavabariigis hõlmab kooperatsioon ligemale 30 protsenti kaubakäibest.

Igal sotsialismileeri maal saab kooperatsioon riigilt suurt abi, talle võimaldatakse ülatuslikult krediiti, maksu- ja muid soodustusi. Rahvademokraatiamaade

konstitutsioonid garanteerivad kooperatsioonile igakülgset abi ja toetust.

Eespool toodud lühiandmed kooperatsiooni olukorrast mitmesugustes maades kinnitavad täielikult teadusliku sotsialismi seisukohta, marksismi-leninismi õpetust kooperatsiooni erinevast osast erinevates poliitilistes ning majanduslikes tingimustes.

Kapitalistliku korra tingimustes on tootmisvahendite eraomandi ja kodanluse võimulolemise tõttu kooperatsiooni võimalused ja osa piiratud ning ta suudab saavutada vaid väga tagasihoidlikke tulemusi.

Sotsialistliku ühiskonna ehitamise tingimustes, kui võim läheb üle töötajate kätte, tootmisvahendid ühiskonnastatakse ja nad muutuvad rahva ühisvaraks, avanevad avarad perspektiivid iga liiki kooperatsiooni arenguks. Kooperatsioon võtab aktiivselt osa maa majanduse ümberkorraldamisest ning kultuurirevolutsiooni teostamisest, ta võitleb edukalt jae- ning hulgikaubanduse ja põllumajandussaaduste varumise ringlussfäärist erakapitali väljatõrjumise eest. Koos riikliku kaubandusega haarab kooperatsioon turu ning teostab kaubakäivet maa ja linna vahel ning maa mitmesuguste piirkondade vahel.

Ühendades suurt töötajate hulka, teeb kooperatsioon ulatuslikku kasvatustööd, võtab aktiivselt osa väikekaubatootmise sotsialistlikust ümberkorraldamisest Lenini kooperatsiooniplaani alusel.

Lõppkokkuvõttes märgime, et jõudude vahekord rahvusvahelises kooperatsiooniliikumises tervikuna kujunes käesoleval ajal sotsialismileeri maade kooperatsiooni kasuks. Liikmete arvu, kaubakäibe ulatuse, varumis- ja tootmistegevuse poolest ning, mis on peamine, oma osa poolest ühiskondlikus elus ületab sotsialismileeri maade kooperatsioon kapitalistlike ja sõltuvate maade kooperatsiooni.

II. Rahvusvaheline Kooperatiivide Liit

Kui kooperatsioon oli läbi teinud juba teatud arengu paljudes maades (peamiselt Euroopas), tekkis kooperatsiooniliikumise juhtide seas mõte eri maade kooperatsiooniliikumise ühendamisest rahvusvahelises mastaabis.

Katsed luua rahvusvaheline kooperatiivne ühendus ei lõppenud kohe edukalt. Rahvusvaheline Kooperatiivide Liit loodi alles 1895. aastal. Tema koosseisu ühinesid tookord järgmise 12 maa kooperatiivkoondised: Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia, Belgia, Holland, Šveits, Ungari, Taani, Serbia, Austraalia, Ameerika Ühendriigid ja Argentiina.

1895. aastal ei olnud Venemaal veel tarbijate kooperatsiooni keskust. Venemaa kooperatiivsete organisatsioonide poolt võtsid Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu asutamise kongressist osa ainult vaatlejad. Nagu teada, loodi Moskva Tarbijate Kooperatiivide Liit hiljem, 1898. aastal. Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmeks astus Moskva Kooperatiivide Liit 1907. aastal

Nõukogude tarbijate kooperatsioon võtab Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu tegevusest osa alates 1921. aastast.

1960. aastal ühendas Rahvusvaheline Kooperatiivide Liit 48 maa kooperatiivide liidud 150 miljoni liikmega.

Rahvusvaheline Kooperatiivide Liit eksisteerib põhikirja alusel, mis kinnitati Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu XVII kongressil 1948. aastal Prahas.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu tegevuse eesmärgid on põhikirja 3. punktis formuleeritud järgmiselt:

«a) olla ülemaailmseks esindajaks iga liiki kooperatiivsetele organisatsioonidele, kes oma praktilises tegevuses peavad kinni Rochdale'i printsiipidest;

(Rochdale'i printsiipide tunnustamine on kohustuslikuks tingimuseks ühe või teise kooperatiivse organisatsiooni Rahvusvahelise Kooperatiivide Liitu vastuvõtmisel)

b) propageerida kogu maailmas kooperatsiooni printsiipe ja meetodeid;

c) kaasa aidata kooperatsiooniliikumise arengule kõigis maades;

d) kaitsta kooperatsiooniliikumise huvisid kõigis tema vormides;

e) arendada häid suhteid liitu kuuluvate organisatsioonide vahel;

f) laiendada sõbralikke ja majanduslikke suhteid iga tüüpi kooperatiivsete organisatsioonide vahel nii rahvuslikus kui ka rahvusvahelises mastaabis;

g) kaasa aidata püsiva rahu ja julgeoleku kehtestamisele.»

Tuleb märkida, et viimane punkt võeti esmakordselt Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu põhikirja 1948. aasta Praha kongressil nõukogude ja teiste maade progressiivsete kooperaatorite nõudmisel.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu tegevuse üks eesmärk on ka sõbralike ja majanduslike suhete laiendamine kooperatiivsete organisatsioonide vahel rahvusvahelises mastaabis.

Vaatleme järgnevalt Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmeks kuulumise küsimust.

Põhikirja järgi «võivad Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmeteks olla isikute või organisatsioonide koondised, kes pooldavad Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu tegevuse eesmärke ja tema kongresside poolt teostatavat poliitikat, mis on kooskõlas Rochdale'i printsiipidega» (punkt 8).

Tänapäeval on Rahvusvahelises Kooperatiivide Liidus kolm liikmeksolemise vormi:

a) kollektiivne liikmeksolemine, mis annab organisatsioonidele — Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmeile — kõige suuremad õigused ja paneb neile peale vastavad kohustused iga-aastaste liikmemaksude näol Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidule;

b) individuaalne liikmeksolemine, mille juures liikmete õigused ja kohustused on mõnevõrra piiratud;

c) korrespondeerivad liikmed. See on liikmeksolemise uueks vormiks Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidus, mille autoriteks on reaktsioonilised kooperaatorid Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivatest organitest ja mis on mõeldud nõrgalt arenenud maade kooperatiivsete organisatsioonide jaoks. Korrespondeerivatel liikmetel on teatud kindlad kohustused, kuid omavad seejuures äärmiselt piiratud õigusi.

Eriti Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivates organites on neil ainult nõuandev, mitte aga otsustav

hääleõigus. See liikmeksolemise vorm kehtestati progressiivsete kooperaatorite tahte vastaselt eesmärgiga piirata sõltuvate maade kooperatsiooni mõju Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivates organites.

Ebavõrdselt on esindatud Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidus eri kontingentide kooperatsioonid. Nii näiteks kuuluvad Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu koosseisu peaaegu Euroopa kõigi kapitalistlike maade kooperatsioonid. Rahvusvahelise Kooperatiivide Liitu kuuluvad ka NSV Liidu, Tšehhoslovakkia, Bulgaaria ja Rumeenia kooperatsioonid.

Kolmekümne viiest Aasia maast 200-miljonilise liikmeskonnaga kuulub Rahvusvahelisse Kooperatiivide Liitu vaid 9 maad 30-miljonilise liikmeskonnaga.

Kuuekümnest Aafrika ja Ladina-Ameerika maast on Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidus esindatud ainult 11 maad.

Miks on Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidus nii ebavõrdselt esindatud eri maade ja kontinentide kooperatsioonid?

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivates organites on enamuses kooperatsiooniliikumise reaktsiooniline element, Inglismaa leiboristliku partei, Prantsusmaa sotsialistliku partei ja teiste oportunistlike ning reformistlike parteide pooldajad. Moodustades enamuse Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivates organites, on need reaktsioonilised tegelased igati sotsialistlike maade kooperatiivsete organisatsioonide Rahvusvahelisse Kooperatiivide Liitu astumise vastu.

Millised on siis Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivad organid? Milline on nende kooseis? Milline on nendes sisuliselt kahe erineva laagri — progressiivse ja reaktsioonilise — omavaheline jõudude vahekord?

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu kõrgemaks juhtivaks organiks on kongress, mis kutsutakse kokku üks kord 3 aasta jooksul. Sõjajärgsel perioodil on toimunud 4 Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu kongressi: XVII kongress — 1948. aastal Prahas, XVIII kongress — 1951. aastal Kopenhaagenis, XIX kongress — 1954. aastal Pariisis ja XX kongress — 1957. aastal Stokholmis.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu korraline XXI kongress toimus Lousanne'i linnas 1960. aastal.

Kongressid vaatavad läbi ja arutavad Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu ja kogu kooperatsiooniliikumise põhilisemaid ja tähtsamaid küsimusi.

Näitena olgu toodud Stokholmis 1957. aastal toimunud Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu kongressi päevakord. Sellel kongressil kuulati ära Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Keskkomitee aruanne, arutati rahvusvahelise kooperatiivse kaubanduse, nõrgalt arenenud maade kooperatiivsete organisatsioonidele abi osutamise, kooperatsiooniliikumise rahu eest peetavast võitlusest osavõtu ja teisi küsimusi.

Kongresside tööst võtavad delegaatidena osa kõigi Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu koosseisu kuuluvate kooperatiivsete organisatsioonide esindajad, kusjuures igal maal on õigus saata kongressile vastav arv esindajaid, olenevalt liikmeksolemise vormist ja liikmete arvust. Ühe maa kooperatsioonil ei ole õigust olla kongressil esindatud enama delegaatide arvuga kui 20 protsendi ulatuses kongressi delegaatide üldarvust.

Nõukogude kooperatsiooni kui Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmetest kõige suurema kooperatsiooni delegaatide arv moodustab 20 protsenti kongressi delegaatide üldarvust.

Kongress valib Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Keskkomitee, kes juhib Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu tööd kongresside-vahelisel perioodil. Keskkomiteesse valitakse esindajad kõigist Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmeks olevate maade kooperatiivsetest organisatsioonidest.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu XX kongressil valiti 110-liikmeline Keskkomitee. Ühe maa kooperatsioonist Keskkomitee koosseisu valitavate liikmete maksimaalseks arvuks on 10. Nõukogude kooperatsioonil on Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Keskkomitees 10 esindajat.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Keskkomitee on kaunis suur organ. Ta tuleb oma istungiteks kokku tavaliselt 1—2 korda aastas ja arutab kooperatsiooniliikumise ja Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu tegevuse tähtsamaid küsimusi.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Keskkomitee valib oma koosseisust 14-liikmelise täitevkomitee. NSV Liidu

tarbijate kooperatsioonil on Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu täitevkomitees 1 esindaja.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Keskkomitee valib presidendi ja 2 asepresidenti. Praegu on Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu presidendiks prantsuse kooperaator Brot, asepresidentideks on valitud NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatuse esimees sm. A. P. Klimov ja Rootsi kooperatsiooni esindaja Bonov. President ja asepresidendid kuuluvad Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Täitevkomitee koosseisu. Kongressi, Keskkomitee ja Täitevkomitee istungeid juhatab Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu president.

Selline on Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivate organite struktuur.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu valitavate juhtivate organite juures on loodud mõningad abistavad alamkomiteed: koosseisude, jaekaubanduse, nõrgalt arenenud maade kooperatsioonile tehnilise abi osutamise alal jt. Need allorganid omavad suurt tähtsust Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu tegevuses.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivates organites toimub võitlus paljudes tähtsamates rahvusvahelist kooperatsiooniliikumist puudutavates küsimustes. Nõukogude tarbijate kooperatsioon võitleb kõigi maade, sealhulgas ka rahvademokraatiamaade kooperatiivsete organisatsioonide Rahvusvahelisse Kooperatiivide Liitu vastuvõtmise küsimuse õige lahendamise eest.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu põhikirja punkt 7 kõlab järgmiselt: «Rahvusvaheline Kooperatiivide Liit peab kooperatsiooni neutraalseks pinnaks, kus kõige erinevama ideoloogiaga, usutunnistusega ning veendumustega rahvad võivad kohtuda ja ühiselt tegutseda.»

Põhikirja järgmises, kaheksandas punktis on öeldud, et õiguse olla Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmeks omavad «isikute assotsiatsioonid ja kooperatiivsed organisatsioonid, kes oma tegevuses peavad kinni Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu eesmärkidest ja ta kongressi poolt kinnitatud poliitikast».

Ülaltoodud põhikirjapunktidest selgub, et igal kooperatiivsel organisatsioonil, olenemata sellest, milline on maa ühiskondlik kord, ja teistest tunnustest, kui ta ainult tunnustab Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu põhikirja

ja poliitikat, on õigus olla Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmeks. Samal ajal aga enamik praegustes Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivates organites takistab Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu koosseisu vastu võtmast kooperatiivseid organisatsioone rahvademokraatiamaadest.

Nii on senini Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu koosseisu vastu võtmata Ungari, Albaania ja Saksa Demokraatliku Vabariigi kooperatiivsed liidud.

Mõned aastad tagasi heideti täiesti põhjendamatutel motiividel Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidust välja Poola kooperatsioon.

Küsimus Poola kooperatsiooni liikmeksoleku õiguse taastamisest Rahvusvahelises Kooperatiivide Liidus on pidevalt seisnud päevakorras, kuid senini tulemusteta.

1959. aasta alguses kogunesid Varssavisse Albaania, Ungari, Poola ja Saksa Demokraatliku Vabariigi kooperatsioonide esindajad ja arutasid läbi küsimuse nende vahekorra kohta Rahvusvahelise Kooperatiivide Liiduga. Nad võtsid vastu deklaratsiooni, milles väljendati otsustavat protesti Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivate organite poolt nende suhtes rakendatava diskriminatsiooni poliitika vastu ja esitati nõudmine eespool nimetatud maade kooperatiivsete organisatsioonide vastuvõtmise kohta Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu koosseisu. Hiljem nende maade kooperatsioonide esindajad kogunesid Berliini ja Budapesti ja kordasid oma nõudmisi. Poola, Ungari, Albaania ja Saksa Demokraatliku Vabariigi kooperaatorite poolt esitatud deklaratsioone arutati Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivate organite istungitel, kuid positiivseid tulemusi need arutlused ei andnud.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu koosseisu pole samuti vastu võetud Hiina Rahvavabariigi, Korea Rahvademokraatliku Vabariigi, Mongoolia Rahvademokraatliku Vabariigi ja Vietnami Demokraatliku Vabariigi kooperatiivsed ühendused.

Mis puutub sõltuvate ja koloniaalmaade kooperatsioonidesse, siis on nende jaoks loodud, nagu juba eespool märgitud, eriline liikmeksolemise vorm, mis ei anna neile õigust avaldada omapoolset mõju Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu tegevusele isegi pärast nende Rahvusvahe-

lisse Kooperatiivide Liitu vastuvõtmist, kuna neil puudub otsustav hääleõigus.

NSV Liidu kooperaatorid koos mõningate teiste maade kooperaatoritega jätkavad võitlust nõrgalt arenenud maade kooperatiivsete organisatsioonide jaoks loodud korrespondeerivate liikmete õigustel põhineva liikmeksolemise likvideerimise eest.

Ei saa märkimata jätta seda, et Aasias ja Aafrikas on 75 nõrgalt arenenud maad 900-miljonilise elanikkonnaga, mis on 3 korda suurem Lääne-Euroopa kapitalistlike maade elanikkonna arvust. Neis maades on ligikaudu 36 miljonit kooperatsiooni liiget. Kuid samal ajal nende maade kooperatiivsed organisatsioonid ei ole kas üldse Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmed või nad on liitu vastu võetud korrespondeerivate liikmete õigustega. Neil ei ole võimalust avaldada omapoolset mõju Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu poliitikale, kuna neil puuduvad esindajad Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivates organites.

Millised on Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivate organite reaktsioonilise enamiku poolt sotsialismileeri maade ja sõltuvate maade kooperatsioonide suhtes teostatava diskriminatsioonipoliitika tõelised põhjused?

Reaktsioonilised kooperaatorid saavad suurepäraselt aru, et reaalne jõudude vahekord rahvusvahelises kooperatsiooniliikumises on kujunenud nende suhtes ebasoodsaks, kuna rahvusvahelises kooperatsiooniliikumises on ülekaalus progressiivsed elemendid; sotsialistlike maade kooperatsioonid ületavad oma liikmete arvult ja võimsuselt kapitalistlike maade kooperatsioone. Nad kardavad, et kogu maailma kooperatiivsete organisatsioonide õiglase esinduse korral Rahvusvahelises Kooperatiivide Liidus võib juhtimine Rahvusvahelises Kooperatiivide Liidus üle minna progressiivsete kooperatsioonitegelaste kätte, mis võtab neilt võimaluse teostada oma kodanlusele kasulikku poliitikat Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidus.

Oma häbiväärset poliitikat sotsialistlike maade kooperatsioonide suhtes püüavad Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivate organite reaktsioonilised kooperaatorid õigustada igasuguste arutlustega sellest, nagu poleks

sotsialismileeri maades kooperatsioon vaba ja demokraatlik, vaid ta olevat riigi aparaadiks jne.

Vaatamata nende argumentide ebakindlusele, selliste väidete täielikule ebausutavusele ja alusetusele jäävad reaktsioonilised kooperaatorid kangekaelselt oma seisukohtade juurde, tegutsedes järgmiselt: kui oma seisukohti ei ole enam millegagi põhjendada, kasutavad nad läbiproovitud meetodit — hääletamist. Tuginedes reaktsioonilisele enamikule, võtavad Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu reaktsioonilised liidrid vastu neile vajalikke otsuseid. Sisuliselt on need kooperaatorid asunud rahvusvahelise kooperatsiooniliikumise lõhestamise teele. Nad on loonud sellised tingimused, mille juures väga suur hulk koopereeritud elanikkonda on Rahvusvahelises Kooperatiivide Liidus esindamata ja seisab väljaspool rahvusvahelist kooperatiivset organisatsiooni.

Mõni aeg tagasi tegid reaktsioonilised kooperaatorid Vuris (USA), Barbier (Šveits) ja Šarbo (Holland) katset heita Rahvusvahelisest Kooperatiivide Liidust välja Tšehhoslovakkia kooperatsioon. Kuid reaktsionäärid, kes püüdsid süvendada lahkhelisid rahvusvahelises kooperatsiooni liikumises, said seekord lüüa. Tšehhoslovakkia Kooperatsioon jäi edasi Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu koosseisu, sest kooperatsiooniliikumise kainelt mõtlevad elemendid astusid välja rahvusvahelise kooperatsiooniliikumise ühtsuse eest.

Kuid vaatamata kõigele on mõnede rahvademokraatiamaade kooperatsioonid jäänud välja Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu koosseisust. Suurem osa Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Keskkomitee ja Täitevkomitee koosseisust kasutab viimasel ajal säärast taktikat, mis aitab säilitada kujunenud olukorda, säilitab jõudude praeguse vahekorra Rahvusvahelises Kooperatiivide Liidus ega võimalda progressiivsetel ja demokraatlikel jõududel tugevneda Rahvusvahelises Kooperatiivide Liidus.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmeks olemise küsimus on tänapäeva üks tähtsamaid küsimusi, mille pärast peetakse käesoleval ajal Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidus visa võitlust.

NSV Liidu ja rahvademokraatiamaade kooperaatorid, samuti ka Itaalia progressiivse kooperatiivse liidu esindajad pea-

vad praegu ja jätkavad ka edaspidi võitlust Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu liikmeks olemise küsimuse õiglase lahendamise ja kõigi maade, sealhulgas ka rahvademokraatiamaade kooperatiivsete organisatsioonide Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu koosseisu vastuvõtmise eest.

Aasia ja Aafrika nõrgalt arenenud maade kooperatsioonide abistamiseks kutsuti 1958. aasta jaanuaris kokku Aasia maade kooperaatorite konverents Malaia pealinnas Kuala Lumpuris. Selle konverentsi kokkukutsumise algatajad tahtsid kutsuda konverentsi tööst osa võtma kõigi Aasia maade kooperaatoreid, nende hulgas Hiina, Korea Rahvademokraatliku Vabariigi, Mongoolia Rahvavabariigi ja Vietnami Demokraatliku Vabariigi kooperaatoreid.

Tuntud Jaapani kooperatsioonitegelane Nakabajasi võitles järjekindlalt selle eest, et Hiina kooperatsioon oleks esindatud konverentsil Kuala Lumpuris. Ta kirjutas: «Hiina kooperatsiooniliikumisel on samasugune iseloom, mis meiegi (s. t. Jaapani) kooperatsiooniliikumisel.» Ta kinnitas, et «Hiina kooperaatorid peavad saama kutse Kagu-Aasia konverentsile ja see oleks suureks panuseks rahuüritusse».

Vaatamata NSV Liidu, Jaapani ja mõningate teiste maade kooperaatorite nõudmistele piirasid Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhid, võtnud oma kätte konverentsi kokkukutsumise, konverentsi koosseisu Malaias, mille tõttu konverentsi tööst ei võtnud osa Nõukogude Liidu, Hiina Rahvavabariigi ja teiste Aasia rahvademokraatiamaade kooperatsioonide esindajad.

*

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu XIX kongressi otsuse kohaselt loodi fond nõrgalt arenenud maade kooperatiivide abistamiseks. Fondi loomisest võtsid osa 12 rahvuslikku kooperatiivide liitu, nende hulgas NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliit, Inglismaa kooperatsioon, kooperatsioonid Ameerika Ühendriikidest, Tšehhoslovakkiast ja mõningatest teistest maadest.

Nõukogude tarbijate kooperatsioon, kes siiralt soovib kooperatsiooni edukat arengut nõrgalt arenenud maades,

annab tõhusat abi nende maade kooperatiivsetele organisatsioonidele.

*

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu tegevuse tähtsaks küsimuseks on majanduslike, kultuuriliste ja sõprussidemete igakülgne arendamine erinevate maade kooperatiivsete organisatsioonide vahel. See vastab täielikult Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu põhikirja nõuetele.

Nõukogude tarbijate kooperatsioonil oli juba 20. aastate alguses kaubanduslikud suhted paljude välismaiste kooperatiivsete organisatsioonidega. Jätkates juba varem Moskva Tarbijate Kooperatiivide Liidu ja teiste Venemaa kooperatiivsete organisatsioonide poolt välisriikidega loodud suhete arendamist, oli nõukogude tarbijate kooperatsioonil 20-ndate aastate alguses oma kaubanduslikud esindused Londonis, Pariisis, Berliinis, Hamburgis, Leipzigis, New-Yorgis, Šanghais, Harbiinis, Kalkutas ja teistes linnades.

Sõja-aastatel katkesid aga nõukogude tarbijate kooperatsiooni sidemed teiste maade kooperatsioonidega.

Pärast Suure Isamaasõja lõppu hakkas nõukogude tarbijate kooperatsioon aktiivselt taotlema kaubanduslike suhete edasist arendamist mitmesuguste maade kooperatiivsete organisatsioonidega.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivad organid, teostades sisuliselt suuremate kapitalistlike riikide reaktsiooniliste monopolistlike ühenduste poliitikat, kes sõidavad «külma sõja» poliitika sõiduvees, ei arenda praktiliselt rahvusvahelist kooperatiivset kaubandust. Kuid nõukogude kooperaatorite visade pingutuste tulemusena saadakse neist takistustest üle ning järk-järgult normaliseeruvad kaubanduslikud suhted NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ja teiste maade kooperatiivsete organisatsioonide vahel.

1957. aastaks oli Tarbijate Kooperatiivide Keskliit loonud kaubanduslikud suhted 17 maa kooperatiivsete organisatsioonidega, esmajärjekorras rahvademokraatiamaade, aga ka mõningate kapitalistlike maade — Inglismaa, Taani, Itaalia, Norra, Saksa Föderatiivse Vabariigi, Prant-

susmaa, Jaapani ja Rootsi kooperatiivsete organisatsioonidega. 1957. aastal sõlmis NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliit 23 kaubalepingut. 1959. aastal suurenes NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu väliskaubanduslike operatsioonide maht 1957. aastaga võrreldes 2,3 kordseks.

Täiendavalt loodi kaubanduslikud suhted Soome, Šotimaa ja mõningate teiste maade kooperatsioonidega.

Millega siis kaupleb NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliit välisriikide kooperatiivsete organisatsioonidega? Tarbijate Kooperatiivide Keskliit müüb põhiliselt enda poolt varutud saadusi: pähkleid, mett, kuivatatud puuvilja, seeni, mustikaid, mõningaid ravimtaimi, sarvi, sõrgu ja muid tooraineid.

Kõrvuti sellega müüb NSV Liidu tarbijate kooperatsioon mõningatele maadele nisu, metsa, samuti ka tööstuskaupu: kelli, raadiotarbeid, fotoaparaate, jahipüsse, jalgrattaid, piimanõusid, kalakonserve ja mõningaid muid kaupu.

Mida veab tarbijate kooperatsioon sisse teistest maadest? Tšehhoslovakkia, Bulgaaria ja Poola kooperaatorid müüvad nõukogude tarbijate kooperatsioonile õmblus- ja trikootooteid, kangaid, jalatseid, karusnahatooteid, portselan- ja fajanssnõusid, mööblit, õmblusmasinaid, samuti ka puuvilju (eriti Bulgaaria), värskeid ja konserveeritud köögivilju jt. kaupu.

Kapitalistlikesse maadesse saadab NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliit nisu, metsa, sibulaid, pähkleid, mõningaid ravimtaimi, diislikütust jms.

Kapitalistlikest maadest veab NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliit kooperatiivsete liitudega sõlmitud lepingute alusel sisse torusid, autokumme (Rootsist), tsingitud võrku ja traati (Jaapanist), kangaid, jalatseid, õmblustooteid ja teisi kaupu (mitmesugustest maadest).

Tavaliselt NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ja teiste maade kooperatiivsete organisatsioonide vahelised kaubanduslikud tehingud sõlmitakse vastastikuse kaubavahetuse alusel võrdsete summade piires.

Viimasel ajal kauplevad välismaiste kooperatiividega peale vastavate NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu organisatsioonide ka meie maa piiriäärsete rajoonide kooperatiivsed organisatsioonid; nii loovad Kaug-Ida kooperatiivsed organisatsioonid kaubanduslikke suhteid

vahetult Hiina Rahvavabariigi kooperatiivsete organisatsioonidega.

Rahvusvahelise kooperatiivse kaubanduse arengule omistab nõukogude tarbijate kooperatsioon suurt tähelepanu.

Rahvusvahelisel kooperatiivsel kaubandusel ei ole mitte ainult majanduslik tähtsus, ta ei tegele mitte üksnes ühele või teisele maale mitmesuguste kaupade hankimisega, vaid ta soodustab ka mitmesuguste maade kooperatiivsete organisatsioonide vaheliste sidemete tugevnemist, olles rahvusvahelise kooperatiivse solidaarsuse väljenduseks. Rahvusvaheline kooperatiivne kaubandus aitab kaasa erinevate maade rahvaste vaheliste heanaaberlike suhete kujunemisele, annab omapoolse hoobi «külma sõja» poliitikale, mida veel ka tänapäeval püüavad propageerida kapitalistlike maade reaktsioonilised ringkonnad.

On teada, et Ameerika Ühendriigid pole tänini loobunud oma diskriminatsioonipoliitikast riikidevahelise tavalise kaubanduse arendamise suhtes, piirates Ameerika Ühendriikide kaubavahetust NSV Liiduga ning rahvademokraatiamaadega. Seda poliitikat teostavad ka teiste kapitalistlike riikide mõningad reaktsioonilised ringkonnad.

Rahvusvahelise kooperatiivse kaubanduse arendamine soodustab «külma sõja» poliitika läbikukkumist ja majanduslike suhete arenemist erinevate sotsiaalsete ja majanduslike süsteemidega maade vahel.

See ongi põhjuseks, miks NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliit taotles Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu XX kongressil (1957. a.) rahvusvahelist kooperatiivset kaubandust käsitleva spetsiaalse ettekande päevakorda võtmist. NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu ettepanekul võeti Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu XX kongressi päevakorda rahvusvahelise kooperatiivse kaubanduse küsimus. NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliit võttis selle ettekande ettevalmistamise enda peale. Selle ettekandega esines kongressil NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu juhatuse esimees, Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu asepresident sm. A. P. Klimov.

Ettekandes tõsteti esile rahvusvahelise kooperatiivkaubanduse igakülgse arendamise vajalikkust ja räägiti selle kaubanduse arengu perspektiividest erinevate ühis-

kondlike süsteemidega maade kooperatiivsete organisatsioonide vahel.

Kongressi delegaadid ilmutasid selle küsimuse vastu suurt huvi.

Nõukogude tarbijate kooperatsiooni delegatsioon esitas kongressil selles küsimuses ka omapoolse resolutsiooniprojekti.

Enamik Keskkomitee liikmeist, kes eelnevalt oli resolutsiooniprojekti läbi arutanud, suhtus nõukogude tarbijate kooperatsiooni poolt esitatud ettekandesse ja resolutsiooniprojekti positiivselt.

Kuid leidus ka Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidus toimuva sisemise võitluse tugevdamise pooldajaid, kes seadsid oma eesmärgiks võitluse õhutamise eri maade kooperatiivsete organisatsioonide vahel.

Rootsi kooperaator Bonov, olles üks Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu asepresidentidest, tegi omapoolse paranduse resolutsiooniprojekti juurde, millega ta tahtis toetada kapitalistlikku rühmitust, mis on loodud Lääne-Euroopa «Euroopa ühisturu» nimetuse all ning on 6 Lääne-Euroopa riigi suurte monopolistlike ühenduste organisatsiooniks. Selles rühmituses etendavad juhtivat osa Lääne-Saksamaa monopolid.

Kuid Rootsi kooperaatori poolt tehtud parandus lükati tagasi. Selle paranduse vastu astusid välja Inglismaa ja mõnede teiste maade kooperatsioonide esindajad. Kongress võttis vastu nõukogude kooperaatorite poolt esitatud resolutsiooni. See oli progressiivse kooperatsiooni suureks võiduks Rahvusvahelises Kooperatiivide Liidus, suureks saavutuseks nõukogude tarbijate kooperatsioonile, kes oli selle ettekande päevakorda võtmise algatajaks, ettekande ja resolutsiooniprojekti ettevalmistajaks ning esitajaks ja kes saavutas resolutsiooni projekti heakskiitmise.

Võib loota, et rahvusvahelise pinevuse nõrgenemise, «külma sõja» tagajärgede likvideerimise, kahe erineva sotsiaalse ja majandusliku süsteemi maade suhete normaliseerimise tagajärjel kõrvuti kaubanduslike, kultuurialaste ja teiste suhete üldise arenguga hakkab hoogsalt arenema ka rahvusvaheline kooperatiivne kaubandus.

Nõukogude tarbijate kooperatsioon ei teosta ainuüksi kaubanduslikke suhteid teiste kooperatiivsete organisat-

sioonidega, vaid loob kontakte ja sõbralikke suhteid paljude välisriikide kooperaatoritega paljudel teistel aladel.

Nõukogude tarbijate kooperatsioonil on kaubanduslikke, kultuurialaseid ja teisi suhteid ligikaudu 70 maa kooperatsioonidega.

Viimaste aastate jooksul külastasid meie maad esmakordselt Ühinenud Araabia Vabariigi, Gaana, Nigeeria, Indoneesia, Birma, Tseiloni, Iraani ja teiste maade kooperaatorid.

Nõukogude Liidus viibides tutvuvad välisriikide kooperaatorid nõukogude tarbijate kooperatsiooni süsteemi organisatsioonilise ülesehitusega ja tarbijate kooperatsiooni mitmekülgse tegevusega kaubanduse, varumise ja ühiskondliku toitlustamise alal. Välisriikide kooperaatorid on huvitatud demokraatlike põhimõtete ning valitavate organite poolt liikmete ees aruandmise kohustuse elluviimisest meie kooperatsioonis. Neid huvitavad ka kooperatsiooni ja riigi vahekorra küsimused.

Sügava mulje jätab meie maal esmakordselt viibivatele välisriikide kooperaatoritele see tohutu suur abi, mida osutab Nõukogude riik meie maa tarbijate kooperatsioonile krediitide, soodustuste jms. näol.

Külastades välisriike õpivad nõukogude kooperaatorid tundma teiste maade kooperatsioonide kogemusi, millest osa kasutatakse ära Nõukogude Liidu tarbijate kooperatsiooni süsteemis.

Palju huvitavat on meie kooperaatorid näinud Tšehhoslovakkia ja teiste rahvademokraatiamaade kooperatsioonide tegevuses ning Hiina kooperatsiooniliikumises.

Palju õpetlikku saadi tutvumisel Inglismaa vana kooperatsiooni tegevusega, Itaalia progressiivse kooperatsiooni, Skandinaavia ja teiste maade kooperatsioonide tööga.

1958. aastal toimunud NSV Liidu tarbijate kooperatsiooni volinike V kongressile saabus 48 esindajat 21 riigist. Ühtlasi saadeti Nõukogude Liidu tarbijate kooperatsiooni V kongressile suur hulk kirjalikke tervitusi.

Paljude maade kooperatsioonide kongresside tööst võtavad kutsutud külalistena osa ka Nõukogude Liidu kooperatsiooni delegatsioonid. NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliit osutab igakülgset abi välisriikide kooperatiivsele liikumisele, eriti Aasia ja Aafrika maade koope-

ratsioonidele. 1950. aasta septembris Taškendis toimunud Aasia ja Aafrika maade kooperaatorite seminarist võtsid osa Gaana, India, Iraagi, Kambodža, Araabia Ühinenud Vabariigi, Tseiloni, Jaapani, Hiina Rahvavabariigi, Korea Rahvademokraatliku Vabariigi, Mongoolia Rahvavabariigi ja Vietnami Demokraatliku Rahvavabariigi kooperatsioonide esindajad.

Seminari tööst osavõtnud Aasia ja Aafrika maade kooperaatorid tutvusid Nõukogude Liidu tarbijate ja tööndusliku kooperatsiooni tegevusega. Suurt huvi äratas külaliste hulgas ettekanne kolhoosiliikumisest, põllumajanduslike tootmiskooperatiivide arengust meie maal.

Seminarist osavõtjad külastasid mitmesuguseid kooperatiivseid organisatsioone: tarbijate kooperatiive, tööndusartelle ja kolhoose. Nad said hea mulje seminari tööst ja meie maa kooperatiivsete organisatsioonide praktilise tööga tutvumisest.

Ajakirjanduses, eriti ajakirjas «Sovetskaja Potrebitelskaja kooperatsija», samuti ka ajalehtede «Pravda», «Sovetskaja Torgovlja», «Selskoje Hozjaistvo» jt. veergudel toodi ära sellest seminarist osavõtnute arvamusi.

Nõukogude Liidu tarbijate kooperatsiooni tegevuse tutvustamiseks on Tarbijate Kooperatiivide Keskliit organiseerinud paljudes maades vastavasisulisi näitusi.

Nõukogude tarbijate kooperatsioonil on paljude välisriikide kooperaatoritega mitte üksnes majanduslikud suhted, vaid ka kultuurisidemed ja isiklikud kontaktid. Tegeldakse ka ilmuva kirjanduse vahetamisega.

Nõukogude tarbijate kooperatsioon on valmis ka edaspidi arendama suhteid kõigi välisriikide kooperatsioonidega.

Kooperatsioon ühendab mitmesuguste maade paljusid miljoneid töötajaid.

Kõigi sotsialistlike ja kapitalistlike maade koopereeritud elanikkond on tõsiselt huvitatud sellest, et kooperatsioon suure ühiskondliku süsteemina võtaks aktiivselt osa võitlusest rahu eest.

Esimesel sõjajärgsel Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu kongressil Prahas 1948. aastal (see oli XVII Rahvus-

vahelise Kooperatiivide Liidu Kongress) võeti progressiivsete kooperaatorite initsiatiivil vastu resolutsioon rahu kohta, milles kutsuti kõigi maade kooperaatoreid üles võitlema rahu eest kõigi nende käsutuses olevate vahenditega.

1949. aastal võeti ühel Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Keskkomitee istungil Nõukogude delegatsiooni algatusel vastu Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu tegevusprogramm, mille sisu on väljendatud kolme põhiteesiga:

1. Võitlus kooperatsiooniliikumise ühtsuse eest nii rahvuslikus kui ka rahvusvahelises ulatuses.

2. Kooperatiivsete organisatsioonide osavõtt kõigist üritustest, mis kindlustavad töötajate sotsiaalsete ja majanduslike õiguste kaitsmise või laiendamise.

3. Aktiivne võitlus rahu ja rahvaste vahelise koostöö eest, võitlus fašismi vastu kõigis tema väljendusvormides.

Ka pärast seda arutati Nõukogude Liidu ja Tšehhoslovakkia kooperaatorite ning Itaalia ja Jaapani progressiivsete kooperaatorite algatusel korduvalt Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu ja tema poolt ühendatud organisatsioonide osavõtu küsimust rahu eest peetavast võitlusest.

Reaktsioonilised liidrid pole suutelised pidurdama altpoolt tulevat liikmete laiade hulkade survet ja nad on sunnitud vastu võtma rahu kindlustamiseks suunatud otsuseid. Kuid oma praktilises tegevuses saboteerib Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivate organite reaktsiooniline enamik süstemaatiliselt üksmeelselt vastuvõetavaid progressiivseid otsuseid ning ajab neid nurja.

Ajal, mil toimus I Ülemaailmne Rahupooldajate Kongress, keeldus Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivate organite reaktsiooniline enamus saatmast oma ametlikku esindajat Ülemaailmse Rahupooldajate Kongressi alalisse komiteesse.

Kui kogu maailmas käis võitlus allkirjade kogumiseks rahupooldajate Stokholmi üleskutsele, lükkasid Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivad tegelased tagasi NSV Liidu Kooperatiivide Keskliidu ettepaneku Stokholmi üleskutse heakskiitmise kohta.

Enamik Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Täitevkomitee ja Keskkomitee liikmeid keeldub süstemaatiliselt heaks kiitmast rahupooldajate liikumise juhtivate organite poolt vastuvõetud otsuseid ega ühine nendega.

Kuid samal ajal kooperatsiooniliikumise progressiivsed tegelased, Nõukogude Liidu, Itaalia Kooperatiivide Liiga, Bulgaaria, Rumeenia, Tšehhoslovakkia kooperaatorid, kes võtavad osa Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivate organite tööst, ei säästa oma jõudu koopereeritud rahvahulkade ja neid ühendavate organisatsioonide kaasatõmbamiseks rahupooldajate poolt peetavasse võitlusse uue sõja õhutajate vastu. Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu XX kongressil (1957. a.) võeti uuesti vastu resolutsioon rahu kohta, mis koostati Tšehhoslovakkia ning Jaapani kooperaatorite ettepanekute alusel ja Nõukogude Liidu kooperaatorite aktiivsel osavõtul.

Selles resolutsioonis nõuti aatomi- ja vesinikurelva tootmise ja katsetamise kohest lõpetamist, olemasolevate tuumarelvade tagavarade hävitamist ning aatomienergia kasutamist ainult rahulikel eesmärkidel.

Üleskutses rõhutati, et tuleb luua tingimused, mis teeksid võimatuks sõja tekkimise võimaluse, ja jõuda Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni kaudu kokkuleppele kõigi relvaliikide ja relvastatud jõudude piiramise kohta.

Progressiivsete kooperaatorite rahvusvahelise kooperatsiooniliikumise osavõtjate üllas tegevus võitluses rahu eest on andnud juba positiivseid tulemusi. Kooperaatorite laiade masside hulgas, liikmete endi hulgas tugevneb üha enam ja enam progressiivsete elementide, aatomi- ja vesinikurelvade keelamise pooldajate ja rahupooldajate mõju.

Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu töö on mitmesuunaline. Sageli arutatakse Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu vastavates organites ka üksikuid teoreetilisi küsimusi, näiteks nagu küsimused kooperatsiooni suhtumisest tööstuse natsionaliseerimisse, kooperatsiooniliikumise suhtumisest rahvamajanduse automatiseerimisse ning küsimused inflatsioonist, kooperatsiooni poliitikast jne.

Ka nendes küsimustes käib tavaliselt progressiivsete kooperaatorite terav põhimõtteline võitlus igasuguste reaktsiooniliste «teooriate» vastu.

III. Rahvusvaheline Naiste Kooperatiivide Gild

1921. aastast alates eksisteerib Rahvusvaheline Naiste Kooperatiivide Gild, kes ühendab erinevate maade naiste kooperatiivseid organisatsioone.

Rahvusvaheline Naiste Kooperatiivide Gild on iseseisev ja sõltumatu koondis, kes kutsub kokku oma kongresse ja kel on oma juhtivad organid. Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu XX kongressi kokkukutsumise eel 1957. aastal toimus Rahvusvahelise Naiste Kooperatiivide Gildi X kongress, mille tööst võttis osa 200 delegaati 21 riigist, kes esindasid enam kui 21 miljonit naiskooperaatorit. Sellel kongressil oli koos teiste küsimustega arutusel resolutsioon «Aatomirelva katsetamise keelamisest». Kongress pöördus kogu maailma naiste poole üleskutsega ühendada oma jõupingutused võitluseks aatomirelva katsetamise lõpetamise ja aatomienergia ainult rahulikel eesmärkidel kasutamise eest.

Kongress kuulas ära ja arutas läbi ka järgmised ettekanded: «Kooperatsioon ja inimeste omavahelised suhted», «Tervise kaitsest ja kemikaalide kasutamise piiramisest toiduainetes».

1959. aastal pöördus Rahvusvaheline Naiste Kooperatiivide Gild Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu poole palvega finantsilise ja materiaalse abi saamiseks. Mõned Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu Täitevkomitee liikmed püüdsid Rahvusvahelise Naiste Kooperatiivide Gildi palvet kasutada ära selleks, et allutada teda Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu juhtivate organite kontrollile. NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu esindaja oli selle vastu, et Rahvusvaheliselt Naiste Kooperatiivide Gildilt võetakse ära tema sõltumatus. Küsimus Rahvusvahelise Naiste Kooperatiivide Gildi abistamisest Rahvusvahelise Kooperatiivide Liidu poolt jäi sisuliselt lahendamata.

Nõukogude Liidu poolt kuulub Rahvusvahelise Naiste Kooperatiivide Gildi koosseisu NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu Naiskomitee, mis asutati 1921. aastal ning esindab nüüd 19 miljonit naiskooperaatorit.

NSV Liidu Tarbijate Kooperatiivide Keskliidu Naiskomiteel, kes astus Rahvusvahelise Naiste Kooperatiivide Gildi liikmeks 1926. aastal, on sõbralikud suhted välisriikide naiste kooperatiivsete organisatsioonidega ja ta võtab aktiivselt osa gildi tegevusest, mis on suunatud rahu säilitamisele ja kindlustamisele, tervishoiu küsimuste paremale lahendamisele, laste õigele kasvatamisele ja naiste töö- ja elutingimuste kergendamisele.

Nõukogude naiskooperaatorid arvavad, et Rahvusvahe-

line Naiste Kooperatiivide Gild peab oma koosseisu vastu võtma Ungari, Rumeenia ja teiste rahvademokraatiamaade, aga samuti Jaapani ja teiste maade naiskooperaatorite organisatsioonid, mis on veel senini gildi koosseisu vastu võtmata.

Rahvusvahelise Naiste Kooperatiivide Gildi koosseisu täienemine kindlustaks gildi autoriteedi tunduvat kasvu, samuti kindlustaks see gildi finantsilist olukorda ja, mis kõige olulisem, uute liikmete vastuvõtt aitaks tugevdada ning laiendada sõbralikke suhteid kõigi maade naiskooperaatorite vahel.

IV. Rahvusvaheline kooperatsioonipäev

Alates 1923. aastast tähistatakse igal aastal juulikuu esimesel laupäeval rahvusvahelist kooperatsioonipäeva. 2. juulil 1960 tähistati rahvusvahelist kooperatsioonipäeva 38. korda.

Rahvusvahelist kooperatsioonipäeva tähistatakse sellepärast, et üheaegselt võiks kõigis maades teha kokkuvõtteid kooperatiivsete organisatsioonide tööst ja tegevusest ja määrata kindlaks kooperatsiooni mõju edasise arendamise ja tugevdamise ülesanded.

Rahvusvahelisel kooperatsioonipäeval kutsuvad kooperatsiooniliikumise progressiivsed tegelased laiu kooperereeritud elanikkonna hulki ja kõiki töötajaid üles tugevdama võitlust rahu eest ja uue sõja õhutajate vastu, võitlust kõigi rahvaste vahel sõbralike majandus- ja kultuurisuhete arendamise eest, kõigi töötajate heaolu ja kultuurilise taseme tõstmise eest.

Nõukogude Liidus viiakse Rahvusvahelisel kooperatsioonipäeval läbi pidulikke koosolekuid, kus esinetakse ettekannetega nõukogude kooperatsiooni saavutustest ja ülesannetest, meie maa kooperatiivsete organisatsioonide ja teiste maade kooperatsioonide vahelisest koostööst ja sõbralikest suhetest. Kooperatsiooni- ja üldises ajakirjanduses, raadio- ja televisioonisaadetes avaldatakse ja levitatakse materjale kooperatsiooni tegevusest meie maal ja rahvusvahelisest kooperatsiooniliikumisest.

SISUKORD

I. **Kooperatsiooni mõiste ja liigid** 3
1. Kooperatsiooni mõiste ja tekkimise tingimused . . . 3
2. Kooperatsiooni liigid, nende arenemise tingimused ja eesmärgid 11
3. Kooperatiivide kõikide liikide üldised alused . . . 21
II. **Tarbijate kooperatsiooni arenemine kapitalismi tingimustes** 27
1. Tarbijate kooperatsiooni tekkimine ja arenemine Inglismaal. Rochdale'i-tüüpi kooperatsiooni tekkimine . . 27
2. Tarbijate kooperatsiooni tekkimine ja arenemise iseärasused teistes kapitalistlikes maades 36
3. Kaptalismi arenemine ja tarbijate kooperatsiooni tekkimine Venemaal 37
4. Tarbijate kooperatsiooni arenemine Venemaal kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini . . . 44
III. **Marksistlik-leninlik õpetus kooperatsioonist kapitalismi tingimustes** 54
1. Kooperatsiooniliikumise võimalused ja tähtsus kapitalismi tingimustes 54
2. Kooperatiivide osavõtt klassivõitlusest 74
3. Kapitalistliku kooperatsiooni sotsiaalmajanduslik iseloom 77
IV. **V. I. Lenini kooperatsiooniplaan ja tarbijate kooperatsiooni osa selle elluviimisel** 83
1. V. I. Lenini kooperatsiooniplaani olemus 83
2. Tarbijate kooperatsiooni osa leninliku kooperatsiooniplaani elluviimisel 92
V. **Tarbijate kooperatsiooni arenemine Nõukogude Liidus pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni** 94
1. Tarbijate kooperatsioon sotsialistliku revolutsiooni arendamise ja Nõukogude võimu kindlustamise perioodil (aastad 1917—1918) 94
2. Tarbijate kooperatsioon välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja perioodil (aastad 1918—1920) . . 99
3. Tarbijate kooperatsioon rahvamajanduse taastamise perioodil (aastad 1921—1925) 105
4. Tarbijate kooperatsioon NSV Liidu rahvamajanduse sotsialistliku rekonstrueerimise perioodil (aastad 1926—1932) 113
5. Tarbijate kooperatsioon rahvamajanduse rekonstrueerimise lõpuleviimise ja sotsialistliku ühiskonna kindlustamise ning arendamise perioodil (1933—1940) . . . 120
6. Tarbijate kooperatsioon Suure Isamaasõja perioodil (aastad 1941—1945) 129
7. Tarbijate kooperatsioon pärast Suurt Isamaasõda (aastad 1946—1958) 135
VI. **Tarbijate kooperatsiooni põhiülesanded seitseaastaku plaani põhjal aastaiks 1959—1965** 143
VII. **Nõukogude tarbijate kooperatsioon rahvusvahelises kooperatsiooniliikumises** 155
1. Rahvusvaheline kooperatsiooniliikumine 155
2. Rahvusvaheline Kooperatiivide Liit 160
3. Rahvusvaheline Naiste Kooperatiivide Gild . . . 176
4. Rahvusvaheline kooperatsioonipäev 178

Доцент Г. Я. Бланк

ОСНОВЫ ТЕОРИИ КООПЕРАЦИИ И ОЧЕРК ИСТОРИИ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ СССР

На эстонском языке

*

Toimetaja H. Reinop
Korrektor H. Priks

Ladumisele antud 18. IV 1961. Trükkimisele antud 4. X 1961. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 11,25. Arvutuspoognaid 10,66. Formaadile 60×92 kohandatud trükipoognaid 9,22 Tiraaž 600. MB-07867. Trükikoja tellimise nr. 4209. Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19 III

Hind 53 kop.

53 kop.

A-24150
II

